

Universitatea din București
Facultatea de Științe Politice

Romii din România: identitate și alteritate

Manual auxiliar didactic

Irina Nastasă-Matei (coord.)
Ligia Livadă-Cadeschi
Dan Drăghia
Alexandra Iancu
Caterina Preda

www.eegrants.org | www.fonduri-diversitate.ro | www.fspub.unibuc.ro

<https://biblioteca-digitala.ro>

© Autorii

Editura ȘCOALA ARDELEANĂ Cluj-Napoca, str.
Mecanicilor nr. 48 Redacția: tel 0364-117.252; 0728.084.801
e-mail: office@scoalaardeleana.cluj.ro,
redactie@scoalaardeleana.cluj.ro Difuzare: tel/fax 0364-
117.246; 0728.084.803 e-mail:
difuzare@scoalaardeleana.cluj.ro, esadifuzare@gmail.com
www.scoalaardeleana.cluj.ro

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a

României ISBN 978-606-797-007-4

Editor: Vasile George Dâncu

Conținutul materialului reprezintă responsabilitatea exclusivă a autorului și nu exprimă în mod obligatoriu poziția oficială a EEA Grants sau a Ministerului Culturii - Unitatea de Management a Proiectului.

Publicarea acestui manual face parte din activitățile proiectului *Romii din România: Identitate și Alteritate*, implementat de Facultatea de Științe Politice a Universității din București și finanțat prin Granturile SEE, Programul „Promovarea diversității în cultură și artă în cadrul patrimoniului cultural european” Perioada de derulare a proiectului: mai 2015 - mai 2016 Bugetul proiectului: 64.272 lei Manager de proiect: Irina Nastasă-Matei Echipa proiectului: Ligia Livadă-Cadeschi, Dan Drăghia, Alexandra Iancu, Caterina Preda, Teodora Maria Daghie, Cosmin Dogaru

**IRINA NASTASĂ-MATEI (COORD.)
LIGIA LIVADĂ-CADESCHI
DAN DRĂGHIA
ALEXANDRA IANCU
CATERINA PREDA**

ROMII DIN ROMÂNIA: IDENTITATE ȘI ALTERITATE

Manual auxiliar didactic

CUPRINS

<i>Introducere</i>	3 - 4
Irina Nastasă-Matei	
<i>Robia în Țările Române în secolele XIV –XIX</i>	5 - 32
Ligia Livadă-Cadeschi	
<i>De la deschidere la reprimare și negare.</i> <i>Romii din România în perioada 1918-1989</i>	33 - 53
Dan Drăghia	
<i>Romii în perioada post-decembristă:</i> <i>„europenizarea” stereotipurilor privitoare la romi</i>	54 - 78
Alexandra Iancu	
<i>Reprezentări artistice ale romilor în cultura română</i> <i>în secolele XIX – XXI</i>	79 - 102
Caterina Preda	
<i>Bibliografie selectivă</i>	103 - 104

INTRODUCERE

În ciuda politicilor oficiale, de integrare în societate a minorităților, în mod special a minorității rome, în societatea românească se manifestă o puternică discriminare la adresa acestei minorități. Dintre toate grupurile de populație - identificate nu doar pe criteriul etnic – populația romă este cea mai discriminată, pe locurile următoare situându-se abia persoanele cu dizabilități, infectate cu HIV, persoanele fără adăpost, orfanii și dependenții de droguri. Populația romă nu este o categorie discriminată doar din punct de vedere etnic, ci și pe criterii sociale. Această discriminare socială se datorează lipsei de cunoaștere a istoriei, a modului tradițional de viață și a specificităților culturale ale romilor. Paradoxal, discriminarea față de romi a crescut odată cu integrarea României în UE, și apoi odată cu criza economică.

Discriminarea romilor se manifestă atât la nivel individual, în cadrul familiilor, al comunităților, cât și la nivel instituțional și al autorităților. Acest lucru este cauzat de existența și perpetuarea unor stereotipuri negative, determinate atât de anumite diferențe culturale între populația majoritară și minoritatea romă, cât și de reproducerea anumitor discursuri istorice – depășite, dar din păcate încă funcționale - privind identitatea și alteritatea romă. În plus, în ciuda eforturilor, stereotipurile referitoare la romi rămân încă extrem de prezente în mentalitatea și în discursul românilor, acestea moștenindu-se din generație în generație. Stereotipurile cele mai întâlnite sunt cele conform cărora romii ar fura (eticizare a infracționalității: câteva cazuri de romi care fură au dus la o generalizare; atunci când fură un român e vina lui, atunci când fură un rom e vina întregii comunități de romi); romii nu s-ar spăla (conform codului lor tradițional de „pur” și „impur”, majoritatea romilor își păstrează cu atenție igiena corporală); romii nu s-ar duce la școală (romii nu au fost considerați o minoritate culturală, cu drepturi educaționale specifice, până de curând; există în plus discriminare în sistemul școlar; din motive economice; din cauza discriminării pe piața muncii, ceea ce nu-i încurajează pe romi să investească neapărat în educație); romii nu ar fi români (deși sunt cetățeni cu aceleași drepturi și obligații ca toți ceilalți; se ignoră faptul că au fost robi pe teritoriul statelor române până la sfârșitul secolului al XIX-lea, fiind azi văzuți drept invadatori) etc.

Perpetuarea stereotipurilor negative determină o perpetuare a discriminării romilor. În acest context, soluția cea mai eficientă o constituie educarea tinerilor în spiritul toleranței și al acceptării diversității multiculturale.

Acesta este ceea ce își propune acest manual. Prin analizarea identității și alterității romilor de-a lungul ultimelor secole – atât din punct de vedere istoric, cât și artistic și al științelor politice – ne dorim să punem la dispoziția elevilor și profesorilor instrumentele necesare pentru conștientizarea specificului cultural al acestora, și astfel pentru contracararea stereotipurilor menționate și promovarea toleranței și înțelegerii multiculturale în România.

*

Nu putem încheia aceste rânduri fără a ne manifesta recunoștința pentru finanțarea primită prin intermediul Granturilor SEE, Programul PA17/RO13, *Promovarea diversității în cultură și artă în cadrul patrimoniului cultural european* (finanțat de Norvegia, Islanda, Liechtenstein și Guvernul României). Totodată, datorăm mulțumiri Ministerului Culturii - Unitatea de Management al Proiectului, operatorul acestui program, și în mod special doamnei Mădălina Marcoci, care ne-a stat alături și ne-a sprijinit pe toată durata cercetării, redactării și pregătirii spre publicare a acestui manual. Îndreptăm un gând de recunoștință către partenerii noștri care și-au adus aportul în realizarea manualului – profesorii și elevii de la Colegiile Naționale Matei Basarab și Elena Cuza, și membrii Asociației Romano ButiQ -, precum și către Georgiana Rădulescu și Mihaela Crăciun de la Biroul de Fonduri Structurale al Universității din București. De asemenea, grațitudinea noastră se îndreaptă către directorul Bibliotecii Academiei Române, filiala București, și către personalul de la Cabinetul de Stampe, care ne-au pus la dispoziție fotografiile de epocă inedite. Nu în ultimul rând, datorăm mulțumiri istoricului Petre Matei și colegilor noștri, Teodora Maria Daghie și Cosmin Dogaru.

ROBIA ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLELE XIV – XIX

Ligia Livadă-Cadeschi

ȚIGANI SAU ROMI. PRECIZĂRI TERMINOLOGICE

Prima precizare pe care dorim să o facem este de ordin terminologic și se referă la utilizarea termenului de țigan, impusă de limitele cronologice care delimitează acest capitol și de semnificațiile acestui termen în perioada istorică avută în vedere.

Orice denumire în spațiul social este o convenție, care pune accentul pe simplificarea, uniformizarea și omogenizarea elementelor comune caracteristice subiectului definit, trecând în plan secundar elementele de diferențiere dintre componentele acestuia. Termenii de *țigan* sau *rom* sunt convenții sociale, care trebuie întotdeauna plasate în contextul istoric și cultural în care ele au funcționat sau funcționează. Ei au vocația de generalizare a oricărei definiții, care privilegiază trăsăturile comune ale grupurilor de oameni care i se subsumează, atenuând diferențele, adesea importante, dintre acestea, rezultate fie din evoluțiile istorice diferite (împrumuturile de la populațiile numeric majoritare cu care au intrat în contact), fie din propriile evoluții interne (diferențierile ocupaționale). Dincolo de numitorul comun, adesea el însuși diferit în timp și spațiu, comunitățile de țigani sau romi au fost și continuă să fie mult diferite între ele, impunând tuturor celor interesați de ele un efort permanent de evitare a generalizărilor pripite sau de vehiculare a unor clișee sociale.

În perspectivă istorică, definițiile ca grup social distinct ale țiganilor/romilor s-au centrat în primul rând pe aspecte sociale, nu etnice. Populațiile dominante cu care au intrat în contact i-au perceput ca diferiți din punct de vedere al modului de viață (nomadismul) sau al ocupațiilor tradiționale, acestea din urmă funcționând până astăzi drept criteriu de autoidentificare la nivelul comunităților de romi.

În România, termenul etnic de *rom*, acceptat și folosit astăzi pentru denumirea populației aparținând acestei etnii, este din punct de vedere al producției de document istoric o achiziție a secolului al XIX-lea. Această precizare nu pune în nici un fel în discuție vechimea sau semnificațiile termenului *rom*, prin care populația respectivă se denumește pe sine în propria sa limbă. În perioada interbelică, liderii acestei populații, angrenați în organizarea de societăți și asociații reprezentative, vor milita pentru impunerea în spațiul public a termenului de *rom*. În 1933, *Uniunea Generală a Romilor din România* se substituia *Asociației Generale a Țiganilor din România*, care luase ființă cu doar câteva luni înainte. La nivel internațional, denumirea de *rom* a fost consacrată prin transformarea *Comitetului Internațional al Țiganilor* (desprins în 1960 din *Comunitatea Mondială a Gitanilor*) în *Comitet Internațional al Romilor*, în cadrul Congresului Internațional al acestora de la Londra din 1971, când au fost de asemenea adoptate și o serie de simboluri naționale (precum imnul, drapelul sau ziua națională, pe 8 aprilie).

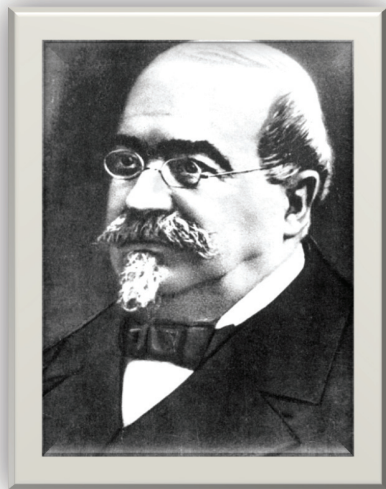
Revenind la perioada la care ne vom referi în acest capitol, trebuie să avem în vedere în primul rând faptul că romii nu funcționează ca producători-emitenți de document scris, care emană numai de la vârful ierarhiei sociale și politice a timpului (domnia, respectiv sfatul sau divanul domnesc sau administrativ) și exprimă concepția și percepția socială a acesteia. Așadar vom folosi în continuare termenii de *rob*, *rob țigan* sau simplu *țigan* din două motive bine întemeiate. În primul rând, pentru că în româna de cancelarie a secolelor XV-XIX termenul *rom* este inexistent și prin urmare irelevant. În al doilea rând, pentru că termenul *țigan*, departe de a defini o apartenență de neam, etnică (total irelevantă pentru societățile medievale în general), acoperă în primul rând un statut social (ale cărui conotații etnice nu sunt mai vechi de secolul al XIX-lea). Chiar dacă nu toți țiganii sunt robi și nici toți robii țigani, pentru că cel mai mare număr de robi aparțineau totuși acestui neam, țigan a ajuns în timp să fie similar cu rob. Conotațiile negative, incontestabile, ale termenului țigan nu aveau, la vremea respectivă, niciun fel de semnificații rasiale sau etnice; ele sunt atașate statutului social depreciativ pe care cei denumiți ca atare l-au suportat mai multe secole la rând.

Iar Țiganii ei singuri se numesc în limba lor Romnicel (fiul femeii) sau Rom (oameni). În Moldova, Alexandru cel bun le-a dat voie să rățăcească. În Valahia sunt cu mult mai mulți, urmașii lor au ajuns robi, cum sunt și azi, așa că cuvântul Țigan a ajuns totuna cu rob.

(Mihail Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens*, suivi d'un recueil de sept cents mots cigains, Berlin, 1837, traducerea în limba română, Gheorghe Ghibănescu, *Schiță despre țigani*, Iași, 1900)

Steagul internațional al romilor adoptat la primul *Congres internațional al romilor de pretutindeni*, desfășurat la Londra în 1971

Mihail Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens*, suivi d'un recueil de sept cents mots cigains, Berlin, 1837, coperta originală

ȚIGANII ÎN EUROPA ȘI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE. REPERE ISTORICE

Timp de secole prezența și originile acestei populații cu caracteristici vădit diferite față de popoarele europene a beneficiat de cele mai fanteziste explicații. Originea indiană și traseul relativ al migrației lor au fost stabilite științific de lingvistica comparată prin lucrările lui Heinrich Moritz Gotlieb Grellman (1783), respectiv Franz Miklosich (1873). Se acceptă în general, ca interval de migrație din India în Europa, secolele IX-XIV. În Europa au pătruns prin partea asiatică a Imperiului Bizantin, unde prima atestare certă datează din 1068 (sub denumirea de *Athinganos / Atsinganos*).

Din Imperiul Bizantin s-au răspândit în secolul al XIV-lea spre Grecia, Balcani, sudul Dunării, Țara Românească, pentru ca în secolul al XV-lea să fie atestați în Transilvania, Moldova, Europa centrală și apuseană.

REPERE CRONOLOGICE

Primele atestări documentare ale țiganilor în Țările Române

1385, Domnul Țării Românești, Dan I dăruiește mănăstirii Tismana proprietățile care aparținuseră anterior mănăstirii Vodița, printre care și 40 de sălașe de țigani.

1428, Domnul Moldovei, Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Bistrița 31 de sălașe de țigani.

1511, document în latină, copie a unui act anterior, care poate fi încadrat între 1390-1406, prin care Mircea cel Bătrân confirmă proprietățile boierului Costea, printre care și 17 țigani de cort.

Probabil că migrația țiganilor în Europa centrală și de vest a fost în legătură cu avansul turcesc în sud-estul continentului: Apariția turcilor în Balcani i-a presat pe țigani mai departe. Migrația europeană a țiganilor în sec. XIV-XVI a fost de durată. Nu a fost însă vorba de un exod masiv: Cea mai mare parte a populației țigănești a rămas pe mai departe în Turcia și în țările din sud-estul Europei, la care se adăuga Ungaria. Din evul mediu și până azi aceasta a fost aria geografică în care numărul țiganilor, atât în cifre absolute, cât și raportat la totalul populației, a fost și este cel mai mare.

Țigani se înscriu în curentul demografic de mare amploare și cu impact de durată asupra istoriei europene, în cadrul căruia, timp de mai bine de un mileniu, numeroase popoare venind din Asia s-au așezat în Europa. Țigani au fost ultima populație de origine asiatică care a ajuns pe continentul nostru. Cu ei se încheie de fapt migrația popoarelor. Specificul migrației țiganilor este că ea nu a avut caracter militar.

(Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, 1998)

INSTITUȚIA ROBIEI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN SECOLELE XV-XIX

Definirea robiei, ca formă de servitute, ridică o seamă de probleme. Ele țin, pe de o parte, de folosirea unuia și aceluiași termen de *robie* pentru fapte sociale care, deși prezintă similitudini, sunt totuși diferite, iar pe de altă parte, de absența unor definiții contemporane. Cronicile și codurile de legi, mai cu seamă cele care țin de receptarea dreptului bizantin și post-bizantin în Țările Române, folosesc adesea termenul de *robi* în sens de prizonieri de război. Primii robi din Moldova sunt indicați ca fiind de origine tătară (1402), pentru ca, la puțină vreme, să fie amintiți pentru prima oară tot în Moldova, pe lângă robii tătari și țigani (1428); atât tătarii cât și țigani aveau aceeași condiție juridică. E posibil ca, din punct de vedere al originii etnice, parte din robii așa-zisi tătari să fi fost tot țigani (în Danemarca, Suedia, Finlanda și unele regiuni ale Germaniei, la începutul secolului al XX-lea aceștia se numeau *tătari*, iar în Moldova suburbiile locuite de ei se numeau *tătărăși*). Suprapunerea de sens între termenii de *rob* și *țigan*, deși dominantă în documentele istorice, nu înlătură definitiv conotațiile etnice ale acestuia din urmă. Deși semnificativ mai puțin numeroase, există totuși mențiuni de *țigani liberi* sau de *țigani șerbi* sau *rumâni*, aflați deci sub alt regim de servitute personală.

În Țările Române, instituția robiei, atestată în multe state din Europa medievală timpurie, apare inițial pe filieră tătară. Pe de altă parte, în Imperiul Bizantin, de unde aceștia au venit în Țările Române, țigani erau un fel de sclavi ai statului, fiind trecuți într-un registru fiscal special, formă de impozitare și de recensare a lor, preluată și de otomani. Putem astfel presupune că *Țările Române i-au preluat pe țigani ca robi, dar aici instituția robiei era mai veche, din epoca luptelor cu tătarii.*

Se pare că inițial domnul era, teoretic, singurul proprietar de robi. El sancționa prin acte de cancelarie orice transfer de robi, ca și în cazul moșiilor. Această poziție a domnului este consecința directă a atributelor sale de stăpân absolut al întregului pământ al țării, cu drept de viață și de moarte asupra tuturor supușilor săi. Țiganiii fără stăpân, proaspăt intrați în țară sau pur și simplu rătăciți, erau de drept ai domnului. Robii particularilor, întotdeauna confirmați de domnie, ca orice alt tip de proprietate, proveneau din dani domnești sau din tranzacții precum cumpărări, moșteniri, zestre.

În absența definițiilor contemporane, s-a încercat stabilirea trăsăturilor definitorii ale robiei și a diferențelor existente între robie și cealaltă formă românească de servitute personală, rumânia sau vecinia, pe baza prevederilor referitoare la robi din codurile de legi din perioada avută în vedere. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, *Sobornicescul Hrisov* (1785) în Moldova, precum și *Pravilniceasca Condică* (1780) și *Legiuirea Caragea* (1818) în Țara Românească, stabilesc definitiv echivalența termenilor de *țigan* și *rob*, dând sens de termen tehnic social și nu etnic celui dintâi, fără a defini însă robia decât prin opoziție cu starea de libertate (la vremea publicării acestor texte juridice, cealaltă formă de dependență personală fusese deja abolită). Singura definiție mai elaborată a robiei apare la începutul secolului al XIX-lea, în *Codul Calimach* (1817, Moldova) care, în plus, nu folosește decât prin excepție termenul de țigan, preferându-l în mod evident pe cel de rob.

Robia și aceia cu privire către dânsa urmată stăpânire, deși sunt împotriva firescului drit al omului, s-au urmat din vechime în prințipatul acesta, însă nu așa precum romanii într-o vreme au urmat, ci cu o mare deosebire. Căci aice puterea stăpânului nu poate vreodineoară supt nici un cuvânt sau pricină a se întinde asupra vieții robului ; iar asupra averii lui, atunce numai, când nu va avea legiuiri clironomi sau când, fugind fără a se mai întoarce, nu va avea neapărași clironomi (precum sunt fiii și părinții), sau când va vătăma ori va păgubi pe stăpânul său prin furtușag sau alte rele urmări. Dintre aceste vederat se cunoaște că robul nu se socotește întru toate ca un lucru, ci în cât faptele, legăturile, driturile și îndatoririle lui privesc către alții, iar nu către stăpânul său, se socotește el ca o persoană [omul cu politicești drituri și îndatoriri] ; drept aceia este robul supus pământestilor legi și se apără de către ele.

(Definiția robiei, *Codul Calimach*, 1817, Moldova)

Ca formă de servitute corporală, robia a coexistat cu șerbia, condiția juridică a unei importante părți a populației țărănești, până la jumătatea secolului al XVIII-lea. *Servitutea corporală este realitatea primordială a societății feudale. Servitutea corporală este un element care apropie rumânia de robie, ceea ce explică confuzia stăpânilor de moșii în privința celor două instituții : în ultima sa fază de existență, rumânia este tot mai mult asimilată cu robia.*

Teoretic, diferența fundamentală între cele două condiții servile se situa la nivelul raporturilor acestora cu pământul. Țăranii aserviți aveau domiciliul în propriile lor sate. *Ei erau adică ai pământului ce fusese al lor, încât și atunci când stăpânul avea mai multe moșii, rumânii sau vecinii își aveau domiciliul în satele lor de baștină. Dependența robilor de stăpânii moșiilor avea caracterul de apartenență personală. Robii puteau fi mutați de pe o moșie pe alta după interesul stăpânilor lor.*

Obligațiile pe care robul le avea față de stăpânul său, în practică aproape infinite și prin urmare greu de inventariat, sunt redată în documente prin formule stereotipe, care sugerează îndatorirea robului de a îndeplini toate poruncile stăpânului său. Nu s-au păstrat mențiuni asupra obligațiilor specifice pe care robii le-ar fi avut față de stăpânii lor. Țiganii erau legați de stăpân, nu de pământ. Adesea practicau o seamă de meșteșuguri. Când acestea nu erau legate de necesitățile curților stăpânilor lor, ei se puteau deplasa prin țară, practicându-și meseriile și plătind în schimbul acestei libertăți relative o dare stăpânului. Robii domnești (deveniți în secolul al XIX-lea ai statului) plăteau această dare către domnie (stat). Robii particularilor erau scutiți de orice obligație față de stat.

Robia era ereditară. Până în secolul al XVIII-lea, când încep să se introducă o seamă de reglementări în acest sens, căsătoria unui om liber cu un rob atrăgea căderea în robie a celui liber, precum și a copiilor rezultați.

Puterea stăpânului asupra robilor săi cunoștea foarte puține îngrădiri legale, fiind limitată în practică mai mult de necesitatea de a le putea utiliza cât mai eficient capacitatea de muncă (prețul robilor a fost dintotdeauna destul de ridicat), decât de un sistem normativ cutumiar sau scris. *În schimbul muncilor prestate stăpânii aveau doar obligația să-și hrănească și să-și îmbrace robii care munceau la curte. Pentru cei care umblau prin țară ca să-și agonisească traiul și plăteau stăpânilor anumite sume de bani, ei nu aveau nici această grijă.*

Stăpânul acorda sau nu robilor săi, în funcție de propriile interese, dreptul de a se căsători și avea, în perioadele mai vechi, inclusiv dreptul de a anula căsătoria făcută fără știrea sa și de a despărți familia respectivă. Atunci când stăpânii își căsătoreau robii între ei, plecarea unuia dintre robi de la fostul său stăpân (de regulă a femeii) era compensată prin schimburi echivalente, iar copiii rezultați erau împărțiți. Abuzurile pe care aceste practici le generaseră în decursul timpului, poziția tot mai intransigentă a bisericii față de cununie, sensibilitatea filantropică specifică secolului al XVIII-lea în general, au făcut ca aspectele legate de căsătoria robilor între ei sau de căsătoriile mixte să fie riguros reglementate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

Cea mai semnificativă limitare a drepturilor stăpânilor asupra robilor lor privea viața acestora. Interdicția de a lua viața robului apare în toate textele juridice ale vremii, iar practica juridică dovedește că stăpânul vinovat de o astfel de crimă era tras la judecată și sancționat după obiceiul și legea vremii (care permitea răscumpărarea capului vinovatului printr-o sumă de bani plătită de acesta familiei mortului). În afara răscumpărării, procedeu de cele mai multe ori acceptat de urmașii mortului, vinovatul plătea dregătorilor domnești o amendă penală.

Robii nu aveau capacitate juridică. Robii nu răspundeau material în justiție pentru daunele provocate persoanelor libere. Acestea puteau renunța la robii vinovați în favoarea părții

lezate, dacă considerau exagerată despăgubirea pretinsă. Dacă un rob omora un rob al altei persoane, deși era condamnat la moarte, sentința nu se executa, fiindcă ucigașul era dat în schimbul celui omorât. Dacă nu se reglau prin schimb, astfel de procese se puteau încheia cu plata amenzii penale și a răscumpărării vieții victimei de către stăpânul robului ucigaș. Dacă fostul proprietar nu era interesat în plata capului propriului rob, acesta putea fi răscumpărat de altcineva, în proprietatea căruia trecea mai apoi.

REGLEMENTAREA CĂSĂTORIILOR

Țiganul ce va lua moldovancă, au moldovan ce va lua țigancă să nu cuteze nime de acum înainte să facă pe moldovan au pe moldovancă țigani robi, au pe copiii lor, dar ca să nu se deie pricină țiganilor a ieși din robie cu această pricină s-au legat plată grea, [...] fiind unii din țigani bogați și ca să nu se îndemne a eși sămânța lor din robie.

(1741, Moldova, hrisov al lui Constantin Mavrocordat)

De vreme ce la împărțirile de țigani se făcea multe amestecături cu nedreptate și despărțirea copiilor de părinții lor [...]. Cunosându-se aceasta mai amar și mai cumplit și decât robia străinilor vrăjmași, despărțindu-se părinte de ficior și frate de frate, că de se numesc ei țigani, dar a lui Dumnezeu zidire sunt, fiind un lucru foarte făr de cale a se împărți ei ca niște dobitoace [...] ca să se taie această faptă necuvioasă și cu totul făr dreptate [...] de azi înainte împărțeală de copii de țigani să nu mai fie.

(1766, Moldova, hrisov al lui Grigore Ghica)

Oricare țigan va îndrăzni de acum înainte să se cunune cu muere slobodă, adică nu țigancă, să se despartă negreșit și să se pedepsească foarte rău ; și copiii ce să vor face cu dânsa să fie slobozi.

(1780, *Pravilniceasca Condică*, Țara Românească)

Deși nu aveau capacitate juridică, documentele menționează uneori robi sau țigani (fără a specifica întotdeauna dacă sunt liberi sau nu) care dispun de propriile bunuri. Chiar atunci când nu aveau drept asupra pământului pe care îl lucrau, robii aveau totuși gospodăriile lor, vite și inventar agricol, atestate în izvoare cu termenul de *avere*. Hrisoavele moldovenești din secolul al XVIII-lea, ca și *Regulamentele Organice* la începutul secolului al XIX-lea, menționau animalele țiganilor, cu care aceștia făceau negoț, iar hrisovul lui Constantin Mavrocordat din 1749 (Moldova) amintea *țiganii bogați*, pe care domnul încerca, prin taxe prohibitive, să îi îndepărteze de căsătoriile cu moldovence, care asigurau în timp descendenților statutul de oameni liberi. *Avutul* robilor se transmitea la moarte urmașilor direcți. Dacă robul nu avea însă descendenți direcți, la moartea sa avutul îi revenea stăpânului.

Primul judecător al robului era stăpânul său. Dar capacitatea sa era limitată la delictे minore. Delictеle și infracțiunile judecate de stăpâni se numeau *pricini mici țigănești*, pentru care dregătorii de orice treaptă nu aveau voie să intervină fără avizul stăpânilor. Atunci când delictеle depășeau sfera casnică, ele puteau fi judecate de o seamă de slujbași, cărora domnii le delegau această capacitate. Dreptul de judecată, teoretic drept regal, se acorda de domn și se înscria în cărțile de privilegii ale stăpânilor de robi sau ale diferitelor categorii de robi.

Țigani din Cernăuți, 1894

Sursa: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Stampe (în continuare BAR), 6664

Români la cumpăna secolelor XIX-XX

Sursa: <http://adevarul.ro>

Șatră de țigani. Sursa: BAR 24650

Șatră de țigani. Sursa: BAR 53308

Cara-Orman, Case tradiționale românești (colibe)

Sursa: Kurt Hielscher, *Romania: nature, buildings, folk life*, Leipzig, 1933, cu o prefață de Octavian Goga

Sursa: Kurt Hielscher, *Romania: nature, buildings, folk life*

Constantin Mavrocordat și Grigore al III-lea Ghica (al Moldovei)

MODUL DE VIAȚĂ ȘI ORGANIZAREA SOCIALĂ A ROBILOR ȚIGANI

În raporturile lor cu stăpânii, robii, grupați în sălașe, erau conduși de către unii dintre ei numiți juzi, cnejii sau vătămani. Prima mențiune a unui cneaz rob țigan datează din 1428 (Moldova). Documentul nu spune însă nimic despre atribuțiile acestuia. Oarecare indicații despre atribuțiile cnejilor de robi din Țara Românească apar într-un document din 1458, părănd să sugereze că aceștia aveau mai ales sarcini fiscale (să strângă și să predea stăpânilor sumele de bani plătite de robi); probabil tot ei supravegheau și executarea prestațiilor la care erau supuși robii.

În secolul al XVII-lea, șefii grupelor de țigani robi, numiți juzi sau vătămani, făceau parte din « slugile domnești » sau « hătmănești ». Juzii și vătăfii de « țigani gospod » (ai domniei) se recrutau dintre robi și se îngrijeau în principal să nu fugă robii din cetele lor. Vătămanii și juzii de robi erau grupați pe ținuturi. Sarcina lor principală era de a căuta robii fugiți și de a-i preda stăpânilor lor; de asemenea strângeau dijmele sau contribuțiile fiscale ale țiganilor.

L-am făcut domnia mea vătăf și putătoru de grijă pă toată ceata lui de țigani lingurari [...] și alți slujbași streini să nu-i judece, fără numai vătăfu la sfăzile lor ce vor face între dânșii, să-i așaze. Iar când se va întâmpla niscareva pricină mai mari între dânșii cu alți pământeni, atunci dumneavoastră ispravnicilor i alți dregători, ori în ce parte dă loc să va întâmpla, împreună cu pârașii lor, să-i trimiteți aici la domnia mea și de aicea își vor afla dreptatea și hotărârea.

(1799, Țara Românească, carte dată lui Lixandru și Marin Tătaru de Alexandru Moruzi)

Juzii și vătafii domnești erau subordonați unui bulucbaș. El avea aceleași atribuții legate de urmărirea și recuperarea robilor fugiți; în plus, era singurul în drept să globească (amendeze) sau să judece robii domnești care umblau prin țară. Bulibașa, ca și judele, erau în subordinea marelui armaș, căruia îi plăteau o dare.

Neînțelegerile dintre stăpâni în legătură cu robii se judecau de sfatul domnesc prezidat de domn, singura instanță abilitată să emită acte de proprietate.

Orice pricini de judecăți și de împlineli vor fi între dânșii numai epistatu și vornicu lor să le caute, cu dreptati după vechiul obicei, iar ispravnicii și alți dregători să nu se amestece câtuși de puțin, fără numai când se va întâmpla moarte din om și atunci cu vina lor în scris să să triimită la divan, iară când țiganii vor avea alte pricini cu alți locuitori ai țării atunci ispravnicii ținuturilor să li cercetezi fie și de va rămâne să ia țiganul de la locuitori ceva să-i și îplinească dreptul său, iară de va fi pricina ca să ia locuitorii de la țigani, atunce ispravnicii să nu se amestece a împlini nimic de la țigani, ci numai naziru și vornicu de țigani căutându-le pricina vor face și împlinirea.

(1804, Moldova, hrisov al lui Alexandru Moruzi pentru țiganii lingurari și ursari)

Bulibasa unei șatre de țigani din Făgăraș, 1931. Sursa: BAR, 18687

Sursa: BAR 5940

Sursa: BAR 8786

ROBII ȚIGANI ÎN IMAGINARUL SOCIAL ÎN SECOLELE XVIII-XIX

Atunci când vorbesc despre robii țigani, documentele interne se referă la aspectele legate de proprietate, de obligațiile lor (mai ales fiscale) sau de delictele comise de aceștia. Actul de cancelarie este un act administrativ prin excelență, care reglementează situații particulare concrete. Pe de altă parte, pentru români, robii țigani erau o prezență atât de veche, de obișnuită și de cunoscută în peisajul social, încât ea nu mai avea nevoie să fie descrisă, analizată, cercetată. Cei pe care aspectul și starea socială a robilor țigani îi șochează sunt în primul rând străinii, iar mai târziu, în secolul al XIX-lea, boierii liberali implicați în mișcarea aboliționistă. Imaginile vehiculate se înscriu adesea în stereotipurile epocii, punând accentul, după caz, fie pe exotismul (sălbăticia habitatului și obiceiurilor țiganilor), fie pe degradarea extremă a condiției lor umane și sociale.

Sursa: BAR, 8697

Sursa: BAR, 186937

Cine vrea să vadă neatârhnarea cea mai deplină într-o robie desăvârșită și o folosință de toate lucrurile în lipsă de orice drepturi cetățenești, trebuie să se uite la țiganii care rătăcesc prin pustiuri sau care se târăsc prin târgurile Moldovei. Unii plătesc stăpânilor lor o mică dare, alții îndeplinesc fără plată, pentru trebuința casei boerilor lor meșteșugurile de potcovari, lăcătuși, tâmplari, cântăreți chiar, ș. a, și înmulțirea lor uimitoare face aceste îndatoriri aproape nesimțite. (...) Desbrăcați prin fire de orice cuviință, ei se mângâie de rușinea robiei prin aceea că sunt slobozi să facă totul.

Totuși tâlharii și ucigașii ies din treapta aceasta și pricina trebuie căutată într-o nebie aproape firească a lor, și care este fără îndoială urmarea cea mai de apoi a căderii omeniei în sânul robiei. Născându-se oameni înjosiți, prin păreaerea ce au de josnicia lor, pierd cel mai tare frâu care poate opri pe cei slabi, adică teama acestui dispreț obștesc care îi pedepsește cu urgisirea din singura pricină a nașterii lor. Astfel de oameni nu văd în lume pentru ei nicio deosebire între dreptate și tâlhărie și când sărăcia sau vreo patimă îi atârhnă la nelegiuire, ei pierd nădejdea că poate să-i oprească ceva de se deda la cele mai mari neorânduiri; fărădelegea în fața lor nu e decât un fel de ură împotriva omeniei întregi și precum se știe, răzbunarea lor nu cunoaște nici zăbavă nici margini.

Singurul leac folositor pentru astfel de rele ar fi desrobirea și e destul să ai suflet spre a dori ca o parte din oameni să piardă dreptul de a stăpâni într-un chip nefiresc pe aceia pe care îi încălzește același soare și care se închină aceluiași Dumnezeu ca și ei; dar trebuie să ne ferim să purcedem la făptuirea acestei dreptăți cu graba insuflată de simțirea iubirii de omenie. Oamenii în sufletul cărora robia e înrădăcinată prin obișnuința veacurilor, nu pot decât cu încetul să se întoarcă la egalitatea firii sau cel puțin la neegalitatea legiuită în lumile bine rânduite (...). În frumosul plan de a desființa orice robie n-ar fi deajuns să se capete de la stăpâni o jertfă milostivă a drepturilor răpite de părinții lor, ar mai trebui să se vâre în sufletul celor desrobiți idei noi, să-i pregătească pentru moravuri noi și să le dea în sfârșit virtuți mai grele chiar pentru ei decât datoriile robiei.

(...) Când țiganii văzând aceste schimbări, s-ar obișnui cu ideea că nu trebuie pururea să se supuie omului, ai căruia cred că sunt prin dreptul firii, ei vor veni cu gândul că poate nu trebuie să se supuie decât legilor; și când stăpânii vor vedea vreme mai îndelungată, că robii lor îi sujesec cu atât mai bine, cu cât se găsesc mai fericiți în atârhnarea lor, ei vor pricepe în sfârșit că cel mai bun mijloc ca să fie bine slujiți de ei este să-i plătească.

(Memoriu asupra vechei și actualei stări a Moldovei, prezentat lui Alexandru Vodă Ipsilante, Domnul Moldovei, la 1787, de Comitele d'Hauterive, București 1902)

Rasă de oameni vagabonzi (...) care par să se fi concentrat toți în Valahia și Moldova, țiganii din Principate n-au pierdut niciunul din viciile care-i distingeau cândva. Trebuie să mărturisim însă că nici societatea, împotriva căreia ei sunt într-un război permanent, nu a făcut nimic pentru a-i aduce pe calea unei existențe oneste. (...). Dezmățul, sălbăticia caracterului și a existenței lor, aplecarea de netăgăduit spre hoție nu sunt de natură să diminueze suspiciunea care planează asupra lor. Un țigan e privit de obicei ca o bestie sălbatică sau ca un animal domestic, după cum trăiește, pe moșia unui stăpân, care l-a cumpărat cu bani pentru a-l pune la muncă sau străbătând munții, supraviețuind din vânatoare sau pomeni și uneori jefuind călătorii, atunci când vânatul e rar sau nu-i este suficient.

(Alphonse Royer, *Aventures de voyage, tableaux, recits et souvenirs du Levant*, Paris 1837. Scriitor și autor dramatic, director al teatrului Odeon și al Operei din Paris)

Țiganii n-au nicio credință, (...) În Moldova, ei își botează copiii, dar nu din cauza credinței (...) ci din cauza câștigului ce-l iau de la cumătru. (...) Mulți țigani sunt nebuni și stropșiți din cauză că (...) siliți fiind a cere de pomană, își fac fele de fel de răni, care se cojesc și cangrenisesc, așa că vatămă tot organul.

(...) Adesea boierii au încercat să civilizeze pe unii țigani, i-au luat în curte, le-au pus dascăli să-i învețe, dar degeaba, la cea dintâi ocaziune ei au fugit la părinți. Viața nomadă e necesară țiganului ca peștelui apa și ca paserii aerul (...). El e lenș și preferă sărăcia lucie: El nu face nimic mare, fură, deși nu lucruri mari, ci numai haine și hrană. Toți țiganii sunt murdari, murdăria pare a fi născută cu dânșii, cămașa le e necunoscută, ei n-au decât zdrențe, totuși se cunoaște că și ei gustă gătelile de dantele și împletituri pestrițe și cărpite (...).

Țiganii în genere sunt lași și tâlhari la drumul mare, dar fricoși. Românii îi urăsc, căci îi cred periculoși din cauză că chiamă duhurile necurate. Deși iubesc puțin agricultura, totuși au început a se deda la cultura pământului, (...) Vătrașii sunt cel mai stabili și se pot civiliza și pot deveni meșteri în fabrici. Guvernele să-și dea silința a-i civiliza.

(Mihail Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens, suivi d'un recueil de sept cents mots cigains*, Berlin, 1837. Traducerea în limba română, Gheorghe Ghibănescu, *Schiță despre țigani*, Iași, 1900)

Sursa: BAR, 160521

Sursa: BAR, 11877

MIȘCAREA ABOLIȚIONISTĂ DE LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XIX-LEA. ABOLIREA INSTITUȚIEI ROBIEI, 1843-1856

Dezrobirea țiganilor a fost o componentă a modernizării sociale a principatelor. Cronologic ea a fost prima mare reformă socială. Desființarea clăcășiei și transformarea clăcășului în mic proprietar s-au legiferat abia la 1864.

(Viorel Achim)

În prima parte a secolului al XIX-lea robia ca instituție și modul de viață al robilor au rămas practic neschimbate. Au intervenit numai anumite modificări legate de meșteșugurile practicate în mod tradițional de robi (dispariția aurarilor, împuținarea ursarilor, specializarea pe fierărie a unui număr important de robi și asimilarea lor căldărarilor, care devin cei mai numeroși și prin urmare imaginea prin excelență a țiganilor, adoptarea unor ocupații noi, precum cărămidăria etc.), iar exploatarea celor angrenați în activități agricole s-a agravat din cauza schimbărilor politico-economice (desființarea monopolului otoman asupra comerțului principatelor) care au orientat proprietatea boierească spre marea producție cerealiară destinată exportului. Un număr important de robi, mai ales cei legați de agricultură (vătrașii) s-au

sedentarizat treptat. Ca instituție, robia nu a interesat curentul reformator promovat de elitele din principate în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Originea boierească, elitistă, a acestui curent a făcut ca el să fie foarte dinamic în ceea ce privește statutul internațional al principatelor și limitarea caracterului absolut al puterii domnești prin cooptarea lărgită a boierimii la actul de guvernare, dar extrem de static în ceea ce privește evoluția structurilor sociale interne. Abia programele revoluției de la 1848 fac din dezrobirea țăganilor o revendicare constantă. În deceniul următor, o serie de tineri boieri liberali, cu studii în străinătate, vor promova o mișcare aboliționistă integrată în curentul similar european, care mobiliza argumentele dreptului natural, filantropice sau economice, dar și pe cele de ordin mult mai general, legate de necesitatea modernizării principatelor, a îndepărtării lor de barbarismul oriental otoman și a integrării acestora în rândul statelor europene civilizate și progresiste.

În lipsă de alt merit scrierea aceasta va sluji pentru moment la acele voci care s-au ridicat pentru țăgani, deși din nefericire acest interes nu va fi decât trecător, căci așa sunt europenii. Ei formează societăți filantropice pentru abolirea sclavajului în America. În timp ce uită că în Europa sunt 400000 țăgani robi, iar 200000 sunt înfundați în cea mai mare ignoranță și barbarie. Și nimeni nu-și dă grija de a civiliza un popor.

(Mihail Kogălniceanu Kogălniceanu Mihail, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens, suivi d'un recueil de sept cents mots cigains*, Berlin, 1837. Traducerea în limba română, Gheorghe Ghibănescu, *Schiță despre țăgani*, Iași, 1900)

Ne înalță țara deopotrivă cu staturile cele mai civilizate în privirea principiului moralului și al dreptății (...) acum patria noastră dezrobindu-și țăganii, sfințește principiul că toți oamenii se nasc și rămân slobozi, în vreme ce coloniile Franței și multe staturi republicane a Uniri Americane de Nord gem de milioane de negri împilați, în vreme când robia încă în adunările legislative a acestor țări numără atâția partizani.

(Mihail Kogălniceanu, *Desrobirea țăganilor*, în „Foaia științifică și literară”/Propășirea, nr.5, 6 fevr. 1844)

În ambele principate, robia ca instituție a fost abolită printr-o serie de legi care vizau pe rând robii statului, apoi ai mănăstirilor și în cele din urmă ai particularilor, adoptate în intervalul 1843-1856. Ele au fost precedate, din anii 1830, de diferite decrete și hotărâri care reglementau aspecte particulare legate de căsătorie, posibilitatea robului de a se răscumpăra, înțelegeri și tocmele agricole între proprietari și robii doritori să se stabilească definitiv pe pământurile acestora. Abolirea robiei ca instituție a fost precedată de numeroase acțiuni ale statului (mai ales în Țara Românească) de eliberare a propriilor robi, pentru că în această situație nu putea fi acuzată încălcarea dreptului privat de proprietate, sub incidența căruia cădeau robii bisericii și ai particularilor. Eliberarea robilor statului s-a desfășurat în paralel cu o acțiune constantă a statului de cumpărare de robi de la particulari, pentru ca ulterior aceștia să poată fi eliberați.

Cronologie selectivă a legilor de emancipare

1843, Țara Românească, *Legiuire pentru desființarea dajnicilor de sub administrația Vorniciei Temnițelor și trecerea lor sub administrația ocârmuirilor de județe* (este vorba despre desființarea robiei țiganilor statului și asimilarea lor cu masa contribuabililor clăcași).

1844, Moldova, *Legiuirea pentru regularizarea țiganilor Mitropoliei, a episcopiilor și mănăstirilor îndeobște*

1844, Moldova, *Lege pentru desrobirea țiganilor statului*

1847, Țara Românească, *Lege pentru desrobirea țiganilor Mitropoliei, episcopiilor, tuturor mănăstirilor, metohurilor, bisericilor și tuturor așezămintelor publice fără despăgubire*

1855, Moldova, *Legiuirea pentru desființarea sclăviei, regularea despăgubirei și trecerea emancipaților la dare, cu despăgubire*

1856, Țara Românească, *Legiuirea pentru emanciparea tuturor țiganilor din Principatul Țării Românești, cu despăgubire*

Dincolo de argumentele filantropice, umanitare sau de imagine, interesul statului pentru desființarea robiei are și o foarte importantă conotație fiscală. Practic, eliberarea însemna asimilarea fiscală a emancipaților cu țăranii clăcași. Pe de o parte, chiar în cazul robilor statului, obligațiile fiscale ale acestora erau mai mici decât cele ale țăranilor. Pe de altă parte, în cazul robilor particularilor (inclusiv ai bisericii) statul nu avea niciun beneficiu fiscal, aceștia fiind scutiți în totalitate de orice obligație față de stat. Preocupările pentru sedentarizarea robilor, ulterior a emancipaților, sunt strict legate de fiscalizarea lor și de necesitatea recenzării pe bază de domiciliu fiscal. Dar nu trebuie să pierdem din vedere nici climatul cultural și ideologic al epocii, în care nomadismul era asimilat cu vagabondajul, deja incriminat penal și considerat sursa principală a imoralității țiganilor (cum apare de exemplu la Th. Diamant, 1841, *Memoriu asupra unui mijloc de a face să înceteze viața vagabondă și imorală a țiganilor statului*). Imoralitatea claselor populare a reprezentat frica politică prin excelență a secolului al XIX-lea în toată Europa.

Aspectele majore pe care legile de dezrobire le-au urmărit sunt lichidarea nomadismului, sedentarizarea și stabilirea unui nou regim fiscal. Viciul de fond al tuturor acestor măsuri a fost asimilarea unei populații în mod tradițional neocupate sau prea puțin ocupate în agricultură cu țăranii clăcași. Lipsa unor măsuri coerente ale statului în sensul asigurării loturilor de pământ necesare sedentarizării, rezistența emancipaților față de ocupațiile agricole, care nu le erau specifice, și agravarea sarcinilor lor fiscale în raport cu statutul precedent au făcut ca evoluția pozitivă a statutului social al foștilor robi să fie dublată de înrăutățirea statutului lor economic, și așa deja precar. Noul statut juridic nu a putut influența procesul de marginalizare în primul rând economică, dar cu consecințe importante în planul reprezentărilor și al imaginarului social al emancipaților.

Proiectul ce îi elibera pe țiganii mănăstirilor (...) măsură luată numai pentru a-și atrage bunăvoința presei europene, atribuindu-i onoruri domnitorului Bibescu, merită mai multe explicații. Țiganii mănăstirești din Țara Românească, sclavi prin lege, se aflau însă în condiții mult mai bune decât țăranii așa-numiți liberi. Plătind de la 25 la 30 piaștri pe an stăpânilor, pentru toate, ei puteau să exercite orice meșteșug, fără nicio obligație. Țăranul dimpotrivă, supus serviciului dorobanțului și al armatei, plătea 32 piaștri statului, 3 piaștri casei comunale, 9 piaștri pentru corvezile la drumuri, în jur de 100 piaștri stăpânului și se afla în mijlocul tuturor cererilor ilegale ale funcționarilor statului și judecătorești, care-l reduceau astfel la acele privațiuni proverbiale, încât sclavul nu-l invidia deloc în ciuda dependenței sale. Domnitorul Bibescu, eliberând țiganii, pentru a mări veniturile statului în detrimentul clerului, și pentru a-i asimila țăranilor, a agravat considerabil soarta lor și aceasta cu imprudența care îl caracterizează, fără a asigura în prealabil cel puțin hrana acestei populații, în cea mai mare parte neagră. Zece mii de familii se găseau într-o situație incertă și precară, în mizerie, boli, foamete și cu sarcinile excesive care le-au fost impuse și de care scăpaseră până atunci datorită protecției acordate de stăpânii lor.

(Adolphe Etienne Billecocq, diplomat la Berlin, Viena, Madrid, Londra, Stockholm, între 1839-1846 agent și consul general al Franței în principate, *La Principaute de Valachie sous le Hospodar Bibesco*, par B.A. ancien agent diplomatique dans le Levant, Bruxelles, 1847)

Gheorghe Bibescu

Mihail Sturdza

Pentru robii care pot la adăpostul nopții să plece cu corturile, să se culce pe jos, având posibilitatea să călătorească sau să schimbe locul, să respire noapte și zi aerul munților și pe cel al câmpiilor, să nu fie încătușați de responsabilitățile proprietății sau de necesitățile zilei de mâine, să lucreze de bine de rău pentru proprietar, dar având certitudinea că vor primi hrană și ceva bănuți, pe care să-i cheltuiască apoi pe băutură, toate acestea reprezintă o mare fericire pe care nimic în lume nu o poate înlocui. Un mare număr de țigani, după ce își termină treburile zilnice, se duc în secret și foarte adesea în timpul nopților, în satele învecinate, pentru a fura porci, oi, păsări, și în ciuda distanțelor mari parcurse, îi găsim în fiecare dimineață la locurile lor. Acești oameni nu fură în vecinătatea lor, nici de la stăpânii lor și totuși nici eventualitatea de a comite un asasinat pentru furturile lor nu-i oprește (...). Este imposibil să ai o idee despre starea de nepăsare a țiganilor față de sănătatea lor (...).

Există la Tăcuta un atelier de lăcătușerie, de tâmplărie, de rotărit, unde tinerii țigani pot învăța aceste meserii. Mulți fac progrese remarcabile.

Trebuie să recunoaștem că numeroșii robi, ce aparțin boierilor din Moldova nu sunt foarte doritori să-și dobândească libertatea, dar aceasta este rezultatul abrutizării în care trăiesc de mai multe secole. Nu înseamnă că trebuie să ignorăm motivele umanitare, care ne fac să dorim emențiparea lor progresivă, care ar fi profitabilă dacă prin educație și școală s-ar emențipa.

(Benjamin Nicolas Marie Appert, scriitor și filantrop preocupat de ameliorarea condițiilor de detenție, pentru o vreme director general al închisorilor din Franța *Voyage dans les Principautés Danubiennes*, Mainz, 1854)

Grigore Alexandru Ghica

Barbu Știrbei

ȚIGANII EMANCIPAȚI DIN ROMÂNIA DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Interesul principal al legilor de dezrobire a fost sedentarizarea, înțeleasă ca o condiție necesară a fiscalizării foștilor robi. *Modul concret în care urma să se facă sedentarizarea și în general condiția materială a populației de emancipați au fost lăsate de legislație pe seama stăpânilor de moșii.* Consecințele acestei situații sunt cel puțin două. Pe de o parte, în practică, au existat o multitudine de modalități concrete prin care s-a ajuns la sedentarizare. Unii emancipați au continuat să trăiască pe lângă curțile foștilor stăpâni și să îndeplinească diferite munci casnice, unii au luat pământ în folosință de la diverși proprietari (inclusiv statul) cu care au încheiat diverse înțelegeri, unii s-au înțeles cu proprietarii numai pentru locul de casă (domiciliu fiscal), refuzând să devină agricultori, alții s-au stabilit în orașe declarându-se meșteșugari. Pe de altă parte, după 1856, autoritățile (mai ales cele locale) vor privi emancipații exclusiv prin prisma sedentarizării, devenită obligatorie, înregistrând abaterile de la normă, astfel încât documentele administrative tind să se concentreze pe latura infracțională (nomadismul) și pe măsurile de combatere a acesteia (fixarea în sate în număr mic, dispersarea grupurilor mai numeroase, reglementarea și supravegherea strictă a deplasărilor sezoniere legate de ocupațiile tradiționale ale emancipaților).

În ansamblu, asimilarea emancipaților cu țăranii clăcași nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor. Cei care au adoptat condiția de clăcaș au fost împroprietăriți, ca și aceștia, prin legea rurală de la 1864, fie pe moșiile boierești, fie pe domeniile statului. Sedentarizarea emancipaților și legarea lor de ocupațiile agricole a fost mai pronunțată în Moldova, acolo unde administratorii marilor moșii mănăstirești, orientate spre producția de piață, au dus o politică consecventă de atragere și de fixare a lor (inclusiv prin beneficii de ordin fiscal sau prin colonizare propriu-zisă în zonele cu deficit demografic grav). În Țara Românească, un număr important de emancipați, profitând de politica indecisă a autorităților, s-au așezat în orașe. Autoritățile au acceptat în cele din urmă această variantă de sedentarizare pentru că, pe de o parte, scădea presiunea pe lumea rurală, iar pe de altă parte lăsa emancipaților posibilitatea de a-și câștiga existența prin practicarea propriilor meșteșuguri.

În deceniul imediat următor legilor de emancipare foștii robi țigani au intrat într-o perioadă de deplasări teritoriale care depășeau cu mult vechile forme de semi-nomadism sezonier. Pe de o parte, noul statut juridic a fost înțeles în primul rând ca posibilitate de a-și părăsi foștii stăpâni. Pe de altă parte, agravarea obligațiilor lor fiscale și economice (obligativitatea de a plăti impozite și de a presta clacă în cazul sedentarizării în mediul rural) i-a determinat pe emancipați să încerce să le evite, prin deplasări frecvente și prin refuzul mai mult sau mai puțin tacit de a-și stabili un domiciliu fix. Vagabondajul, noua încadrare juridică pentru deplasările itinerante ale emancipaților, a fost una dintre problemele sociale cele mai grave cu care s-au confruntat autoritățile în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Fenomenul migraționist s-a extins și dincolo de granițele principatelor. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în preajma primului război mondial, grupuri masive de țigani originari din România s-au deplasat înspre Peninsula Balcanică, Europa centrală și apuseană, dar și înspre Statele Unite ale Americii, dând naștere unui fenomen apreciat ca *a doua mare migrație a țiganilor*. Această a doua migrație a însemnat un nomadism exclusiv urban, țiganii staționând la periferia marilor orașe, unde formau comunități uneori permanente, altele efemere.

Procesul de asimilare, favorizat de obligativitatea sedentarizării, dar și valurile emigraționiste succesive au făcut ca, statistic, la sfârșitul secolului al XIX-lea populația de țigani să scadă de la cca. 7% din totalul populației în epoca dezrobirii, la cca. 4-5%. Deși procentual procesul de asimilare pare semnificativ, comunitățile mai mari și-au păstrat specificul lingvistic, cultural și ocupațional. O bună parte dintre țigani au continuat să-și practice meșteșugurile, dar în condițiile modernizării societății românești (inclusiv rurale) - în sensul orientării ei definitive către producția de tip industrial (atelier sau fabrică) - acestea și-au pierdut rolul lor tradițional în economia domestică. Locul lor în economie devine insignifiant, iar poziția lor socială marginală. *Acum se produce de fapt, sub raport social, periferializarea populației de țigani din România. România a intrat în epoca modernă cu această componentă socială relicvă a istoriei sale.*

Emigrarea a numeroase grupuri de țigani din România în epoca dezrobirii este o parte a unui proces demografic de amploare. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul sec. al XX-lea, în țările Europei centrale și de vest s-au stabilit țigani cu trăsături lingvistice, culturale, etc., diferite de ale țiganilor ai căror strămoși ajunseseră aici cu secole în urmă. Acești nou veniți se numeau ei înșiși Rom. Dialectele pe care le vorbeau erau diferite de ale țiganilor localnici, caracterizându-se printr-o puternică influență din partea limbii române. (...) Tot atunci au ajuns în centrul și vestul Europei unele grupuri de țigani care nu-și mai vorbeau deloc limba proprie, ci doar limba română; aceștia erau rudarii, ursarii și băieșii sau aurarii (...) În țiganologie se apreciază că la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX s-a produs cea de a doua mare migrație țigană. (...) Influența venită din partea limbii române (...) caracterizează toate grupurile de țigani participante la migrație, dovadă a faptului că popasul acestora în spațiul de limbă română a fost mult mai îndelungat.

(Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1998)

Țigani sedentarizați – mahalale țigănești. Sursa: BAR, 159721

Țigani asimilați, lăutari țigani în costume naționale românești. Sursa: BAR, 159255

DE LA DESCHIDERE LA REPRIMARE ȘI NEGARE. ROMII DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1918-1989

Dan Drăghia

Aparent, se poate spune că, de la Marea Unire din 1918 și până la Revoluția din 1989, interacțiunea societății românești cu romii a fost direct influențată de regimul politic care s-a aflat la putere în diverse perioade. Astfel, romii au trecut prin trei etape relativ distincte în ceea ce privește raportarea societății și a statului la ei: o deschidere în contextul amplu al democratizării care a urmat Primului Război Mondial; reprimarea pe fondul celui de-al Doilea Război Mondial, care a fost implementată mai ales de către regimul Antonescu în anii 1942-1944; respectiv o negare cvasi-generală din partea autorităților comuniste, al cărei scop era asimilarea tacită.

Probabil o petrecere de familie cu lăutari romi. Exprimă foarte bine situația romilor, aflați în mijlocul, dar în același timp în afara comunității, obiecte ale interesului, dar și al desconsiderării: se observă cele două femei din prim plan care au preluat instrumentele muzicale pentru poză

Sursa: www.flickr.com/photos/costicaacsinte/14311105514/

Fiecare regim a adus schimbări importante în viața romilor. Cu toate acestea, dacă privim în profunzime, putem să observăm că, în mare, comunitatea romă se confrunta atât în 1918, cât și în 1989 cu aceleași probleme fundamentale: din punct de vedere social – segregarea și stereotipurile negative; economic – sărăcia larg răspândită; iar politic – subreprezentarea sau lipsa totală a reprezentării. Cum se explică, aşadar, persistența în timp a acelorași probleme, indiferent de epocă și de regim? Explicația nu poate să aibă la bază decât existența unui numitor comun în timp al relației dintre societate și romi, care să varieze ca nuanță în funcție de regim, dar care să rămână în esență același.

Conceptul de *uliță țigănească* întruchipează numitorul comun atât pentru realitatea cât și pentru simbolistica interacțiunii dintre societatea românească și romi de-a lungul timpului. De altfel, cheia înțelegerii parcursului istoric al romilor, pentru perioada 1918-1989 în cazul de față, este percepția cvasi-generală de separare pe care au avut-o societatea și indivizii cu privire la romi, dar și aceștia cu privire la societatea în care trăiau. Dar *ulița țigănească*, dincolo de această separare, exprimă și o tendință de acceptare din partea majorității românești, respectiv de integrare din direcția minorității rome. Până la urmă, „ulița”, cu bunele și relele ei, este parte integrantă a comunității, iar romii care o locuiesc fac și ei parte din această comunitate, îndeplinind uneori roluri esențiale pentru bunul mers al acesteia. Într-un fel sau altul, ei sunt asimilați de către comunitate, chiar dacă le sunt atribuite caracteristici diferite de ale majorității, de cele mai multe ori negative, și sunt păstrați într-o poziție de discriminare. Mulți dintre români probabil că nu au avut niciodată o interacțiune negativă cu romii. Cu toate acestea, imaginea generală despre ei a fost și este preponderent negativă. În această lumină, cel mai important rol istoric al lor, unul simbolic, pare să fi fost tocmai plasarea drept contrapondere negativă a românilor, asigurând astfel echilibrul unei lumi în care imaginea pozitivă despre sine a majorității a fost destul de importantă pentru coeziunea etnică și socială.

Nici salcia nu-i ca pomul, nici țiganul nu-i ca omul

Zicătoare populară despre romi, care exprimă excepționalitatea acestora, considerați alt fel de oameni, dar totuși parte a comunității

(Delia Grigore, Adrian Neacșu, Adrian-Nicolae Furtună, *Rromii... în căutarea stimei de sine*, Editura Vanemode, București, 2007, p. 24)

Avem mai sus expusă raportarea duală a majorității românești cu privire la romi, firul director care a modelat inclusiv atitudinea regimurilor politice dintre 1918 și 1989, fie că a fost vorba de politici sau măsuri concrete care îi implicau pe romi, sau pur și simplu de lipsa acestora. Majoritatea românească și statul s-au folosit de romi atunci când acest lucru era profitabil, pentru a-i ignora sau stigmatiza ca fiind diferiți atunci când necesitățile vremurilor cereau altceva.

Romii erau astfel când minoritate etnică, când categorie socială, când nici una, nici alta. În interbelic, pe valul democratic al autodeterminării popoarelor, societatea s-a deschis aparent în fața lor, pentru ca statul să anuleze brutal această deschidere în timpul dictaturii antonesciene și, ulterior, să încerce asimilarea romilor în timpul comunismului. *Ulița țigănească* se întâlnea cu *satul* numai atunci când interesele majorității o cereau. Din acest motiv este dificil să identificăm tipare omogene de interacțiune cu privire la romi de-a lungul acestei perioade de șapte decenii. Prezentarea cronologică se dovedește aici a fi cea mai utilă, analiza desfășurându-se în cadrele celor trei tipuri de regim politic care au marcat perioada 1918-1989, ale evoluției istoriei romilor, reliefând, acolo unde este cazul, nuanțele generate de cele trei regimuri politice.

DEMOCRAȚIA INTERBELICĂ - INTEGRARE ȘI AFIRMARE

Evoluțiile prin care au trecut romii în perioada interbelică trebuie privite în contextul epocii. Sfârșitul Primului Război Mondial a adus pentru ansamblul populației din noua Românie modificări substanțiale față de perioada de dinainte de 1914. Este suficient să amintim cele două mari reforme, agrară și electorală, care au oferit pământ și drept de vot majorității cetățenilor români, precum și uniri succesive cu noile provincii, care aproape că au dublat teritoriul și populația țării. România devenea dintr-un stat omogen etnic, aproape închis economic și politic pentru mulți dintre cetățenii săi, un stat multietnic, deschis, cel puțin teoretic, afirmării economice și politice. Aceste schimbări trebuie văzute și prin prisma spiritului lor și a impulsului pe care l-au dat nu doar acestui cetățean, ci și grupurilor etnice ori sociale, așa cum erau și romii.

Atât în Vechiul Regat cât și în noile provincii romii au constituit o componentă deloc de neglijată a populației, chiar dacă marginală social. Marginalitatea venea din secolele de robie în Vechiul Regat și dintr-o politică agresivă de asimilare în cazul fostului Imperiu Habsburgic. În aceste condiții, este evident că schimbările aduse de război au deschis noi oportunități pentru romi, după cum au adus și noi probleme, mai ales pentru modul lor de viață. Atât oportunitățile cât și problemele au apărut mai întâi pe plan economic și social, determinând apoi și evoluții în plan politic, al afirmării identitare, dar și al accentuării blamului social. Toate au contribuit la o ușoară îmbunătățire de ansamblu a situației sociale a romilor în România interbelică, chiar dacă acest lucru a însemnat de multe ori pierderea tradițiilor și integrarea în masa generală a populației.

Există dovezi solide care arată că schimbările aduse de război au continuat și chiar au accelerat procesul de asimilare prin care au trecut romii încă de la eliberarea din robie, la jumătatea secolului al XIX-lea. Dacă începând cu anii 1850 libertatea câștigată le-a permis să circule fără restricții și să se amestece cu restul populației, unora chiar să plece spre Vest, după 1918 mulți romi au beneficiat de reforme pentru a-și crește mobilitatea socială prin ridicarea din statutul marginal în care constrângerile economice îi țineau. Atât dreptul de vot, cât mai ales în proprietărea, prin legarea de pământ, le-a oferit un statut mai bun în comunitate și le-a permis să ajungă cam pe aceeași treaptă socială cu vecinii lor țărani, nici aceștia cu o situație

neapărat mai bună. În ciuda blamului social de a te înrudi cu romii, „ridicarea din neam”, care însemna practic gradul ultim de amestecare, și anume românizarea prin căsătorii mixte, consfințea o dorință a romilor de a se integra populației generale, imposibil de stopat, prin prejudecăți, în realitatea de zi cu zi a societății românești. Această dorință a primit un suflu nou în perioada interbelică și s-a manifestat prin renunțarea la propria identitate și adoptarea celei a majorității, sprijinită fiind și de o anume deschidere din partea populației majoritare, care îi plasa uneori sub patronajul elitelor rurale.

Integrarea, deși a atins un procent important al romilor, nu a însemnat că populația de romi în ansamblul său nu a rămas una marginală. Procesul integrării a fost mai degrabă individual sau de grup restrâns (familie, uliță, sat etc.), iar majoritatea romilor au continuat să fie tratați drept o categorie socială separată, cea mai săracă. Practic, cei integrați au părăsit etnia, care, în afara unei minime conștiințe a originii comune, se definea tocmai prin marginalitate și segregare în sânul majorității. În opoziție cu relativul progres social pe care l-au înregistrat romii asimilați, perpetuarea marginalității celorlalți romi în perioada interbelică a fost favorizată de declinul meseriilor tradiționale pe care le practicau (fierărie, lemnărie, zidărie, muzică etc.), pe fondul prefacerilor economice de la sate și orașe. Această evoluție a accentuat întru-câtva segregarea și stigma pusă asupra lor: din meșteșugari și lăutari, mulți au ajuns comercianți ambulănți, muncitori agricoli cu ziua, salahori sau lustragii.

Băieți romi vânzând ziare în perioada interbelică
Sursa: www.flickr.com/photos/costicaacsinte

Pierderea propriei identități, fie prin integrare definitivă, fie prin omiterea adevăratei etnii de teamă să nu fie „declasați”, explică în bună măsură de ce la recensământul populației din anul 1930 numărul romilor este simțitor mai mic decât la precedentele recensăminte, efectuate la sfârșitul secolului al XIX-lea. 262.501 persoane, respectiv 1,5% din populația țării, s-au declarat de etnie romă, 84,5% dintre ei locuind în mediul rural. Dintre provincii, cel mai mare număr de romi, numeric și procentual, îl găsim în Transilvania, favorizat fiind de o istorie mai bogată a distincțiilor etnice, care i-a încurajat pe romi să își declare adevărata identitate.

O problemă deosebit de importantă aici, care derivă din dualitatea respingere/acceptare a relației dintre români și romi, este discuția în jurul numărului lor real, imposibil de determinat cu exactitate. Cifrele pentru perioada interbelică variaza de la aproape un milion, atât cât spun liderii etniei că ar reprezenta politic, până la 350-400.000, cifre avansate de cercetători străini sau de exponenți ai curentelor rasiste. Ion Chelcea, marcat uneori de retorica rasistă, vorbește de un număr real de aproximativ 525.000 de romi în România interbelică. Cifra pare cea mai apropiată de adevăr. Prin urmare, contrar părerii destul de răspândite în perioada interbelică potrivit căreia romii sunt pe cale de asimilare definitivă, ei par să capete acum un nou suflu identitar. De altfel, în această perioadă înregistrăm și apariția primelor forme de organizare, generate atât de imperative economice, cât și de emanciparea în direcția unei conștiințe etnice proprii.

Lăutari romi cântând la masa lui Ion Inculeț, lider unionist basarabean, ulterior politician liberal
Sursa: BAR, 49297

Deși întâlnim la romii din Transilvania preocupări cu caracter politic încă din perioada unirii provinciei cu Vechiul Regat, atunci când Adunările de Romi s-au pronunțat favorabil Unirii și au cerut anumite drepturi, tindem să identificăm primele manifestări organizatorice ale lor mai degrabă în legătură cu preocupările economice. Este firească această legătură, mai ales că existau o serie de ocupații ale romilor cu potențial de emancipare, prin mobilitatea socială și culturală pe care o asigurau, așa cum era muzica lăutărească. Din vechime, lăutarii romi erau obișnuiți la mesele oamenilor luminați ai epocii, acolo unde intrau în contact cu diverse idei și legau prietenii cu aceștia din urmă, care nu de puține ori ajungeau să sprijine cauza lor. În plus, spiritul profesional de asociere și ajutor reciproc nu i-a ocolit nici pe romi, chiar dacă, în cazul lor, prin specificitatea etnică a ocupațiilor, acest spirit avea și un pronunțat caracter etnic.

*Măi țigane, azi pe strune
Nu mai cânti în limbi străine
Că n-au drept să-ți poruncească
Altul liftele străine
Azi să-mi zici hora-nfrățirii
Cum o știi mai dulce frate
Vreau să-nchin căci astăzi are
Tot Românul libertate
Vreau să simt în pept viața
Inima îmi bate tare
Zi, măi frate lăutare
Zi în România Mare*

Cântec nou, articol în versuri publicat în martie 1919

Sursa: Petre Matei, „Adunările țiganilor din Transilvania din anul 1919 (I)”

Pe acest fundal, diverși reprezentanți de seamă, fie că erau romi mai înstăriți din mediul rural sau personalități ale vieții publice, au luat inițiativa organizării. Nu este întâmplător astfel că primele organizații rome apar în comunitățile de romi din Țara Făgărașului și în mediul lăutarilor din București. În comuna Calbor, în 1926, Lazăr Naftanailă, un rom emancipat, înființează Societatea „Înfrățirea Neorustică”, având un pronunțat caracter etnic, replicat de o asociație similară în apropiere, la Șercaia, și de societatea de înmormântare a romilor din Făgăraș. Constituită după modelul asociațiilor de vecinătate săsești, „Înfrățirea Neorustică” și-a propus creșterea nivelului economic și cultural al romilor, publicând în acest scop și un ziar, „Neamul Țigănesc”. De asemenea, la București, în 1927, primea personalitate juridică Societatea lăutarilor „Junimea muzicală”, patronată, printre alții, de cunoscutul muzician Grigoraș Dinicu.

Dar adevăratul avânt organizatoric al romilor se înregistrează în anii '30, atunci când apar primele organizații reprezentative la nivel regional sau național. Deschizători de drumuri în această pavință sunt tot lăutarii. În martie 1933, din inițiativa arhimandritului Calinic I. Popp

Șerboianu, un cleric fără origini rome, însă atașat de cauza romilor, a fost creată **Asociația Generală a Țiganilor din România**, legalizată în 1935. Activitatea de recrutare a noilor membri s-a desfășurat în strânsă colaborare cu liderii „Junimii Muzicale”, care se presupunea că știau bine problematica romă și aveau o relație directă cu membrii etniei. Asociația își propunea, între altele, alfabetizarea și școlarizarea romilor de toate vârstele, colectarea producției culturale rome, popularizarea acestui grup etnic prin publicații, și impunerea de măsuri economice (atelieri de meserii specifice, organizarea de asociații profesionale care să lupte pentru drepturile meșteșugarilor romi), sociale (locuințe pentru romii săraci și pentru cei nomazi), precum și a unui sistem juridic al romilor la nivel național. Acum apare și preocuparea pentru folosirea termenului „rom” în loc de „țigan”.

Cea mai importantă organizație romă din această perioadă, care a existat într-o formă sau alta până în 1949, a fost **Uniunea Generală a Romilor din România**. Aceasta a fost înființată la congresul din octombrie 1933 de către George A. Lăzărescu-Lăzurică, publicist și gazetar de origine romă și fost colaborator al lui Popp-Șerboianu, cu același Grigoraș Dinicu drept președinte de onoare. Urmând probabil tradiția medievală a locului și dorința de unificare și centralizare a unei etnii extrem de diverse, Lăzărescu-Lăzurică s-a autointitulat „voievod al țiganilor din România”. Nu a reușit decât parțial în demersul său unificator, parte din cauza tradiției rome a libertății și din cauza lipsei ierarhiilor, venită tocmai din veacurile de robie, parte din cauza faptului că mai toți romii asimilați sau românizați ieșeau oarecum din cadrele rome specifice și erau priviți apoi cu retință în rândurile acesteia. Un rol în această dezbinare a romilor l-au jucat și politicienii și autoritățile române, tot mai interesate de problematica romă pe măsura încercărilor lor de organizare și a ascensiunii naționalismului intebelic.

Așa se face că, în mai 1934, sub presiunea acuzației că nu era rom, Lăzurică a fost înlocuit la conducerea Uniunii de către Gheorghe Niculescu, comerciant de flori, consilier la Ministerul Muncii și la Sfatul Negustoresc, adică două dintre cele mai importante instituții care aveau în coordonare problematica romilor. Deja în septembrie 1934, cu numele schimbat în **Asociația Uniunea Generală**, organizația condusă de Gheorghe Niculescu primea personalitate juridică și era recunoscută ca reprezentant legitim al romilor pe plan național. În scurt timp, ea s-a extins la nivel național, reușind să publice, între 1934 și 1941, ziarul „Glasul Romilor”, care ajungea în toată țara. În 1939, în plină dictatură regală a lui Carol al II-lea, Uniunea avea 40 de filiale județene, 454 subcentre și pretindea că reprezintă aproximativ 785.000 de membri, ceea ce denotă o anumită complicitate cu regimul carlist.

În programul nostru înscriem: emanciparea și redeșteptarea neamului de romi. Vom lupta în acest scop – în cadrul legii și a constituției țării – ca o organizație de ordine, cu spirit dinastic, cu dragoste de patrie, de biserica creștin-ortodoxă, hotărâți să ridicăm nivelul moral și social al romilor, care merită o soartă mai bună și mai demnă în societate, nu ca aceea pe care o au azi.

Fragment din Actul constitutiv al Asociației Uniunea Generală a Romilor din România

Gheorghe Niculescu (al 4-lea din stânga, cu papion), alături de Patriarhul Miron Cristea și oficialități locale din Ploiești, la botezul a o sută de romi nomazi
Sursa: BAR, 186872

Primind anumite beneficii minore pentru ei și, mai ales, pentru liderii lor, romii au devenit masă de manevră în politica românească. Liberalii, țărăniștii și chiar mișcarea legionară au întreținut relații politice cu organizațiile romilor, Corneliu Zelea-Codreanu, liderul legionar, fiind membru în Consiliul Director al *Uniunii Generale*. Colaborările politice, din păcate, nu au atenuat discriminarea în relație cu majoritatea românească. Programul UGRR promova acțiunea „pentru ca soarta neamului nostru rom să se îmbunătățească, ca să putem sta alături de conaționali noștri fără să ne fie rușine”. „Rușinea” romilor era o reflecție a modului în care îi privea societatea românească, romii fiind considerați o parte inferioară, dar totuși o parte a acestei societăți. În perioada de maxim avânt al curentelor extremiste care au pregătit regimul Antonescu, raportarea societății la ei în termeni de categorie socială mai degrabă decât de etnie separată s-a accentuat. Mai toate forțele politice nu au considerat că există o „problemă” a romilor în sensul celorlalte minorități din România interbelică, care să amenințe identitatea românilor și integritatea teritorială a României. Din contră, naționaliștii îi priveau oarecum favorabil, ca o contrapondere ce putea fi folosită, la nevoie, împotriva altor minorități. Spre exemplu, unii politicieni naționaliști, așa cum a fost Octavian Goga și Partidul Național Creștin în 1937, nu au ezitat să facă alianță electorală cu Asociația condusă de Popp-Șerboianu. În tradiția duală a relației interetnice, acest lucru nu a împiedicat, ci, dimpotrivă, a contribuit la accentuarea unor idei rasiste din registrul biopoliticii, care justificau asimilarea sau eliminarea romilor în numele interesului național superior, exponenții acestora fiind Iordache și Gheorghe

Făcăoaru. Facilitate de al Doilea Război Mondial, acțiunile regimului Antonescu la adresa romilor nu au constituit decât sinteza dusă la extrem a stereotipurilor societății românești despre aceștia, unii fiind destinați scoaterii din societate, iar alții efortului constructiv național.

REGIMUL ANTONESCU - REPRIMAREA

Fără îndoială, pentru romi, perioada celui de-al Doilea Război Mondial a cuprins cea mai tragică experiență a lor de la eliberarea din robie, experiență cunoscută sub numele de *Porajmos*, *genocidul romilor* sau *Holocaustul romilor*. Aceasta a fost mult mai traumatizantă decât ceea ce trăiseră strămoșii lor până în urmă cu aproape un secol. Teama de categorisire, care a reprezentat o constantă a existenței lor de-a lungul secolelor și s-a manifestat prin reticența de a răspunde cererilor de înregistrare venite din partea autorităților, a căpătat în perioada regimului Antonescu aspectul unei spaimе permanente, care putea să facă diferența între viață și moarte. Aceasta pentru că, odată declarat „țigan”, oricine putea să cadă victimă mecanismului represiv, de multe ori arbitrar, al unui stat pentru care romii erau cetățeni de rang inferior și al unei societăți care, pe ansamblu, vedea în ei paraziți sociali (cerșetori, hoți, focare de infecție etc). Iar în timpul dictaturii lui Ion Antonescu un astfel de mecanism a devenit realitate și a putut să trimită oamenii la o moarte aproape sigură.

Cum bine se știe, distanța de la idee la acțiune este foarte mică într-un context favorabil. Chiar dacă opiniile rasiste extreme din interbelic nu au generat prea mulți adepți, ele au apărut pe un fond istoric plin de prejudecăți rasiale la adresa romilor, generând reacții politice imediat ce România a intrat în sfera de influență a Germaniei naziste, în septembrie 1940. Primele apeluri la acțiune rasială împotriva romilor, demne de luat în seamă tocmai pentru că veneau dinspre ziarul oficial al Gărzii de Fier, aflată la putere atunci, au apărut în ianuarie 1941. Cu doar câteva zile înainte de rebeliunea legionară, în urma căreia Garda de Fier a fost înlăturată de la putere, în ziarul „Cuvântul” se cerea interzicerea căsătoriilor dintre români și romi și izolarea acestora din urmă în ghetou. Deși legionarii nu au mai apucat să-și pună în aplicare aceste planuri, ideile lor au fost preluate, este drept că mai nuanțat, de către Ion Antonescu. Dacă legionarii păreau să-i țintească pe romi în ansamblul lor cu aceste măsuri, pe model nazist, regimul Antonescu a avut o abordare ancorată în realitatea românească a dualității respingere/acceptare, reflectând în bună măsură sentimentele populației.

Teoretic, politica regimului față de romi, și aici ne referim mai ales la deportare, a fost motivată prin necesitatea menținerii ordinii publice în contextul războiului, motivație care a fost uneori preluată necritic și în literatura de specialitate. Pornind de la aceleași stereotipuri vechi de secole și în special de la mica infraționalitate care, proporțional, era mai ridicată în rândul romilor, guvernul Antonescu, în ședința din 7 februarie 1941 a Consiliului de Miniștri, începe să analizeze posibilitatea deportării anumitor categorii de romi. De reținut că măsura propusă de însuși generalul Antonescu la 7 februarie prevedea scoaterea din București a *tuturor* „țiganilor” și trimiterea lor la muncă forțată în Bărăgan. Deci, sub impresia unui eveniment excepțional, și

anume presupusele furturi comise de unii romi în timpul camuflajului antiaerian, prejudecățile împotriva „țiganilor” s-au manifestat din plin la cel mai înalt nivel, fără niciun fel de diferențiere între romii din București, destul de mulți și de diverși de altfel.

Gheorghe Niculescu (primul din dreapta) la o întâlnire cu doctorul Robert Ritter (al doilea din dreapta), șeful Stației pentru Eugenie și Cercetare Biologică a Populației din cadrul celui de-al Treilea Reich

Sursa: Bundesarchiv, R 165 Bild-244-73

Ulterior, probabil pe măsură ce a conștientizat daunele pe care le-ar fi creat o astfel de măsură generală și radicală tocmai efortului de război la care dorea să contribuie, guvernul și-a nuanțat poziția pe tiparul romi folositori/asimilabili – romi nefolositori/neasimilabili. Mai întâi, în martie 1941, a fost propusă o măsură generală care viza scoaterea romilor din orașe și folosirea lor la lucrări de interes obștesc pe teritoriul țării. Fără a fi pusă în practică, ideea a continuat să fie prezentă în opțiunile autorităților până în mai 1942. În paralel, mai ales după extinderea războiului în Răsărit și cucerirea Transnistriei, precum și accentuarea prejudecăților anti-„țigănești” ale autorităților, guvernul a adoptat o poziție tot mai rasistă, căutând soluții pentru a profita de situație în vederea realizării unei omogenizări etnice a țării, un deziderat primordial al regimului Antonescu început prin represiunea anti-evreiască. Considerând că majoritatea romilor sunt pe cale de a fi asimilați, a fost creată așa-numita categorie a romilor-„problemă”, care îi cuprindea pe nomazi, pe cei condamnați pentru infracțiuni, respectiv pe romii care nu aveau o ocupație clar identificabilă din care puteau să își câștige existența; cu alte cuvinte, pe cei care aveau un stil de viață „țigănesc”. Oficial sub pretextul curățirii societății românești de romii-„problemă”, aceste persoane erau destinate deportării în Transnistria, planul fiind să fie colonizați și să nu se mai întoarcă de acolo. În acest sens, nu este lipsit de însemnătate nici faptul că bunurile celor deportați au fost preluate de Centrul Național de Românizare.

Recensământul pe baza cărui a fost delimitată această categorie de populație a fost organizat în luna mai 1942 de către Poliție și Jandarmerie, luând forma unor liste alcătuite de aceste instituții care cuprindeau persoane despre care se știa pe plan local că ar corespunde

descrierii romilor-„problemă”. Prin urmare, scăpările în și de pe liste au fost numeroase, crescând astfel arbitrariul acestora. Nu puține au fost situațiile în care unii romi, din dorința de a rămâne lângă familie, au cerut să fie trecuți pe liste, după cum alți romi au fost puși pe liste în mod subiectiv, la cererea unor vecini sau din greșeala autorităților. Cele mai revoltătoare situații au avut în centru familii ale unor romi încorporați în armata română, trecute și ele în mod abuziv pe listele respective. Deși reprezentau greșeli sau abuzuri, astfel de situații arată confuzia unui regim care ducea la extrem raportarea societății românești față de „țigani”. În urma recensământului, au fost identificați 40.909 romi-„problemă”, dintre aceștia 9.471 fiind nomazi și 31.438 stabili. Însăși exactitatea unor cifre extrase dintr-o realitate atât de schimbătoare cum era cea a romilor, pe baza cărora urmau să fie deportați oameni, denotă arbitrariul situației și arată dramele pe care le-a creat.

Pe baza acestor cifre au existat trei etape de deportare a romilor. În prima etapă, în lunile iunie-august 1942, au fost deportați majoritatea romilor nomazi. La 2 octombrie autoritățile raportau un număr de 11.441 de nomazi deportați, cu aproape 2.000 de persoane mai mult decât numărul nomazilor înregistrați la recensământul din luna mai. Deportarea romilor sedentari, dar considerați „periculoși și indezirabili”, s-a făcut în etapa a doua, din septembrie 1942. În unele surse apar 12.497 de persoane deportate, iar în altele 13.176. Cert este că deportarea sedentariilor a ridicat mai multe probleme autorităților din cauza numărului mare și a gradului de amestecare cu populația generală, precum și din cauza greșelilor și abuzurilor administrative. De altfel, planul deportării lor complete a fost abandonat către sfârșitul anului 1942, la cererea Germaniei, care vedea în romi un pericol pentru germanii din zona Bugului. Ultima etapă a deportărilor se poate spune că a cuprins toate măsurile punctuale luate împotriva romilor și care au avut loc în perioada octombrie 1942 – decembrie 1943, totalizând sub 1000 de persoane. Per total, numărul romilor deportați în Transnistria în anii 1942-1943 depășește numărul de 25.000, bărbați și femei, inclusiv bătrâni și copii.

Toate aceste măsuri luate împotriva romilor, și mai ales deportarea, au fost asumate ca o decizie personală de către mareșalul Ion Antonescu la procesul său pentru crime de război din 1946. Fără a contrazice faptele care au stat în spatele deportării „țiganilor”, dar în spiritul „bravurii” sale pentru binele poporului român, Antonescu lua asupra lui vinovăția unor acțiuni care, așa cum vom vedea, au dus la o tragedie umană de proporții, pe care și astăzi românii sunt reticenți în a și-o asuma. Putem totuși să vedem și o vinovăție colectivă în aceste acțiuni dacă privim mai în detaliu reacția populației cu privire la deportarea romilor în timpul războiului.

În primă fază, se poate observa că motivarea recenzării și a posibilei deportări prin considerente de ordine socială se suprapune peste stereotipurile generale ale populației românești despre romi, lucru pe care conducerea statului îl știa și de care s-a folosit în pregătirea acțiunilor rasiste. Cu toate acestea, majoritatea romilor erau integrați comunităților în care trăiau, îndeplinind uneori funcții importante în cadrul acestora, fără ca acest lucru să însemne neapărat ștergerea stereotipurilor generale cu privire la romi, uneori chiar dimpotrivă.

Ion Antonescu la
procesul din 1946
Sursa: Yad
Vashem, ID 26304

În plus, foarte mulți romi erau integrați efortului de război, mai ales ca militari activi. Autoritățile nu au făcut o distincție clară între „romii buni și cei răi”, lucru aproape imposibil de altfel în amestecul general. Așa se face că în favoarea multor romi vizați de deportare au intervenit, prin diverse metode, unele autorități, în special armata, unele instituții de genul întreprinderilor producătoare de material de război, diverși proprietari agricoli sau comunități locale. Aceste intervenții aveau în comun interesul propriu și subliniau acest lucru în memoriile către autoritățile responsabile de deportări. Singurele excepții aparente de la regula interesului erau intervențiile unor personalități publice și cele venite din partea partidelor politice, Național Țărănesc și Național Liberal, sub forma unor proteste adresate mareșalului Antonescu. Tot prin ampla integrare a romilor se explică și numărul mic de atitudini luate în favoarea deportării „țiganilor”, excepție făcând doar anumite persoane care pretindeau că vorbesc în numele unor comunități cu probleme legate de romi. În ce privește autoritățile, acestea, în spirit ierarhic, au dus la îndeplinire ordinele cu privire la romi, proces în care au apărut numeroase abuzuri.

Aparent, pe baza dovezilor de mai sus, se poate afirma că românii au privit în majoritate negativ deportarea romilor. Totuși, dacă luăm în considerare interesul urmărit în intervențiile lor, lucrurile se schimbă în această privință. Dacă adăugăm și faptul, relevant, că în cazul nomazilor, care reprezentau suma stereotipurilor despre romi, nu a intervenit mai nimeni, ajungem la concluzia că romii erau priviți favorabil numai în măsura în care răspundeau așteptărilor majorității cu privire la ei, adică dacă renunțau la o identitate forțat asociată cu relele societății. Nici atunci însă nu erau siguri că vor scăpa de categorisire și de blam social. Iar regimul Antonescu, prin deportarea celor considerați imposibil de asimilat, nu a urmărit altceva decât omogenizarea etnică, prin mijloace forțate și violente, pentru că era evidentă dorința și acțiunea autorităților de a-i coloniza definitiv pe romi în Transnistria.

Regimul la care au fost supuși romii deportați în Transnistria confirmă doar parțial ipoteza exterminării deliberate, deși autoritățile știau cu certitudine care vor fi efectele părăsirii unor oameni, fără prea multe mijloace de supraviețuire, într-o zonă care nu le oferea posibilități de a trăi. Pe lângă faptul că marea majoritate au fost deportați „doar cu hainele de pe ei”, condițiile pe care le-au găsit în Transnistria le-au îngreunat situația și mai mult. În județele Golta, Oceacov, Berezovca și Balta, aflate pe malul Bugului, în estul extrem al Transnistriei, acolo unde au fost stabiliți forțat, sub paza jandarmilor, romii formau colonii separate de restul populației, având un regim semi-liber. Au fost cazați în bordeie de pământ și case evacuate de localnici, condițiile de locuit fiind improprii. În lipsa mijloacelor de întreținere, care au constituit de altfel principala problemă pentru deportați, calitatea vieții romilor s-a deteriorat rapid.

Victime în rândul lor s-au înregistrat și pe parcursul deportării, însă în Transnistria rata deceselor a explodat, murind de ordinul zecilor pe zi, mai ales de foame și frig, sau de bolile asociate acestor condiții. Nu au lipsit nici abuzurile autorităților române din Transnistria și cruzimea jandarmilor, care au contribuit la creșterea numărului victimelor, deși execuții organizate nu au existat.

Monument la fața locului care comemorează victimele
rome ale deportării în Transnistria
Sursa: Documentarul „Valea Plângerii”

În aceste condiții, mulți dintre romii deportați de regimul Antonescu în Transnistria nu s-au mai întors acasă după război. Este general acceptată cifra de 11.000 de decese în rândul celor aproximativ 25.000 de romi deportați, deci în jur de 44% din cei care au fost forțați să plece din România în 1942 și 1943. Cu toată opoziția Jandarmeriei, întoarcerea acasă a celor 14.000 de supraviețuitori a avut loc pe cont propriu, mai ales în martie-aprilie 1944.

Din punct de vedere al autorităților, această paranteză represivă din timpul războiului s-a încheiat brusc, printr-un ordin al Subsecretariatului de Stat pentru Poliție din septembrie 1944, care stipula ca romii reveniți din Transnistria să fie „lăsați la ocupațiile lor, luându-se măsuri ca să fie îndrumați la diferite munci”. Practic, ca și cum nimic nu se întâmplase, noile autorități reveneau la situația premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial în privința romilor, fără să ia în calcul o atitudine specială, cel puțin față de cei deportați. Singură, Uniunea Generală a Romilor, reactivată în 1945 de Gheorghe Niculescu, a promis ajutor pentru cei deportați, fără a-și mai putea îndeplini promisiunile. Deportarea romilor abia și-a găsit loc, foarte marginal de altfel, între subiectele abordate în cadrul proceselor criminalilor de război. Romii redeveneau categorie socială și păreau să conteze din punct de vedere etnic și mai puțin decât în perioada interbelică, lucru care se va adevăra din plin în comunism, perioadă în care asimilarea romilor s-a accentuat, pe fondul unei îmbunătățiri a situației lor sociale.

Traian Grancea, supraviețuitor al deportării în Transnistria
Sursa: historia.ro

COMUNISM – ROMÂNIZARE PRIN NEGAREA IDENTITĂȚII

Scurta perioadă dintre arestarea lui Ion Antonescu (23 august 1944) și proclamarea Republicii Populare (30 decembrie 1947) nu a făcut decât să pregătească și să justifice atitudinea din epoca comunistă de ignorare a romilor ca etnie. Urmările războiului au adâncit diferențele între romii indezirabili, care au devenit și mai marginali după stigmatul rasial din timpul regimului antonescian, și cei asimilabili, care s-au îndepărtat și mai mult de o identitate pe care ajunseseră să o considere periculoasă. Identitatea „țigănească” devenea și mai de evitat, deși modul de viață „țigănesc”, blamabil social, s-a accentuat, ambele crescând convingerea majorității românești și a autorităților în necesitatea asimilării, fără condiționări etnice. Reforma agrară populistă a guvernului Petru Groza din martie 1945, care îi avea ca destinatari pe țăranii săraci, a cuprins și un număr apreciabil de romi. În plus, legislația minorităților etnice din februarie 1946 și din perioada următoare i-a ignorat complet pe romi. Peste toate, măsurile dure luate împotriva romilor nomazi, și așa decimați de deportarea în Transnistria, au însemnat eliminarea nomadismului.

Deși părea promițător, începutul relației cu forța politică ce se anunța deja ca viitoarea putere de la București, și anume Partidul Comunist, a întruchipat mai degrabă un interes punctual din partea comuniștilor, pe modelul „tovarășilor de drum” necesari până la obținerea totală a puterii. Astfel că interesul comunist pentru romi a scăzut treptat, pe măsură ce partidul acapara puterea și își dădea seama că situația romilor era mai ușor de gestionat în direcție socială și nu etnică. Iar, spre exemplu, existența unor organizații reprezentative ale romilor însemna recunoașterea implicită a etniei. În problema romilor, comuniștii preferau să se păstreze pe linia guvernelor interbelice, „burghezo-moșierești”, pe care le combăteau foarte dur în alte privințe. Nici romii înșiși, în ansamblu, nu au manifestat preocupări de ordin etnic, preferând să respecte dorințele noului regim. Prin urmare, lucrurile au evoluat exact așa cum au vrut comuniștii, mai întâi din interes politic pentru ca, ulterior, să se stabilizeze pe criterii ideologice, conform principiului marxist al uniformizării sociale, fără deosebire de etnie.

Instituțional, imediat după război, relația dintre romi și noile autorități a fost mediată de Uniunea Generală a Romilor, aceeași organizație interbelică, condusă și acum tot de același Gheorghe Niculescu. Organizația își pierduse mult din reprezentativitatea și din anvergura anterioară, iar liderii ei vechi erau asociați cu trecutul „burghez” de către noile autorități. În plus, făcea jocuri politice care uneori îi excludeau pe comuniști, urmărind beneficii pentru liderii săi. Cu toate acestea, deși pe termen lung pare să fi compromis ideea de organizație etnică a romilor în ochii regimului comunist, UGRR era utilă comuniștilor pentru că era singura organizație romă națională și astfel asigura, cel puțin simbolic, susținerea unei categorii semnificative de populație pentru cauza comunistă. Mai ales după august 1947, atunci când UGRR și-a reluat oficial activitatea, Partidul Comunist a sprijinit intens organizația, iar aceasta a răspuns prin promovarea mesajelor comuniste în rândul romilor. Astfel, dacă la alegerile din noiembrie 1946 Blocul Partidelor Democratice, condus de comuniști, s-a adresat prin manifeste direct romilor, fără susținerea UGRR, la alegerile din martie 1948 Frontul Democrației Populare, condus tot de

comuniști, le-a vorbit romilor prin vocea lui Gheorghe Niculescu sau Petre Rădiță. Ultimul, secretar-general al Uniunii, cu pregătire medicală, părea să fie mai pe placul comuniștilor decât Niculescu, făcând cumva trecerea la nivel de lideri ai romilor între profesiile tradiționale și intelectuali, tendință care se va accentua mai târziu în timpul regimului comunist. Era și aceasta o formă de asimilare, având în vedere că intelectualii erau, prin traseul lor social, mai „rupți” de tradiția romă. Demn de menționat în ceea ce privește subordonarea Uniunii de către comuniști este faptul că, din aceasta, au rezultat o serie de măsuri pozitive pentru romi, cea mai importantă fiind folosirea pentru prima dată în administrație a termenului „rom” în loc de „țigan”.

În ciuda acestei atenții primite din partea comuniștilor, romii au fost de fapt ignorați pentru că în realitate nu a existat un interes pentru ei. Bruscu, în ianuarie 1949, fără a parcurge pașii normali în astfel de situații, între care foarte important era un aviz al Securității, UGRR a fost desființată printr-o decizie a guvernului, care consfințea o propunere a Ministerului de Interne privitoare la mai multe asociații culturale. În lipsa unei motivări, dincolo de aspectele problematice ale raportării autorităților la romi, credem că măsura a reprezentat o simplă rutină administrativă izvorâtă tocmai din lipsa de interes a noului regim. O dovadă în acest sens este reprezentată de motivarea internă, fără a fi adusă la cunoștința inițiatorilor, a refuzului autorităților de a permite înființarea unei Uniuni Populare a Romilor, pe modelul uniunilor populare pe care le aveau alte etnii, care să preia rolul UGRR. Practic, decizia refuzului a avut la bază inutilitatea unei astfel de organizații, mai ales că multe persoane evitau să fie considerate romi, iar noii lideri apăreau astfel ca urmărind doar interese personale. Acțiunile autorităților comuniste cu privire la romi erau susținute de numărul mic de cetățeni care au declarat limba romani ca limbă maternă, doar 53.425 de persoane la recensământul din ianuarie 1948. De asemenea, se justificau prin politica oficială a regimului cu privire la minoritățile naționale, adoptată la Plenara CC al PMR din 10-11 iunie 1948, și detaliată în ceea ce îi privește pe romi printr-un studiu intern din 1949, intitulat *Problema țiganilor din Republica Populară Română*.

Țiganii încadrați în muncă, care vorbesc limba populației cu care conviețuiesc și care-și trimit copiii în școlile respective, care deci trec printr-un proces de asimilare, nu constituiesc o preocupare decât în măsura ridicării nivelului lor cultural (alfabetizare, educație de igienă, asistență socială) și lupta împotriva naționalismului burghez care prin menținerea vechilor prejudecăți împiedică procesul de înfrățire între această populație și celelalte naționalități conlocuitoare.

Fragment din documentul *Problema țiganilor din Republica Populară Română*

Viorel Achim, „Încercarea romilor din România de a obține statutul de naționalitate conlocuitoare (1948-1949)”, în *Revista Istorică*, Serie nouă, Tom XXI, Nr. 5-6, septembrie-decembrie 2010, Academia Română, Institutul de Istorie „N. Iorga”, p. 462.

Experiența războiului era încă proaspătă printre romi, astfel că nici la următorul recensământ, din 1956, nu s-au declarat „țigani” decât 104.216 persoane (0,6% din populație), iar 66.882 s-au înregistrat ca vorbitori de limbă romani din familie. Cu toate acestea, se observă totuși o creștere, lucru care este mai important decât cifrele în sine. De altfel, la orice recensământ care îi are în vedere și pe romi, fie din interbelic, din timpul războiului sau din comunism, atenția trebuie să cadă mai mult pe evoluția cifrelor. Diferențele de la un recensământ la altul oferă un indiciu important cu privire la situația romilor în societate: pe de o parte, exprimă adaptarea acestora la diferite condiții sociale și politice (se simt discriminați, în pericol, văd oportunități etc.), iar, pe de altă parte, exprimă modul cum îi văd autoritățile ca grup social și/sau etnic într-un moment sau altul. Este vorba aici de o interpretare extrasă din evaluarea pe care o fac Sam Beck și Nicolae Gheorghe cu privire la creșterea de aproape trei ori a numărului oficial de romi între 1966 și 1977, explicată de ei printr-o mai mare încredere a romilor în sistem. De fapt, cifrele din recensăminte reprezintă rezultatul la nivelul percepției reciproce a interacțiunii dintre romi și statul comunist.

**Cobori, Doamne, pe pământ
Să vezi Stalin ce-a făcut
C-a făcut din cal măgar
Și țiganul secretar!**

Stradă locuită de romi în perioada comunistă. Se observă corturile în curtea unor case, ceea ce arată dificultățile de adaptare la viața sedentară.

Sursa: ANIC, Fond CC al PCR, Secția Organizatorică (1977-1989), dos. 23/1977

Spre exemplu, creșterea mică de până în 1956, dincolo de sporul natural sau trecerea treptată peste trauma războiului, a fost rezultatul unei etape de acomodare între romi și regim, care a cuprins totuși evoluții încurajatoare pentru cei care doreau să își declare adevărata identitate. Inspirată de internaționalismul proletar, care puna în plan secund diferențele etnice și promova egalizarea socială, *Problema țiganilor din Republica Populară Română* a generat patru direcții de acțiune: eliminarea organizării tribale (nomazii), ridicarea nivelului de trai (alfabetizare, igienă și asistență socială), integrarea în câmpul muncii și combaterea prejudecăților cu privire la ei. În baza acestor obiective s-a trecut la o sedentarizare forțată a romilor, inclusiv prin așezarea lor în casele sașilor, uneori alături de aceștia, în aceeași casă. Mulți romi s-au obișnuit destul de greu cu astfel de situații, în unele cazuri deloc, creând și resentimente în rândul unei populații care avea oricum prejudecăți semnificative la adresa lor. La adâncirea prejudecăților au contribuit și anumite aspecte ale integrării în câmpul muncii. Deși

puțini la scară națională, având „origine sănătoasă”, unii romi mai deschiși către asimilare au fost folosiți pentru anumite funcții administrative și politice (secretari de partid, milițieni, lucrători de Securitate, primari, șefi de gospodărie agricole, secretari de partid, locțiitori politici etc.), generând inclusiv un folclor negativ la adresa lor. În plus, pentru mulți, integrarea în muncă a însemnat, la fel ca și în perioada interbelică, ocuparea pozițiilor de măturători, gunoieri, lucrători la deratizare etc., ocupații tradițional hulite de către marea masă a populației. Având în vedere că se pleca de foarte jos, politica regimului a reușit cel mai bine în ce privește ridicarea calității vieții, mulți romi fiind integrați în școli și în programe sociale. Nu toate lucrurile au fost însă pozitive în ceea ce privește progresul lor social, având în vedere că tot în anii '50 o serie de romi au fost mutați din marile orașe în Bărăgan sau la marginea localităților mai mici.

Un aspect important de subliniat aici este *cultura românizării*, prin care se înțelege că ansamblul de măsuri adresate lor sau care i-au afectat le-au neglijat identitatea, punând accent pe valorile majorității românești. De altfel, într-o măsură mai mare sau mai mică, lupta cea mai importantă pe care au purtat-o romii în perioada comunistă a fost cu românizarea, obiectivul permanent al regimului în privința lor. Iar modul în care romii au perceput românizarea, uneori inconștient, a influențat cum se percepeau pe ei înșiși și cum se declarau la recensământ. Astfel, dacă în perioada lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (până în 1965) românizarea a fost mai agresivă, aceasta a slăbit în perioada lui Nicolae Ceaușescu (1965-1989). La recensământul din 1966, rezultatul presiunii asimilatoare și al avantajelor românizării a făcut ca numai 64.197 de persoane (0,4% din populația României) să se declare romi, o scădere la aproape jumătate în 11 ani.

Am crescut cu ideea că sunt țigan, am dorit să mă folosesc de această identitate, dar am fost învățat să fiu român, mi-am redescoperit identitatea, dar doresc să mor ca o persoană umană.

Nicolae Gheorghe

Sursa: „Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXIV, nr. 5–6, p. 367–368, București, 2013, p. 368)

Dacă analizăm situația de 11 ani mai târziu, în 1977, vedem că numărul romilor declarați la recensământ era de 229.986, adică 1,1% din populația țării. Explicațiile acestei creșteri exponențiale sunt multiple, însă au legătură tot cu raportarea lor la regim și la politicile acestuia. În primul rând, numeric, trebuie avute în vedere măsurile anti-avort ale lui Ceaușescu din 1966, însă, ținând cont de lipsa practicii avortului printre romi, acestea nu au avut o pondere atât de mare pe cât îi este atribuită. Mai importante au fost însă evoluțiile care țineau de românizare. La nivel general regimul a conștientizat eșecul asimilării prin negarea specificului romilor. Și-a reorientat astfel politicile către un ajutor social mai punctual, fapt care a contribuit la „dezromânizarea” multor romi pentru a beneficia de aceste măsuri. Arhivele păstrează o serie de

exemple, de la ajutorul pentru fiecare copil născut, la cantine sociale ori la recompense pentru trimiterea copiilor la grădiniță și la școală.

Să se interzică deplasarea grupurilor de țigani, cu căruțe și animale între diferite zone ale țării și să nu li se mai pună la dispoziție vagoane C.F.R. ori mijloace auto, pentru transportul căruțelor și animalelor.

Fragment din *Studiu privind situația social-economică a populației de țigani din țara noastră*

Sursa: ANIC, Fond CC al PCR, Secția Organizatorică (1977-1989), Dosar 23/1977, f. 5

În plus, avantajele „originii sănătoase” dispăruseră odată ce regimul se consolidase, iar teama de înregistrare nu mai era de actualitate. Romii se obișnuiseră cu regimul, iar acesta se obișnuise cu ei, încercând să-i gestioneze în aceeași atmosferă de dualitate a raportării la aceștia. Pe de o parte, autoritățile încercau să elimine definitiv nomadismul, inclusiv prin incriminarea „parazitismului social” ca urmare a Decretului 153/1970, cauză din care mulți romi au ajuns la închisoare sau la muncă forțată. Pe de altă parte însă nu puține sunt cazurile în care nomazilor li s-au pus la dispoziție vagoane CFR sau mijloace auto pentru a se deplasa dintr-un loc în altul. Uneori au primit foarte ușor documente care le-au permis să își practice îndeletnicirile obișnuite, chiar dacă era vorba de ocupații la limita legii, inclusiv valorificarea unor resturi gospodărești. Peste toate însă, discriminarea romilor rămânea larg răspândită, așa cum arată multe mărturii din anii '70-'80, iar prejudecățile majorității par să se accentueze pe măsura creșterii numărului de romi. Către sfârșitul regimului comunist, poate și datorită întăririi sentimentului identitar, romii nu mai fug atât de mult de propria etnie, astfel că, la recensământul din 1992, 409.723 persoane se declară romi.

La nivel de identitate, acesta este momentul în care primele generații de intelectuali și profesioniști romi, cei formați odată cu alfabetizarea din anii '50-'60, ajung la maturitate, contribuind la o conștientizare de sine a etniei și a tradițiilor sale. Evoluția, dacă nu sincronizată, era cel puțin inspirată de emanciparea pe plan internațional. În 1971 are loc primul Congres Internațional al romilor, la care se declară 8 aprilie drept Ziua Internațională a Romilor, se adoptă un steag și un imn. Antecedente în acest sens mai existaseră, inclusiv din partea unui rom din România, Ionel Rotaru. Acesta, în 1959-1960, în Franța, s-a proclamat „conducător suprem al poporului țigan” și a înființat Comunitatea Mondială Gitană, organizație desființată de autoritățile franceze în 1965. Pe plan intern, dacă în 1961 întreg tirajul volumului „Basme țigănești”, de Viorica Huber, a fost topit de cenzura comunistă, în 1969, Marin Crețu, un tânăr rom din Târgu Frumos, publica în revista liceului și îl absolvea cu o lucrare intitulată „Observații asupra limbii țigănești”. Cele două situații ilustrează locul identității romilor în comunism, interzisă la nivel oficial, inclusiv prin absența referirilor publice vizibile pe aproape întreaga durată a regimului, dar tolerată la nivel restrâns, de multe ori cu complicitatea românilor.

Până după căderea comunismului, atunci când au și fost recunoscuți prima dată în istoria țării ca minoritate națională, manifestările etnice ale romilor au continuat să se facă simțite, însă destul de rar. Începând cu mijlocul anilor '70, în contextul creșterii interesului Partidului Comunist pentru problematica romilor, se remarcă Nicolae Gheorghe, sociolog rom, considerat primul activist din România pentru drepturile romilor. Totuși, activitatea identitară rămâne în mare parte ilegală până la căderea comunismului. În 1979, sub îngrijirea unui editor anonim, apare Evanghelia Sfântului Ioan în limba romani. Nicolae Gheorghe încearcă să evedențieze problemele grupului etnic, inclusiv în străinătate, fapt care aduce supravegherea sa de către poliția politică a regimului comunist. Astfel că, în 1982, nu are decât soluția de a face cunoscute problemele romilor din România prin publicarea de texte sub pseudonim în Franța, alături de alt sociolog rom, Vasile Burtea. De asemenea, românizarea, care nu a permis decât o activitate identitară foarte restrânsă, a avut ca efect și faptul că multe personalități de etnie romă nu au avut curajul să se pronunțe public în favoarea romilor, deși în particular gesturile de solidaritate nu au lipsit.

Nicolae Gheorghe în anii '80

Reacțiile unor oameni ca Nicolae Gheorghe sau Vasile Burtea doreau să atragă atenția asupra unor situații care îi vizau pe romi și care se accentuaseră pe parcursul anilor, în ciuda sau tocmai din cauza abordării comuniste. Deși mulți romi își amintesc perioada comunistă drept una bună din perspectiva nivelului de trai, problemele romilor ca etnie defavorizată social au persistat, s-au adâncit și s-au diversificat odată cu trecerea anilor. Chiar și în anii '80, când toată lumea avea un loc de muncă, șomajul era de aproximativ 40% în rândul romilor, iar lipsurile îi atingeau în proporție și mai mare. La fel ca românii, și romii aveau numeroase motive să fie nemulțumiți de regim și să dorească înlăturarea acestuia. Așa cum au fost dintotdeauna, adică răsfițați în masa românilor sau a celorlalte etnii din România, romii au participat și ei la Revoluția din 1989, găsindu-i inclusiv printre victime.

Pentru a face o evaluare de ansamblu a perioadei comuniste, trebuie să spunem că, deși existau diferențe evidente între romi și populația majoritară, subliniate chiar de autorități în documente interne, din punct de vedere etnic regimul comunist i-a considerat pe romi români, tratându-i ca persoane deja asimilate, dar încă neintegrate pe deplin majorității. În avântul modernizator al regimului, mulți romi și-au îmbunătățit condiția socială, dar la comun cu țăranul sau muncitorul român. Totuși, în lipsa unor politici ample destinate lor, romii au păstrat un statut marginal, alimentat în mare parte de aceleași stereotipuri istorice, care nu s-au șters doar pentru că regimul încerca să îi trateze pe romi asemeni oricărui etnic român. În societatea românească profundă aceste prejudecăți s-au păstrat și chiar s-au accentuat. Deși autoritățile comuniste au încercat și au reușit să păstreze pacea interetnică între români și romi, căderea regimului a lăsat loc liber manifestării prejudecăților anti-rome, care au rezultat în serioase incidente și izbucniri de ură la adresa acestora.

ROMII ÎN PERIOADA POST-DECEMBRISTĂ: „EUROPENIZAREA” STEREOTIPURILOR PRIVITOARE LA ROMI

Alexandra Iancu

La mai bine de un sfert de secol de la instaurarea democrației românești, doar o treime dintre cetățenii români ar accepta ca un rom să le fie rudă/prieten, 41% coleg la locul de muncă, 48% să trăiască pe aceeași scară de bloc, 55% dintre cetățeni se declară de acord cu dreptul romilor de a locui în România etc. În ciuda adoptării unei retorici europene cu privire la drepturi și libertăți politice, doar 20% dintre români ar vota într-o funcție locală un candidat rom, pentru ca la nivel național procentul susținătorilor unor candidați de etnie romă să fie și mai redus. Pe parcursul întregii perioade post-comuniste, noțiunea de „rom” a fost cel mai adesea asociată cu o înșușire negativă. Doar 10% dintre cetățeni consideră romii drept „oameni normali, ca toți oamenii”. Rezultatele constante din astfel de sondaje par să dezvăluie un paradox atunci când le comparăm cu numeroasele eforturi – financiare și simbolice – depuse de țara noastră pentru consolidarea unei democrații viabile și aplicarea unor valori și principii europene precum nediscriminarea, incluziunea socială, egalitatea de șanse.

Decembrie 1989 a constituit un moment definitoriu pentru nașterea drepturilor politice și sociale aplicabile tuturor cetățenilor români. Rezultatele sondajelor recente semnalează însă persistența la nivelul imaginarului comun a „două tipuri de cetățeni” români: populația majoritară versus comunitatea romă. În 1990, romii au câștigat pentru prima dată în istoria modernă a României dreptul la reprezentare politică directă, în nume propriu, alături de alte minorități naționale. Numeroase politici publice și instituții ale statului român au fost construite în vederea integrării acestora, minimizării disparităților sociale și reducerii discriminării. Douăzeci și cinci de ani mai târziu, discrepanțele între condițiile de trai ale populației majoritare și cetățenii de origine romă rămân și, în unele cazuri, continuă să se agraveze. Diferențele construite, în termeni educaționali sau ocupaționali, alimentează în mod recurent un discurs al excluziunii. La nivel politic romii rămân și astăzi subreprezentați în funcții publice numite sau alese. Dacă aderarea la Uniunea europeană a adus cu sine noi exigențe cu privire la incluziunea socială a romilor, noile politici și instituții create rămân fără efect imediat în planul vieții de zi cu zi. Politicile inegale, reprezentările excluziunii și marginalizării alimentate de percepțiile populației majoritare, precum și „europenizarea” stereotipurilor legate de această comunitate contribuie la perenizarea distanței sociale dintre romi și ceilalți. Din „perdanții tranziției”, romii devin astăzi, încet, dar sigur, „perdanții europenizării”.

SITUAȚIA DE FAPT: ROMII ȘI EXCLUDEREA SOCIALĂ

Cetățenii romi continuă să se confrunte cu dificultăți majore la nivel economic și social, la mai bine de 25 de ani de la schimbarea de regim politic în România. Studiile converg în a recunoaște în romi “perdanții tranziției”. Abandonul școlar ridicat, lipsa calificărilor, dificultatea în găsirea unui loc de muncă stabil, absența asigurărilor sociale și de sănătate contribuie la scăderea dramatică a șanselor de reușită a membrilor acestei comunități. Actualmente, 78% dintre romi trăiesc la limita sărăciei. 84% dintre romi nu au acces la canalizare, electricitate sau apă curentă. Principalii indicatori statistici dezvăluie diferențe notabile între nivelul de viață al populației majoritare și etniciei romi. Diferențele sugerează, pe de o parte, incapacitatea statului postcomunist de a asigura un minim nivel de protecție socială pentru toți cetățenii săi. Pe de altă parte însă, excluderea socială a acestor cetățeni, are consecințe, adeseori neconștientizate, asupra întregii populații. De pildă, un studiu al Băncii Mondiale din 2010 arată că dacă statul român ar fi reușit să combată marginalizarea tinerilor romi pe piața muncii (prin creșterea nivelului de instruire a acestora, prin crearea de mecanisme menite să asigure în mod real egalitatea de șanse la angajarea pe piața muncii, etc) statul român ar fi beneficiat de o creștere anuală la bugetul de stat de 887 milioane de euro.

A. EDUCAȚIE

Eșecul politicilor sociale postcomuniste cu privire la incluziune în domeniile educației, sănătății și forței de muncă este vizibil în statisticile oficiale încă din debutul tranziției. La începutul anilor '90, doar 51% dintre copiii romi mergeau la școală, 14% întrerupseseră școala, 16% aveau o frecvență sporadică, iar 19% dintre copii nu fuseseră înscriși de către părinții acestora într-o instituție de învățământ. Zece ani mai târziu, procentele păreau să sugereze un progres lent: 63% dintre copiii romi mergeau zilnic la școală și alți 6% frecventau școala rar sau

deloc, pe când 7% întrerupseseră studiile. Ponderea celor care nu fuseseră niciodată înscriși într-o formă de învățământ atingea 16%. Statisticile oficiale curente dezvăluie faptul că, în ciuda numeroaselor politici educaționale din ultimul deceniu, nivelul de educație scăzut persistă și astăzi în rândul populației rome. Ministerul Educației arată că doar o treime dintre copiii romi au mers la grădiniță în anul școlar 2009-2010, iar 29,9% dintre copiii romi cu vârsta între 7 și 9 ani nu au mers niciodată la școală. Diferența în raport cu restul populației este grăitoare: 80% dintre tinerii care nu ajung niciodată să fie înscriși la școală de către părinți sunt de etnie romă.

Datele culese la nivel european în anul 2011 arată că în continuare 22% dintre copiii etnicilor romi ajunși la vârsta școlarizării nu merg la școală și mai mult de 90% dintre tinerii romi cu vârste cuprinse între 18 și 24 de ani nu au terminat nici o formă de învățământ secundar (școli profesionale, licee). La nivelul populației adulte, 24% dintre membrii acestei comunități nu au urmat nici o formă de educație. Cazul țării noastre este mai degrabă o excepție la nivel european. O situație dificilă cu privire la școlarizarea copiilor romi mai poate fi întâlnită doar în Grecia (43%). Celelalte state europene tind să aibă politici menite să încurajeze participarea la educație. Astfel, procentul copiilor romi care nu ajung la școală este relativ scăzut în Italia și Bulgaria (11-14%) sau Ungaria, Polonia, Slovacia (5-7%).

EDUCAȚIA ÎN CIFRE:

80% dintre tinerii care nu ajung niciodată să fie înscriși la școală sunt romi.

Peste 68% dintre tinerii romi abandonează școala înaintea vârstei de 16 ani.

34% dintre adulții romi declară că nu știu să scrie și să citească.

Doar 5% dintre romi termină liceul și doar 0.2% dețin o diplomă universitară.

Comisia europeană estimează că în România există segregare în 26% din școlile frecventate de către romi.

Înscrierea în mod formal la școală nu asigură în mod necesar și dobândirea competențelor necesare pentru ocuparea unui loc de muncă. Absențele numeroase, numărul redus de clase urmate fac ca populația romă să prezinte un nivel înalt de analfabetism funcțional. Situația nu este recentă. Încă de la începutul tranziției, gradul de analfabetism a fost extrem de ridicat, căci aproape o treime dintre adulți nu finalizaseră ciclul primar (27,3%). În 2002, procentul romilor cu vârste de peste 10 ani capabili să citească bine un text varia între 57,6% și 61%. Puține progrese au fost înregistrate în ultimii ani. Un studiu al Fundației Soros din 2012 arată că 25% dintre romii cu vârste peste 16 ani nu știu să scrie și să citească, pe când un studiu european din aceeași perioadă situează acest procent la peste 31% în cazul adulților care au mai mult de 16 ani. Abandonul școlar ridicat - înaintea vârstei de 16 ani (68%) - și numărul mare de romi adulți care declară că nu știu să scrie și să citească (34%) contribuie la o situație socială precară.

În fapt, gradul de instruire a etnicilor romi reflectă diviziunea instaurată în cadrul societății românești între romi și ceilalți membri ai comunității. În 2005, doar 5% dintre etnicii romi absolviseră o formă de educație secundară și doar 0,2% urmaseră o facultate. Comparația cu restul populației este grăitoare. Mai puțin de jumătate din populația României (45%) se oprește în procesul educațional mai repede de încheierea celor opt clase gimnaziale, în comparație cu cei 83% cetățeni de etnie romă care abandonează studiile la o vârstă precoce. Conform Ministerului Educației, indicatorul abandonului școlar, măsurat la nivelul populației cu vârsta între 30-34 de ani, a cunoscut o creștere constantă în ultimii ani: de la 8,88% (2002) la 11,42% (2005), 18,1% (2010), cu o prognoză de 25% pentru 2015. Costurile educaționale prea ridicate pentru familiile rome, necesitatea de a avea încă un salariu în gospodărie și percepția inutilității continuării studiilor converg în explicitarea părăsirii școlii la vârste fragede. Mai mult, menținerea unui grad înalt de segregare în școlile frecventate de către copiii romi (estimarea din 2012 a Fondului de Educație pentru Romi era de 13-45%, pe când Comisia Europeană situează acest prag la 26% în 2014) contribuie la izolarea socială și la descurajarea etnicilor romi în tentativa de a rămâne integrați în parcursul educațional clasic.

B. LOCURI DE MUNCĂ

Carențele educaționale se reflectă în mod direct în bugetul familiilor rome și în modul în care reușesc să asigure traiul de zi cu zi. Ponderea romilor care au un loc de muncă stabil este semnificativ mai mică în raport cu restul populației (aproximativ 60% din populația stabilă). Încă din anii 1990, cei mai mulți dintre romi nu reușesc să aibă venituri permanente. Slaba încadrare profesională este direct legată de absența calificărilor. Dintre romii recenzați în 1992, aproximativ 80% nu aveau nici o calificare și aproape jumătate nu aveau un loc de muncă stabil. Analiza Institutului de Cercetare a Calității Vieții (ICCV) din 1998 relevă pentru finalul primei decade a postcomunismului că doar 37% dintre romi aveau o formă de calificare modernă, în acord cu cerințele de pe piața muncii. În ultimii ani, situația ocupațională a romilor nu a cunoscut îmbunătățiri semnificative. Criza economică a avut un impact real asupra lor, prin stabilizarea și conturarea diferențelor sociale. În 2011 rata ocupării forței de muncă era la nivelul întregii populații de 58% și cea a șomajului de 7,6%. Cu toate acestea, șomajul în rândul romilor atingea 48,6%, iar gradul de ocupare a populației era de 35,5%. În fapt, doar 10% dintre romii intervievați în cadrul unor anchete de teren declarau că au avut un loc de muncă stabil în 2010-2011, pe când mai bine de jumătate dintre aceștia spuneau că nu au lucrat deloc în perioada analizată. Conform aceluiași raport, categoriile de persoane care au reușit să obțină o slujbă ocupă întotdeauna locuri de muncă ce necesită o calificare scăzută: 38% muncitori necalificați, 32% locuri calificate dar slab plătite (muncitori, vânzători), 13% ocupații tradiționale rome. Progrese marginale cu privire la integrarea forței de muncă se înregistrează doar în cazul remunerării populației tinere (16-24 ani), care reușește să câștige mai mult decât romii cu vârste

de peste 45 de ani. Prevalența locurilor de muncă temporare (36%) sau tradiția femeilor casnice se mențin însă la cote ridicate.

PIAȚA MUNCII ȘI POPULAȚIA ROMĂ:

48,6% dintre romi sunt șomeri în comparație cu 7,6% rata șomajului la nivelul întregii populații

Doar 10% dintre romi au avut un loc de muncă stabil pe o perioadă de doi ani

Romii câștigă cu 55% mai puțin decât populația majoritară

70% dintre gospodăriile ocupate de către romi care lucrează sunt la limita sărăciei

61% dintre romi spun că au suferit de foame în cursul ultimei luni

40% dintre romi s-au simțit discriminați atunci când au căutat un loc de muncă

Romii din România continuă să dispună de puține șanse în obținerea unui venit sigur. Prejudecățile și discriminarea sunt adesea invocate de către acești cetățeni drept factori ce limitează accesul pe piața muncii (40%). Procentul e mult inferior unor state precum Italia, Grecia sau Cehia (66%-75%), dar rămâne semnificativ pentru realitatea socială românească. Diferențele de venit în raport cu restul populației sunt majore. Romii câștigă în medie cu 55% mai puțin decât populația majoritară. În 2005, mai mult de jumătate dintre romi aveau un venit mai mic de 4,4 dolari pe zi, iar 21% dintre aceștia aveau un venit sub 2,1 dolari pe zi. Ocuparea unui loc de muncă nu garantează în sine integrarea în cadrul societății sau evitarea sărăciei. Statisticile europene arată că din pricina veniturilor reduse 70% dintre gospodăriile ocupate de către romi care lucrează sunt în continuare la limita sărăciei. Într-un raport recent, 61% dintre romi declaraseră că au suferit de foame în cursul ultimei luni. Mai mult decât atât, condițiile de trai – locuințele populației rome - ilustrează situația lor precară: 23% dintre romi împart camera în care locuiesc cu cel puțin alte două persoane. În 2011, doar 36% dintre locuințele romilor erau racordate la rețeaua de apă potabilă, iar 24% aveau acces la canalizare. Doar 16% dintre casele romilor au toaletă cu apă curentă.

C. SĂNĂTATEA

Educația precară, lipsa resurselor se reflectă direct în starea de sănătate a etnicilor romi. Rata mortalității în rândul romilor este cu 1,83% mai mare decât a restului populației, speranța de viață fiind de 64 de ani. Situația este dramatică în ceea ce privește starea de sănătate a copiilor. Rata mortalității infantile în rândul romilor depășește de patru ori media națională, iar aproape jumătate dintre copiii romi suferă de malnutriție severă. Jumătate dintre copiii romi nu sunt vaccinați. Romii sunt într-o proporție covârșitoare expuși unor boli precum tuberculoza sau rujeola. Introducerea sistemului de asigurări sociale, birocratizarea sistemului medical, precum și costul medicamentelor și al serviciilor medicale au îngrădit accesul la sănătate. În 2002, doar 34% dintre romi aveau asigurare medicală. Ponderea acestora a crescut gradual, fără însă să conducă la o ameliorare vizibilă a situației de sănătate a romilor. În fapt, slaba pregătire profesională, lipsa educației cu privire la drepturile care le revin și cu privire la instituțiile la care pot apela în cazul abuzurilor expun acești cetățeni la numeroase forme de marginalizare. De pildă, aproape jumătate dintre romii angajați nu beneficiază de asigurare de sănătate (46%) și nu știu/nu au drept la pensie.

În cadrul populației rome, femeile reprezintă o categorie vulnerabilă. Mariagele timpurii, modul de viață tradițional și absența resurselor transformă populația feminină într-o populație cu risc crescut. De pildă, femeile rome frecventează cu 8% mai puțin școala în raport cu bărbații. Ponderea ridicată a femeilor fără nicio meserie (37%) este semnificativ mai mare decât cea a bărbaților (15%). Ponderea femeilor inactive sau neocupate este de 70% în raport cu bărbații (52% Soros 2012). Accesul la mecanismele de protecție socială le este de altfel limitat. În fapt, în 2013, 47% dintre femeile rome nu dispuneau de asigurare medicală (în comparație cu 22% femei nerome). În acest context, femeile rome sunt în situația de a nu primi tratamentul necesar în timp util. Mortalitatea la naștere este de 15 ori mai ridicată în rândul acestor femei în raport cu media națională.

SĂNĂTATEA ÎN CIFRE:

Rata mortalității în rândul romilor este cu 1,83% mai mare decât a restului populației
Mortalitatea la naștere este de 15 ori mai ridicată în rândul femeilor de etnie romă în raport cu media națională
Rata mortalității infantile în rândul romilor depășește de patru ori media națională
Jumătate dintre copiii romi nu sunt vaccinați; tot atâția suferă de malnutriție severă
Jumătate dintre romii angajați nu beneficiază de asigurare de sănătate (46%)

CAUZA 1: UN EFECT LIMITAT AL ACȚIUNILOR STATULUI

Slaba integrare a populației rome este de gândit într-un cadru mai larg, în care numeroase eforturi instituționale au vizat redresarea situației economice și sociale a acestei comunități. În ultimul deceniu, statul a finanțat crearea unor posturi de mediatori școlari, a alocat locuri speciale în licee și în universități pentru copiii de etnie romă, a participat la programe de pregătire vocațională și educaționale pentru adulții care nu au urmat o formă de educație formală. Însă strategiile aplicate începând cu 1990 nu și-au atins decât în mod superficial obiectivele. Mai mulți factori au contribuit la acest eșec al reconstrucției statului român ca un stat integrator al diversității sociale.

a. **Necunoașterea numărului exact de cetățeni de etnie romă** îngreunează formularea de politici publice viabile și evaluarea impactului acestora. Statisticile publice sunt adeseori contradictorii. Conform recensământului din 1992, numărul persoanelor autodeclarate ca aparținând acestei etnii era de 409.723 romi, iar în 2011, la noul recensământ, numărul acestora ajungea la 621.600 de romi (3,3% din totalul populației). Alte surse estimează însă numărul real al romilor la valori mult mai ridicate: de la aproximativ 1,5 milioane cetățeni până la 2,2-2,5 milioane. La nivel european, documentele Comisiei Europene pornesc de la premisa unui număr de 1.850.000 romi.

Incapacitatea furnizării unei statistici exacte are un impact direct nu doar asupra calculului resurselor necesare pentru soluționarea problemelor acestui grup vulnerabil (de ex. de câți bani/câți angajați avem nevoie în vederea asigurării eficacității unei politici educaționale sau de sănătate publică), cât și în configurarea unor strategii adecvate taliei populației pe termen mediu și lung. Statisticile existente cu greu includ întreaga populație romă, în principal din motive birocratice. O analiză redactată la finalul anului 1990 relevă principala dificultate în estimarea numărului real de cetățeni romi. Dincolo de reticența romilor de a se autodeclara ca atare, parte dintre membrii acestei comunități nu au nici un document de identitate (3,1%), tinerii cu vârsta de peste 14 ani, în ciuda faptului că au certificat de naștere, nu și-au făcut buletinul (5,7%), iar aproximativ 40% dintre romi nu sunt căsătoriți cu forme legale. Mai mult de jumătate dintre tineri (cu o vârstă mai mare de 14 ani) nu mai merg la școală și nici nu au lucrat vreodată. În acest context, o proporție semnificativă a populației nu poate fi cu ușurință înregistrată de către instituțiile clasice ale statului. Principalele instanțe de birocratizare – biroul de evidență al populației, școala, oficiul stării civile, oficiul forțelor de muncă etc. nu intră în contact cu o proporție însemnată dintre membrii acestei comunități. Mai mult decât atât, în absența documentelor clasice, romii nu pot participa la politicile publice care îi vizează în mod direct sau indirect. De exemplu, în absența documentelor necesare, copiii romi nu pot beneficia de burse sociale, tinerii nu pot fi angajați conform formelor legale pe piața muncii, membrii familiilor rome nu pot avea acces la sistemul național de sănătate cu excepția medicinei de urgență etc.

b. Cel mai adesea, **reticența autoidentificării cu minoritatea romă, teama de birocratizare** sunt cauzate de numeroasele stereotipuri direct asociate cu această comunitate. Teama de autoidentificare a populației rome are la origine, pe lângă rădăcini istorice, și **acțiuni ale autorităților sau concetățenilor care au marcat imaginarul colectiv al romilor**. Violențe colective la adresa minorității rome din România au avut loc cu precădere în prima decadă a postcomunismului românesc. Astfel, în primii 8 ani ai tranziției putem repertoria peste 30 de conflicte violente care au vizat în mod direct comunitățile de romi. Acestea au luat uneori forme extreme precum incendierea locuințelor rome, alungarea romilor din satele în care locuiau, linșaj.

STUDIUL DE CAZ: Violențele din Hădăreni

➤ Pe 20 septembrie 1993, într-un bar din centrul satului Hădăreni (județul Mureș), Aurel Pardalian Lăcătuș, fratele său și o altă persoană de etnie romă au avut un conflict cu o persoană de etnie română. Confruntarea verbală s-a transformat într-una fizică și s-a încheiat cu moartea fiului etnicului român. Cei trei romi au fugit de la locul faptei și s-au refugiat în casa unui vecin. La scurt timp, o mulțime înfuriată de săteni a ajuns la casa în care se ascundeau cei trei romi și le-a cerut acestora să iasă din locuință. În mulțime erau și membri ai poliției locale care au ziseră de incident. Când romii au refuzat să se predea, mulțimea a incendiat locuința pentru a-i forța să iasă din casă. Cei doi frați romi au încercat să fugă din casa în flăcări, dar au fost prinși de mulțimea furioasă, care i-a bătut cu araci și bâte. Cei doi frați au murit în cursul aceleiași seri ca urmare a loviturilor primite. Cel de-al treilea etnic rom nu a mai părăsit locuința incendiată de frica mulțimii. A rămas în casă și a murit ars de viu. Se pare că polițiștii aflați la locul faptei nu au făcut nimic pentru a opri atacurile sătenilor, ci dimpotrivă, au incitat cetățenii și au permis distrugerea tuturor proprietăților etnicilor romi din Hădăreni.

➤ Pe 20 septembrie 1993, 14 case ale etnicilor romi au fost incendiate și 175 de romi ce locuiau în Hădăreni au fost izgoniți din sat. Ancheta penală a durat vreme de patru ani, casele arse nu au fost refăcute în totalitate, iar despăgubirile promise de către guvern pentru familiile afectate nu au fost alocate de la bugetul de stat, în ciuda promisiunilor făcute. Tribunalele au pedepsit două dintre persoanele care au luat parte la crima colectivă cu pedepse cu închisoarea. Pedepsa acestora le-a fost redusă de la 7 la 6 ani.

➤ Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO) a concluzionat în 2005 că autoritățile române au încălcat principiul nediscriminării în raport cu drepturile minorităților în cazul Hădăreni. În iunie 2005 două decizii CEDO au acordat o serie de despăgubiri petenților de la Hădăreni: 15 persoane au primit despăgubiri în valoare de 262.000 de euro ca urmare a unei soluționări pe cale amiabilă cu statul român. Alți șapte petenți au obținut o soluție favorabilă CEDO și dreptul la plata altor 238.000 de euro. În noiembrie 2012, CEDO a mai acordat daune totale de 42.000 de euro familiei unuia dintre romii decedați în conflictul din 1993. În acest caz, CEDO a constatat încălcarea de către statul român a articolului 3 din Convenția pentru Protecția Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale - interzicerea torturii, pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante, a articolului 8 - dreptul la respectarea vieții private și de familie, a articolului 14 - interzicerea discriminării, precum și a articolului 6 - dreptul la un proces echitabil.

c. În ultimii ani, putem remarca scăderea violențelor îndreptate împotriva populației rome. Cu toate acestea, disparitățile sociale și **stereotipurile culturale rămân puternic înrădăcinate la nivelul societății, împiedicând, adesea, aplicarea eficientă a politicilor publice cu privire la incluziunea socială.** Numeroase rapoarte relevă, de pildă, persistența discursurilor discriminatorii, în ciuda îmbunătățirii climatului social. De altfel, la nivelul sondajelor există tendințe fluctuante cu privire la opiniile și atitudinile exprimate în raport cu etnicii romi. Un studiu dezvoltat pe baza datelor Barometrului Incluziunii Romilor (BIR) sugera evoluția percepțiilor românilor către un grad mai ridicat de toleranță etnică, mai ales atunci când întrebările vizează participarea minorităților la spațiul public. Datele BIR din 2006 păreau să sugereze un acord al populației majoritare cu privire la faptul că romii și românii pot locui în aceeași zonă a localității (86,8%), copiii trebuie integrați în clase mixte (88,1%), căsătoriile interetnice nu constituie un punct de dezbatere la nivelul societății (76,5%). Date mai recente sugerează instaurarea unei atitudini de toleranță la nivelul populației în raport cu minoritățile naționale – 60% dintre români se declară gata să aibă un prieten de etnie romă, 64% un vecin rom. Dincolo de marjele de eroare ale sondajelor, diferențele recente identificate în alte anchete sugerează volatilitatea unor astfel de modificări de percepție în funcție de evenimente punctuale (de ex. scandaluri de presă implicând etnici romi). În 2013, doar 34% dintre români declară că ar accepta ca un rom să le fie prieten, 41% ar accepta un rom drept coleg la locul de muncă, 48% ar accepta un rom ca vecin de bloc.

Percepțiile cu privire la romi, gradul de acceptare a acestora în sânul comunităților rurale sau urbane influențează nu doar traiul de zi cu zi al acestei comunități, ci are efecte negative cu privire la aplicarea politicilor sociale susținute de către autoritățile statului român. Începând cu finalul anilor '90, guvernele au adoptat rând pe rând o serie de politici gândite a juca rolul de mecanism de diminuare a disparităților sociale. Măsurile întreprinse au avut scopul de a crește nivelul de trai al populației rome și de diminuare a diferențelor sociale. În prezent, numeroase programe de tipul „a doua șansă” permit adulților care nu și-au încheiat învățământul formal să se întoarcă la școală în vederea obținerii unei diplome. Aproximativ 1000 de mediatori școlari au fost instruiți, aproximativ 420-460 lucrează în fiecare an în școli pentru a limita abandonul școlar și a crește performanța elevilor de etnie romă. Aceste măsuri rămân însă doar parțial cunoscute de către etnicii romi și suscită critici (adeseori acerbe) în rândul populației majoritare. Doar 36% dintre cetățenii intervievați în 2011 se declarau de acord cu adoptarea unor măsuri de discriminare pozitivă – adică adoptarea de măsuri speciale menite să asigure îmbunătățirea condițiilor de trai ale unor grupuri dezavantajate (de ex. locuri fără taxă la facultate pentru candidații de etnie romă sau maghiară).

Rezultatele acestor percepții negative sunt ușor de identificat. De exemplu, începând cu 1998 Ministerul Educației a început să aloce un număr de locuri în sistemul universitar pentru potențialii studenți de etnie romă. În anul universitar 2010-2011, 555 locuri au fost rezervate în învățământul superior de stat, iar în anul universitar următor locurile rezervate au însumat 564 de granturi de studiu. Cifrele, adesea disputate, sunt simbolice în raport cu numărul total de granturi

de studii de licență acordate de către Ministerul Educației. De pildă, potrivit notelor de fundamentare ale Ministerului, pentru anul universitar 2012-2013 au fost alocate 45.000 granturi de studii pentru anul I (actualmente 62.400 de locuri). În anul universitar 2011-2012 existau 200.000 de studenți înscriși în ciclul de licență pe locuri finanțate de către stat. Urmărind un obiectiv similar, începând din 1999 Ministerul Educației a extins politica alocării unor locuri rezervate pentru etnicii romi și la nivelul învățământului liceal (ordinul MEN 5083/1999). Numărul locurilor bugetate a crescut constant de la un an la altul, având o pondere mai însemnată în comparație cu locurile speciale prevăzute în sistemul universitar. De exemplu în 2009-2010 numărul locurilor speciale pentru romi era de 7.500, pentru ca în 2014 numărul de locuri rezervate să crească la 13.000. Creșterea este semnificativă, dar rămâne relativ mică în raport cu numărul de locuri finanțate de la buget. În 2014, guvernul a aprobat 180.000 de locuri în clasa a IX-a cu frecvență, alte 18.000 de locuri cu frecvență redusă și 15.000 de locuri la seral. 51.000 de locuri erau de asemenea alocate pentru învățământul profesional. De altfel, simpla alocare de locuri speciale (non-competitive) pentru copiii romi nu a produs până în prezent mutații majore în sporirea nivelului de pregătire a tinerilor romi. Locurile la licee rămân adeseori nevalorizate de către membrii comunității rome fie din necunoaștere, dorința de integrare, condiții economice precare, teama excluderii etc. În 2009-2010, mai puțin de 34% din locurile alocate pentru copiii romi la licee au fost ocupate.

d. Dezvoltarea unor instituții și programe menite să îmbunătățească calitatea vieții populației rome a avut, până în prezent, un efect limitat în schimbarea condițiilor de viață ale acestei comunități. În ciuda unor progrese înregistrate în discursul public, **romii rămân cu precădere ținta marginalizărilor** atât în sânul comunităților în care trăiesc, cât și **într-un cadru mai larg, al discursului public**. Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, instituție independentă creată în vederea aplicării de sancțiuni în cazul derapajelor de limbaj și al rasismului rămâne, în ciuda unei activități care s-a intensificat pe parcursul ultimilor ani, o autoritate cu un rol limitat în schimbarea reprezentărilor populației majoritare. Încă din primii ani de activitate CNCD a primit numeroase sesizări cu privire la discriminarea etnicilor romi. În primii șase ani de activitate 244 sesizări au vizat această tematică, dintre care în doar 14 cazuri au fost aplicate amenzi. Multe dintre faptele semnalate erau prescrise sau au fost tratate cu întârziere de către Consiliu. Mai mult decât atât, adecvarea dintre comportament și limbaj rămâne o problemă constantă a tranziției românești. De exemplu, până la începutul anilor 2000 unele anunțuri de angajare conțineau precizarea expresă că nu se doresc angajați cetățeni de etnie romă. Precizarea a dispărut din anunțurile publicitare, însă practica discriminatorie nu a fost dată uitării. Proporția romilor care declară că au suferit de pe urma discriminării în momentul căutării unui loc de muncă în ultimii cinci ani atinge în România 39% dintre membrii acestei comunități.

STUDIU DE CAZ: Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD)

- CNCD a fost înființat ca urmare a unui proces mai larg de transformare a instituțiilor statului în vederea aderării la Uniunea Europeană. Parte a procesului de pre-aderare a constituit-o și necesitatea de adaptare a legislației naționale în domeniul luptei împotriva discriminării. Nașterea legislativă a instituției datează din anul 2000 (OUG 137/2000 și HG 1194/2001 privind organizarea și funcționarea instituției). Cu toate acestea, CNCD și-a început activitatea efectivă doar în august 2002. De-a lungul ultimei decade, instituția a suferit o serie de modificări atât la nivelul competențelor cât și în modul de funcționare, dobândind atribuții sporite.
- Astăzi, CNCD este definit ca o autoritate publică independentă: „autoritatea de stat în domeniul discriminării, autonomă, cu personalitate juridică, aflată sub control parlamentar și totodată garant al respectării și aplicării principiului nediscriminării, în conformitate cu legislația internă în vigoare și cu documentele internaționale la care România este parte”.
- Consiliul se poate autosesiza sau poate fi sesizat de către o persoană vătămată (sau reprezentatul legal al acesteia) sau de către ONG-uri care au ca obiect de activitate protecția drepturilor omului (sau un interes legitim în apărarea unei categorii discriminate). Termenul de sesizare a CNCD este de un an de la data săvârșirii faptei/un an de la data la care fapta a fost cunoscută.
- CNCD urmărește reducerea și eliminarea faptelor de discriminare prin prevenirea, monitorizarea, medierea, investigarea, constatarea și sancționarea faptelor de discriminare și prin acordarea de asistență de specialitate victimelor discriminării.
- CNCD NU poate obliga la plata de daune materiale către persoana discriminată și nici NU poate forța partea care a discriminat să anuleze efectele acțiunii discriminatorii (de pildă, CNCD nu poate dispune angajarea unei persoane discriminate la interviul de angajare, nu poate dispune promovarea unei persoane la locul de muncă etc.).
- CNCD poate însă aplica sancțiuni în cazurile de discriminare. Cuantumul amenzilor contravenționale aplicate de către CNCD variază de la 1.000 lei la 30.000 lei atunci când discriminarea vizează o persoană fizică, și de la 2.000 lei la 100.000 lei atunci când acțiunile discriminatorii vizează un grup/o comunitate de persoane.

Până în prezent, strategiile autorităților statului au avut efecte limitate în îmbunătățirea calității vieții cetățenilor romi. Descentralizarea sectorială și absența resurselor financiare în plan local au limitat eficiența noilor politici și capacitatea acestora de coordonare la nivel național. De pildă, programul mediatorilor sanitari inițiat de o organizație a romilor, Romani Criss, și aplicat la scară națională de către Ministerul Sănătății a fost gândit ca un mijloc pentru creșterea

gradului de sănătate în rândul populației rome. Programul viza formarea unor specialiști având drept scop să informeze și să faciliteze accesul romilor la sistemul medical românesc. Deși proiectul este încă în derulare, descentralizarea din domeniul sănătății și trecerea mediatorilor sub autoritatea administrației publice locale au slăbit eficacitatea acțiunii acestora. Lipsa unei coordonări naționale, discreția autorităților locale cu privire la derularea activităților de incluziune socială, precum și absența unei tradiții a cooperării în plan local dintre autoritățile locale și asociațiile de profil îngreunează instituirea unei practici unitare în aplicarea unor astfel de politici publice.

Uneori, măsurile în contra discriminării sau politicile cu privire la incluziunea socială se ciocnesc de o serie de stereotipuri sau preconcepții ale liderilor politici. În fond, continuitatea în discursurile excluderii este în parte cauzată de o relație ambivalentă pe care unii dintre reprezentanții statului o mențin la nivel discursiv cu privire la minoritatea romă. În ciuda acceptării cvasi-generalizate a principiului toleranței, numeroși oameni politici și lideri de opinie – atât de la nivel central, cât și din cadrul autorităților locale - au fost sancționați în ultimii ani pentru propagarea în spațiul public a unui discurs al marginalizării populației rome.

STUDIU DE CAZ: Primaria Baia Mare vs. CNCD în cazul Zidului din Horea (2013)

În anul 2011, primarul orașului Baia Mare a construit un zid a cărui menire era separarea a două blocuri de locuințe sociale situate pe strada Horea de strada principală destinată circulației. Cele două blocuri erau cu precădere locuite de către etnici romi. Zidul din beton are o lungime de 100 de metri și o înălțime de

aproximativ 2 metri. Inițiativa primarului a fost aspru criticată de principalele organizații din domeniul apărării drepturilor omului, care au arătat că, în acest caz, autoritățile publice locale (prin persoana primarului) au dus o politică a discriminării. CNCD s-a autosesizat în iulie 2011 în acest caz și a amendat în luna noiembrie a aceluiași an primarul cu suma de 6.000 de lei, recomandând în același timp demolarea zidului.

➤ Primarul a plătit amenda și a contestat hotărârea Consiliului Director al CNCD în justiție. Primarul a susținut că zona nu a fost complet separată de restul orașului, că principalul scop al zidului a fost evitarea accidentelor într-o zonă intens circulată a orașului și că împrejmuirea blocurilor nu aduce cu sine atingere demnității umane. CNCD a motivat că ridicarea zidului are la bază criteriul apartenenței etnice, din moment ce cele mai multe accidente în 2011 au avut loc într-o altă zonă centrală a orașului, în care nu s-a ridicat un astfel de zid. CNCD a mai susținut că nu poate fi vorba de o măsură de discriminare pozitivă pentru că acțiunea primarului dezavantajează grupul defavorizat izolându-l social. Măsura izolării simbolice a comunității rome creează în opinia Consiliului „impresia unei vinovății colective”. Ne-am afla astfel, conform CNCD, într-un caz de „hărțuire publică” realizată printr-o segregare socială de tip simbolic, o acțiune de stigmatizare a unei comunități etnice.

➤ În ciuda obținerii unei decizii irevocabile, în anul 2013, în fața Înaltei Curte de Casație și Justiție, cu privire la caracterul discriminatoriu al zidului, zidul continuă să existe în Baia Mare. Confruntat cu controversa în jurul menținerii zidului, un an mai târziu, în toamna lui 2014, primarul orașului a decis să invite studenții de la Universitatea de Artă și Design din Cluj să picteze zidul despărțitor. Primarul a declarat că zidul a fost astfel transformat „într-o operă de artă care intră sub incidența drepturilor de autor” și că, prin urmare, gardul despărțitor nu mai poate fi dărâmat „fără avizul Ministerului Culturii, necesar pentru a demola sau a distruge o operă de artă”. Mai mult, primarul a decretat noua formă a gardului drept „obiectiv turistic”.

CAUZA 2: ABSENȚA UNEI IDENTITĂȚI POLITICE ÎN SÂNUL POPULAȚIEI ROME

Menținerea unui discurs al marginalizării în spațiul public, efectele limitate ale acțiunilor statului și derivatele de limbaj contribuie în mod direct la perpetuarea unor forme de izolare politică și socială a romilor. Partidele parlamentare rareori și-au construit în mod explicit o platformă electorală având drept grup-țintă această comunitate. Practicile politice discriminatorii rămân adesea nesancționate de către electorat sau de către instituțiile de profil, cu atât mai mult cu cât putem remarca absența unei identități politice și a unei reprezentări puternice a minorității rome la nivel politic. Cu toate acestea, mecanismele legale pentru asigurarea accesului în funcția publică a minorităților naționale există. România este unul dintre puținele state din regiune care, din momentul adoptării Constituției, în 1991, a prevăzut necesitatea simbolică a integrării tuturor minorităților naționale în luarea deciziilor politice. Conform articolului 59, alineatul 2:

organizațiile cetățenilor aparținând minorităților naționale, care nu întrunesc în alegeri numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament, au dreptul la câte un loc de deputat. Cetățenii unei minorități naționale pot fi reprezentați numai de o singură organizație.

Prevederea constituțională astfel formulată nu împiedică mai multe formațiuni reprezentând interesele unei minorități naționale recunoscute să concureze în alegerile parlamentare. În cazul în care acestea nu vor obține mandate în mod direct în alegeri, formațiunea cu scorul electoral cel mai ridicat va obține mandatul de deputat rezervat în Parlament. Măsura este menită doar să instaureze **un prag minim de reprezentare** a minorităților naționale în cadrul legislativului. Sistemul electoral (chiar și în urma reformelor electorale recente) este menit de asemenea să încurajeze reprezentarea plurală a intereselor. Chiar dacă începând cu legea electorală 68/1992 mandatul pentru o minoritate națională nu este acordat automat, ci implică atingerea unui prag electoral simbolic (de aproximativ 1000 de voturi în cazul etniei rome), asistăm mai degrabă la instituirea unui cadru formal permisiv cu privire la reprezentarea minorităților naționale. Prin urmare, numeroase formațiuni politice s-au prezentat la alegerile parlamentare, precum și la cele locale, încercând să câștige voturile comunităților de romi: *Uniunea Democrată a Romilor din România, Societatea Romilor din București, Partidul Țiganilor din România, Comunitatea Etniei Rromilor din România, Alianța pentru Unitatea Romilor, Partida Romilor Pro-Europa* etc. În total 17 formațiuni politice (sub diverse nume) au prezentat liste sau candidați în cele șapte competiții electorale – fie la nivel național, fie în competițiile locale. Similiar, încă de la începutul anilor '90, multiple asociații și-au exprimat drept obiectiv principal de activitate apărarea drepturilor romilor (în anul 2000 aproximativ 100 de ONG-uri declarau ca obiect de activitate lupta împotriva discriminării și apărarea drepturilor cetățenilor romi).

Trebuie însă spus că, în ciuda multiplicării actorilor implicați în lupta contra discriminării, nici formațiunile politice și nici asociațiile de profil nu reușesc să dezvolte structuri de masă, să suscite mobilizare socială sau politică în scopul apărării drepturilor și libertăților sau în vederea denunțării efectelor de marginalizare din spațiul public. În sens contrar, **numărul voturilor pe care actorii politici reprezentând minoritatea romă reușesc să-l strângă de la o competiție electorală la alta se află într-o continuă scădere**. Declinul electoral astfel înregistrat sugerează emergența unui nou paradox. Diminuarea susținerii electorale nu este rezultatul unui declin demografic. Numărul aleșilor în funcții publice (în special la nivel local), după o perioadă de creștere la debutul tranziției, a cunoscut un declin constant, și aceasta în ciuda creșterii numărului romilor care s-au autodeclarat ca atare la recensământ. Mai mult decât atât, pe măsură ce statul investește mai mult în asigurarea egalității de șanse pentru cetățenii romi, există o tendință graduală, în sânul acestor comunități, de abandonare a inițiativelor cu privire la cristalizarea unei identități politice puternice. În fapt, pe măsură ce fragmentarea reprezentării scade - mai precis pe măsură ce există un număr relativ stabil (și mic) de competitori reprezentând interesele formațiunilor rome -, putem observa o descreștere a interesului electoral al minorității rome pentru alegerea reprezentanților săi direcți în funcții publice.

Cum a evoluat acest declin al paradoxal al reprezentării politice a populației rome?

Care sunt factorii care au stat la baza eșecului nașterii unui partid menit să reunească voturile acestei comunități?

a. Scurt istoric electoral

Reprezentarea la nivel politic a comunității rome a debutat odată cu instaurarea pluralismului politic în România postcomunistă. Cadrul legislativ permisiv cu privire la înființarea partidelor politice din 1990 (ce prevedea posibilitatea de a înființa un partid politic pe baza a 251 de semnături) și-a produs imediat efectele. Cele mai multe formațiuni ce și-au dat drept scop câștigarea monopolului asupra reprezentării romilor au apărut la începutul anilor 1990 în diverse orașe ale țării: *Partidul Unit Democrat al Romilor, Rudarilor și Lăutarilor din România* (martie 1990), *Partidul Democrat Creștin al Romilor din România* (1990, Cluj), *Partidul Țiganilor din România* (5 martie 1990, Sibiu), *Uniunea Generală a Romilor din România* (13 februarie 1990, București), *Uniunea Liberă Democratică a Romilor din România* (1990). Competiția electorală din 1992 va înregistra alți patru noi competitori, în 1996 și 2000, trei noi formațiuni politice se vor înscrie în cursa electorală, iar în 2012 o nouă formațiune se va prezenta la alegeri: *Uniunea Națională a Comunităților de Romi*.

Reprezentarea politică mixtă – prin partide sau prin asociații – nu va avea un impact major la nivelul articulării reprezentării politice. Cea mai cunoscută organizație non-guvernamentală, *Uniunea Democrată a Romilor din România*, va instaura tradiția reprezentării politice a romilor prin asociații ale minorităților în Parlament. Rapid însă, neînțelegerile dintre liderii formațiunilor rome vor conduce la scindarea *Uniunii*. O facțiune a acestei asociații, *Societatea Romilor din București*, va deveni începând cu 1992 **Partida Romilor**, principalul actor politic reprezentând interesele comunității la nivel politic și astăzi. Deși are dreptul de a prezenta liste în alegerile locale și generale, *Partida Romilor* (ca și *Uniunea Democrată a Maghiarilor din România*) nu reprezintă un partid politic ci o asociație având drept scop să lupte pentru drepturile și libertățile romilor din România. Pe lângă activitățile de natură politică, *Partida Romilor* (cu denumirile sale succesive) dezvoltă o serie de programe în vederea păstrării limbii și culturii minorității rome, formării profesionale, ameliorării accesului pe piața muncii a etnicilor romi etc.

Inițial, reprezentanții comunităților de romi au încercat să adopte o politică de unificare a noilor mișcări politice în jurul unor obiective comune. În 1992 liderii romi au candidat sub cupola *Alianței Romilor* (având ca semn electoral o inimă). Alianța era formată din: *Partidul Unit Democrat al Romilor, Rudarilor și Lăutarilor din România, Partidul Progresist al Romilor Spoitori, Partidul Romilor Nomazi și Căldărari, Uniunea Liberală pentru Apărarea Drepturilor Romilor, Societatea Romilor, Federația Etnică a Romilor și Uniunea Generală a Romilor din România*. Alianța a reușit să cumuleze un număr semnificativ de voturi și să obțină numărul maxim de mandate pe care romii l-au dobândit în postcomunismul românesc: 23 de consilieri județeni și 750 de consilieri locali. Eforturile organizaționale au urmărit același obiectiv. Primele organizații de romi legal constituite au încercat în anii următori construirea unei mari forțe politice menite să influențeze decizia guvernamentală. În 1994, 23 de organizații ale etnicilor romi au fuzionat cu *Partida Romilor*, care s-a transformat într-o platformă incluzivă în vederea dobândirii de reprezentare politică, egalitate de șanse, legi reparatorii (compensații pentru romii deportați în Transnistria sau restituirea bunurilor confiscate de către regimul comunist). Trebuie însă spus că această strategie a fost doar în parte eficientă, și a fost de scurtă durată.

b. O explicație: marginalitatea electorală ca strategie politică

În fața divizării câmpului politic și a conflictelor interne, liderii romilor și-au modificat obiectivele și strategia politică spre finalul anilor '90 și au optat pentru dezvoltarea de alianțe electorale și politice cu principalele formațiuni politice parlamentare. Astfel de negocieri au condus, pe de o parte, la asigurarea unei susțineri politice în raport cu o serie de politici publice guvernamentale și legislative, pe de altă parte însă, au împiedicat articularea unei voci puternice pentru comunitatea romă în spațiul public românesc. La mai bine de douăzeci de ani de la acel moment, romii din România rămân sub-reprezențați în instituțiile publice atât din perspectiva funcțiilor numite, cât și a pozițiilor electiv ocupate.

Tabel 1.

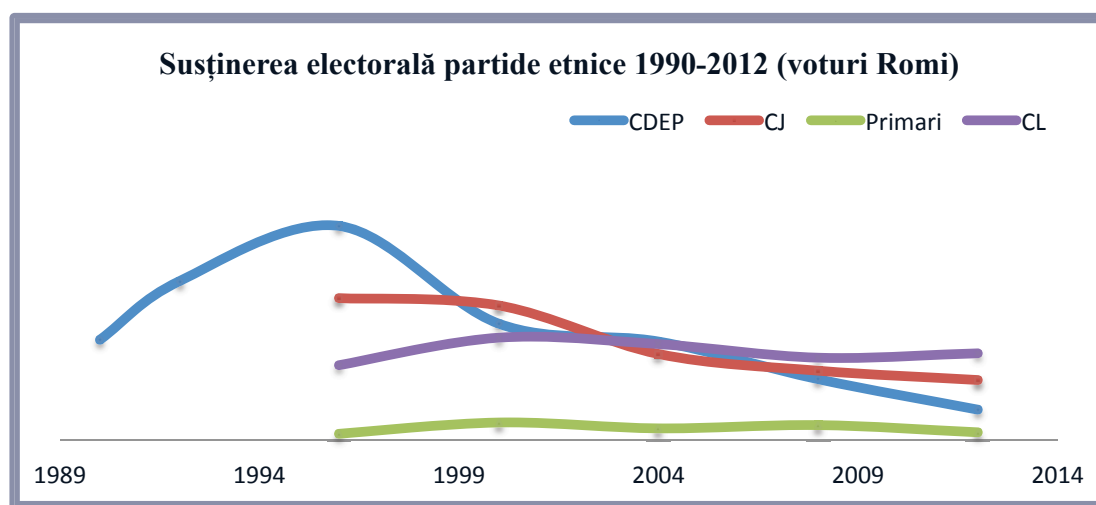
Competitori electorali reprezentând organizațiile de romi la alegerile parlamentare

	NUMELE ORGANIZAȚIEI	Voturi	Total
	Partidul Țigănilor din România	16856	
	Partidul Unit Democrat al Romilor, Rudarilor și Lăutarilor din România	21847	7247 0
1990-1992	Uniunea Democrată a Romilor din România	29162	
	Uniunea Liberă Democratică a Romilor din România	4605	
1992-1996	Partidul Țigănilor din România	9681	
	Uniunea Generală a Romilor din România	21734	
	Uniunea Liberă Democratică a Romilor din România	31060	1146
	Partida Romilor	52173	48
	Partidul Alianța Democrată a Romilor din România	0	
1996-2000	Asociația Social-Culturală a Romilor	439	
	Partida Romilor	82195	1542
	Uniunea Rromilor Județul Constanța	640	94
	Unirea Romilor	71020	
2000-2004	Alianța Pentru Unitatea Rromilor	0	
	Centrul Creștin al Romilor din România	12171	8395
	Comunitatea Etniei Rromilor din România	0	7
	Partida Romilor	71786	
2004-2008	Alianța Pentru Unitatea Rromilor	15041	7111
	Partida Romilor Social-Democrată din România	56076	7
2008-2012	Partida Romilor „Pro-Europa”	44037	4403 7
2012-2014	Asociația Partida Romilor „Pro-Europa”	22124	2212 4

Surse: Autoritatea Electorală Permanentă. Rezultate alegeri Camera Deputaților. Raportul alternativ RomaniCriss semnalează scoruri mai ridicate pentru anii 1990 - 80418; 1992 - 116108, 1996 - 159082.

În ciuda rapoartelor potrivit cărora statisticile oficiale înregistrează doar o parte a populației de origine romă doritoare de a-și afirma în mod public identitatea, voturile adunate de către formațiunile menite să-i reprezinte pe romi - atât la nivel local cât și pe arena parlamentară - sugerează în mod net absența articulării unui vot pe principii etnice. În alegerile generale atât

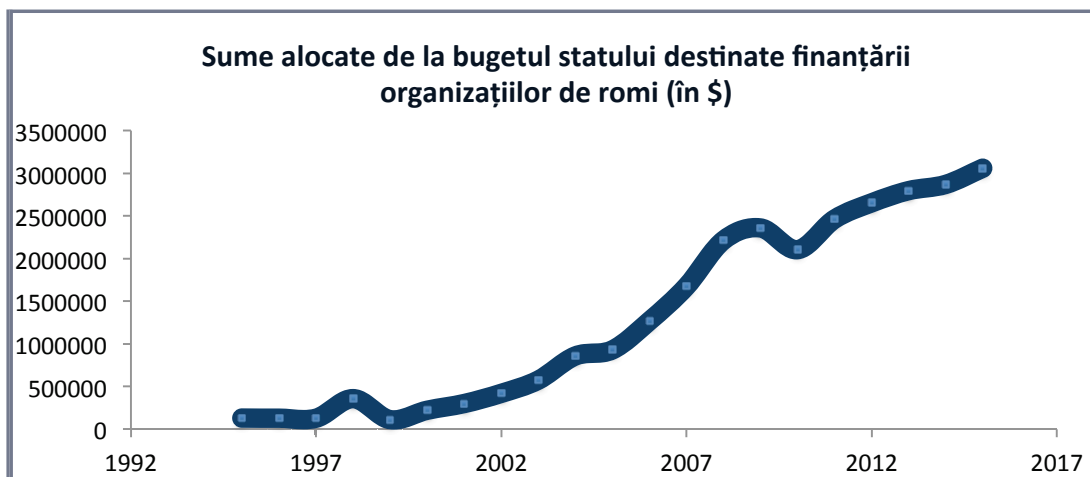
pluralismul politic, cât și prevalența votului pentru marile partide parlamentare au determinat perpetuarea și alimentarea unor disparități la nivelul reprezentării politice. De pildă, dacă în 2002 erau înregistrați oficial 535.250 romi, la alegerile generale din 2004 *Partida Romilor* obține 56.076 voturi, iar *Alianța pentru Unitatea Romilor* 15.041 voturi. Similar în 2011, erau înregistrați oficial în România 619.007 romi, dar la alegerile generale din 2012 *Asociația Romilor „Pro-Europa”* a acumulat doar 22.124 voturi. În ciuda alocării unui loc special pentru această minoritate în Camera Deputaților, etnicii romi sunt de fapt subreprezentanți la nivel politic în raport cu un potențial de 13 mandate parlamentare pe care l-ar avea în cazul mobilizării la vot a tuturor etnicilor romi (conform unui principiu de proporționalitate perfectă).

Abrevieri: CDEP-Camera Deputaților, CJ-alegeri Consilii județene, CL-alegeri consilii locale

Dacă la nivel parlamentar reprezentarea romilor este simbolic asigurată de cadrul constituțional în vigoare, reprezentarea politică a romilor în plan local a cunoscut un declin constant. În ciuda unor noi garanții instituționale cu privire la nediscriminare și a programelor naționale menite să susțină egalitatea de șanse, proporția romilor direct aleși în cadrul comunităților în care locuiesc a cunoscut o tendință descendentă. Față de cele câteva sute de mandate obținute de către formațiunile rome în 1992, în anul 2012 *Alianța Civică Democrată a Romilor* dispunea de 22 mandate de consilieri locali, principalul competitor electoral, *Asociația Partida Romilor Pro-Europa*, dispunea de un primar și 125 consilieri locali, iar *Uniunea Națională a Comunităților de Romi* număra doar 8 mandate de consilieri locali. Astfel, în 2012, reprezentanții comunității rome au câștigat un singur mandat de primar (0,03%) din cei 3186 primari aleși la nivelul unităților teritoriale, și 155 de mandate de consilieri locali (0,3%) din cele 40.256 de mandate de consilieri locali existente. Desigur, în cazul alegerilor primarilor absența concentrării la nivelul teritoriului a comunităților de romi poate explica imposibilitatea de a obține un număr mare de mandate doar în baza votului etnic. În cazul consiliilor locale și al

consiliilor județene, numărul redus de mandate se explică însă exclusiv prin tendința romilor de a nu acorda votul lor reprezentanților lor direcți.

Descreșterea susținerii electorale pentru formațiunile rome rămâne problematică în plan local, cu precădere în contextul descentralizării sectoriale în domeniul educației și sănătății. Parte dintre principalele politici publice care îi vizează pe romi sunt puse în practică astăzi de autoritățile locale. Absența unei reprezentări substanțiale în consiliile locale și în consiliile județene nu poate decât să dezavantajeze membrii acestei comunități. Ponderea scăzută a aleșilor în aceste organisme este însă doar parțial de explicat prin absența unei identități politice și a unei coeziuni de vot. Politica generală de alianțe a principalilor vectori de reprezentare ai comunității cu partidele parlamentare (de la finalul anilor '90 și până în prezent) a contribuit în mod direct la redirectionarea voturilor romilor către principalii candidați ai marilor partide, în special în cazul alegerii primarilor, parlamentarilor și președintelui. Îndemnurile electorale spre susținerea altor candidați nu au lipsit de-a lungul timpului atât din partea unor asociații/partide oficial înregistrate, cât și din partea unor lideri informali ai comunității.

Strategia liderilor formațiunilor rome de disipare a cerințelor acestor comunități în platformele principalelor partide competitori și de păstrare a mandatului rezervat în parlament nu este rezultanta directă a lipsei de resurse sau a incapacității de a concura pe arena electorală. Principala asociație reprezentând minoritatea romă (statistic vorbind, a doua minoritate națională după cea maghiară) este îndrituită încă de la debutul anilor '90 la plata unor subvenții guvernamentale pentru desfășurarea activității de reprezentare. Cuantumul acestei finanțări publice a cunoscut o creștere constantă în ultimii 20 de ani. Sumele alocate în 2010 *Partidei Romilor* erau de 8,8 milioane de lei, iar în 2015 cuantumul subvenției ajunsese la 12 milioane de lei (de șase ori mai mult decât suma anuală alocată principalului partid parlamentar în vederea desfășurării activității). Prin urmare, alianțele electorale în vederea impunerii unui program guvernamental menit să cuprindă revendicări ale populației rome pot fi gândite în sens strategic.

Pe de o parte, romii își mențin prezența simbolică în sânul legislativului (prin locul rezervat în mod automat), pe de altă parte, romii încearcă în același timp multiplicarea liderilor de etnie romă (inclusiv prin lideri romi aleși din rândul celorlalte partide parlamentare) și sporirea șanselor de atingere a obiectivelor acestei minorități prin permearea principalelor partide aflate la guvernare. Strategia a avut succes în special pe fundalul proceselor de europenizare și de monitorizare externă (de către Comisia Europeană). Căderile spectaculoase din ultima decadă în numărul de voturi înregistrate de către reprezentanții partidelor/asociațiilor rome oficial recunoscute contribuie însă la nedezvoltarea unei identități politice și a unei capacități de mobilizare a comunității rome în vederea reclamării de drepturi și libertăți.

CAUZA 3: O EUROPENIZARE SUPERFICIALĂ: EMANCIPARE vs. EXCLUDERE

Începând cu anii '90, România și-a îndreptat pașii spre aderarea la Uniunea Europeană. Ca și în cazul altor state din regiune, procesul de integrare a necesitat parcurgerea unui drum lung și sinuos spre democratizare, integrarea normelor europene în legislația națională, modernizarea economiei etc. Deschiderea granițelor și capacitatea cetățenilor de a circula în țările occidentale au constituit, pentru mulți cetățeni, o rută alternativă în găsirea unui trai mai bun. Dinamica migrației forței de muncă, noile drepturi și condiții impuse de aderare, cât și constrângerile sistemice și îndatoririle țării noastre ca stat membru al Uniunii au condus la configurarea mai multor etape în gândirea raporturilor dintre etnicii romi și autoritățile române, dar și între etnicii romi și cetățenii altor state europene. În fapt, strategiile statelor europene în raport cu romii originari din Estul Europei au variat de-a lungul timpului de la: (a) o încercare de *încorporare* a unor persoane care denunțau excluderea socială și politică în țara de proveniență, la (b) *stabilirea unei condiționalități europene* cu privire la aplicarea la nivel național a metodelor de bună guvernare (integrarea romilor în țările de origine), și până la (c) *dezvoltarea unei strategii integrate la nivel european* (care să țină însă seama de specificul național) cu privire la combaterea sărăciei și excluderii sociale a romilor.

a. Logica de încorporare

La debutul anilor '90, discursurile extremiste cu privire la minoritățile din cadrele naționale au condus, într-o primă etapă, la o tendință a vechilor state membre ale Uniunii de a încerca să încorporeze parte din etnicii romi ce denunțau marginalizarea lor în statele nou democratizate. Astfel, statele mai vechi europene au încurajat integrarea romilor prin susținerea politicilor nediscriminatorii din statele postcomuniste, dar au și facilitat, în unele cazuri, primirea unor etnici romi în cadrul societăților occidentale. Cei mai mulți romi români au plecat în Europa înainte de intrarea României în Uniune și deci înainte de instaurarea dreptului la liberă circulație. Deschiderea granițelor imediat după 1989 și discursurile excluziunii de la debutul tranziției cu

privire la romi au făcut ca, de pildă, 179.676 romi să ceară (și să primească) azil în Germania în perioada 1990-1992. În mod similar, dacă numărul migranților de origine romă a fost estimat în Franța la 15.000-20.000, cei mai mulți dintre romi au ales să imigreze în această țară la începutul anilor '90. Studiile conduse până în prezent arată că aderarea României și a Bulgariei la Uniune nu a produs un aflus consistent de migranți de etnie romă. Romii rămân marginali în ponderea generală a străinilor în cadrul societăților gazdă.

b. Stabilirea unei condiționalități europene

În interiorul statelor postcomuniste, începând cu anii '90, un întreg proces de adaptare a cadrelor legislative și a politicilor publice a vizat mai degrabă dezvoltarea internă în vederea primirii statutului de țară candidată la integrarea europeană. În acest context, problemele sociale și economice ale romilor au început să urce încet pe agenda autorităților române. Pentru întâia oară, noile țări candidate trebuiau să se supună unui proces extins și specific de monitorizare cu privire la transformările democratice, economice și administrative desfășurate în vederea integrării. Noile criterii cu privire la evaluarea potențialilor membri, stabilite la Copenhaga, arătau că statele trebuiau să respecte criteriile cu privire la adoptarea legislației europene în cadre naționale, să dezvolte economii viabile și competitive, dar și să asigure protecția drepturilor și libertăților fundamentale. Deși Uniunea Europeană nu dispunea de un model anume de bune practici și reforme în sfera de aplicare a drepturilor și libertăților (ci se baza pe tradiția de lungă durată a statelor membre), o atenție sporită a fost acordată de către Comisia Europeană protecției minorităților naționale în toate statele postcomuniste. Rapoartele succesive de monitorizare cu privire la evoluția țării noastre au revelat în mod constant etapele de transformare în domeniul politicilor de nediscriminare. Europa devenea astfel o portavoce în lupta contra excluderii populației rome. Încă din primul raport de țară, în 1998, Comisia Europeană atrăgea atenția asupra faptului că:

Protecția minorităților în România este satisfăcătoare, cu excepția notabilă a populației rome. Discriminarea contra importante minorități rome rămâne foarte răspândită (...). Măsurile luate de către autoritățile române reflectă un angajament continuu cu privire la protecția drepturilor minorităților, cu toate acestea integrarea socială și economică a populației rome necesită eforturi suplimentare. Prejudecățile împotriva populației rome sunt răspândite la o scară largă și trebuie să fie corectate într-o manieră incluzivă pentru a atinge obiectivele propuse pe termen mediu.

Rapoartele ulterioare vor revela în mod constant o tensiune între eforturile instituționale ale statului român și situația romilor. Crearea unui Comitet Inter-ministerial pentru Minoritățile Naționale la finalul anilor '90, crearea unor grupuri de lucru ale asociațiilor de romi cuprinzând membrii aleși din sânul comunității, adoptarea, în aprilie 2001, a unei Strategii naționale cu privire la îmbunătățirea situației romilor 2001-2010 (ce recunoștea dificultățile minorității rome

în special în domeniul educației, poliției și sănătății publice) au contribuit pe termen scurt la găsirea unor potențiale soluții pentru membrii acestei minorități. De pildă, instituția mediatorilor școlari și sanitari (menționată mai sus) a fost un astfel de răspuns adaptativ al autorităților române la problemele ridicate de Comisie în cadrul rapoartelor de monitorizare. În același sens, Ministerul Afacerilor Interne a derulat un program de angajare a 100 de polițiști romi pentru a răspunde (în parte) criticilor cu privire la abuzurile poliției contra etnicilor romi. Transpunerea directivei împotriva discriminării și organizarea CNCD trebuiau să contribuie la limitarea propagării discursului urii în spațiul public românesc. În același timp însă, monitorizările succesive au arătat că romii au continuat să constituie grupul social cel mai expus riscului de sărăcie. Discriminarea la angajare, în educație, brutalitatea poliției, stereotipurile cu privire la romi și formele de violență de limbaj reprezintă constante în rapoartele de țară. Capacitatea administrativă limitată a noilor instituții – de pildă a noii Agenții Naționale pentru Romi (2005) -, absența fondurilor pentru aplicarea programelor de incluziune în plan local, capacitatea limitată de sancțiune a CNCD au contribuit la o schimbare doar superficială în calitatea vieții comunității rome.

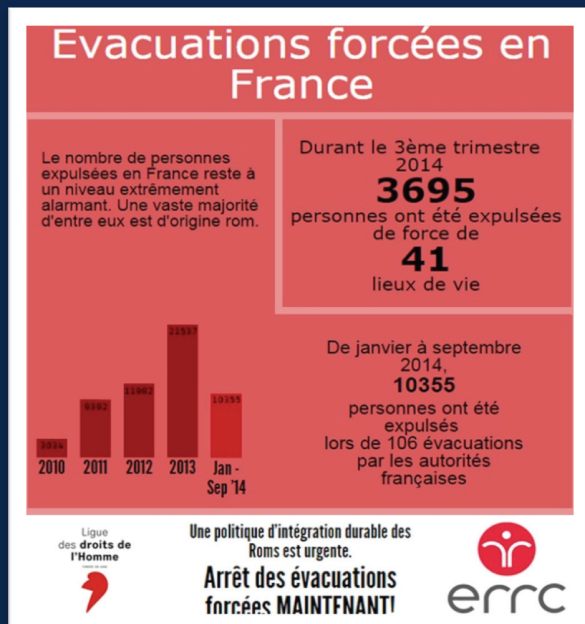
c. Dezvoltarea unei strategii integrate la nivel european

În urma unui succes parțial, mai degrabă instituțional, al monitorizării autorităților române cu privire la integrarea romilor, noi strategii europene cu privire la comunitățile de romi din statele membre ale Uniunii au fost adoptate în aprilie 2011. Noile documente programatice adoptate la nivelul UE vizează coordonarea eforturilor la nivel european în vederea reducerii distanței sociale dintre cetățenii statelor membre și comunitățile de romi. Strategia globală are drept scop general reducerea cu 580.000 a numărului persoanelor ce prezintă risc ridicat de sărăcie sau excludere socială. Demersul european facilitează atragerea de fonduri europene în perioada 2014-2020 în domenii sensibile pentru comunitățile de romi precum educația, piața muncii, locuințele și accesul la sănătate. Noua strategie urmărește indicatori clari în toate statele membre. Progresele sunt evaluate anual pe baza unor studii conduse la nivelul comunităților de romi și sunt prezentate Consiliului și Parlamentului European. În vederea creșterii impactului politicilor adoptate, noile programe trebuie să implice în stabilirea și realizarea proiectelor actori ai societății civile, autorități locale și parteneri sociali. Se vizează astfel descentralizarea deciziei și apropierea de reprezentanții comunităților de romi. Noua strategie a Comisiei mai conține și o axă strategică secundară referitoare la limitarea discursurilor excluderii și discriminării. Recomandările din 2015 ale Comisiei cu privire la țara noastră arată că integrarea romilor trebuie să cuprindă pe de o parte politici pentru educarea etnicilor romi, dar și politici menite să conducă la o transformare a reprezentărilor populației majoritare în raport cu etnicii romi. În prezent, România dispune de o „Strategie a Guvernului României de incluziune a cetățenilor români aparținând minorității romilor pentru perioada 2012-2020”. Strategia preia domeniile cheie de dezvoltare a populației rome la nivel european și specifică acțiuni concrete în educație, sănătate, locuințe, forță de muncă, cultură și infrastructură socială (ordine publică, administrație publică) etc.

Europeanizarea stereotipurilor

Noua strategie europeană cu privire atât la îmbunătățirea condițiilor de trai și incluziunii sociale a romilor, cât și cu privire la schimbarea percepțiilor cu privire la populația de etnie romă a fost adoptată pe fondul unor tendințe de acutizare a discursurilor excluderii în cadrul statelor membre ale Uniunii Europene. Spre deosebire de debutul anilor '90, pe fondul crizei economice, asistăm la o exportare a apelurilor conturate în forme de stereotipuri culturale cu privire la romi din statele est-europene către democrațiile consolidate. Deși romii sunt departe de a constitui o majoritate la nivelul fluxurilor migratoare dinspre societățile postcomuniste, vizibilitatea sporită a manifestării dreptului acestora la libera circulație a transformat populația romă într-o miză politică/electorală în vechile democrații europene. O opoziție pare să se articuleze în prezent între limbajul incluziunii dezvoltat la nivelul supranațional (instituțiile europene) - ce îndeamnă la toleranță și integrare - și discursul politic propagat de către actorii politici naționali ai statelor UE, cu precădere în perioadele electorale.

STUDIU DE CAZ: LIBERA CIRCULAȚIE ȘI SITUAȚIA ROMILOR DIN FRANȚA

În 2008, Comisia Europeană a trasat liniile directoare pentru o mai bună implementare a directivei cu privire la libera circulație în statele membre. Directiva prevede dreptul cetățenilor europeni care dispun de o carte de identitate valabilă / pașaport valabil să intre pe teritoriul unui alt stat membru al Uniunii fără viză, precum și dreptul cetățenilor europeni de a locui într-un alt stat al UE până la 3 luni de zile fără a face obiectul unei condiționări sau al unor formalități suplimentare de înregistrare (de pildă pe lângă autoritățile locale). Conform acestei directive, cetățenii europeni pot fi expulzați de pe teritoriul statului gazdă pe parcursul celor trei luni doar în cazul în care

conduita acestora constituie o amenințare gravă la adresa unui interes fundamental al societății gazdă. La finalul anilor 2000, Franța și Marea Britanie sunt două dintre statele care au fost aspru criticate de către Comisia Europeană pentru modul în care au înțeles să transpună în

cadrele naționale prevederile directivei.

➤ În cazul francez, Comisia a criticat două măsuri ale guvernului cu privire la încălcarea dreptului la circulație al etnicilor romi (originari cu precădere din România și Bulgaria). „Legea referitoare la imigrație, integrare și naționalitate” avea drept scop transpunerea unor directive menite să reglementeze în principal raportul cu cetățenii unor state terțe, exterioare Uniunii. Legea franceză însă permitea, în mod explicit, și expulzarea cetățenilor europeni care au abuzat de sejurul de scurtă durată (de mai puțin de 3 luni). În contextul legii franceze însă **abuzul de sejur rămânea vag definit**. Instalarea, de pildă, de tabere ilegale, cererile cu privire la protecție socială sau suspiciunile cu privire la potențiale infracțiuni erau echivalate cu o potențială amenințare gravă la adresa securității Franței. Cea de-a doua măsură a guvernului francez care a suscitât vii dezbateri la nivel european viza o circulară a Ministerului de Interne din 5 august 2010 adresată prefectilor care le cerea acestora să asigure evacuarea taberelor și caravelor așezate în mod ilicit pe domeniul public, cu prioritate a celor în care se găseau etnici romi. Numărul redus de tabere amenajate pentru caravane transforma practic aproape toate așezările rome în tabere ilegale și permitea astfel evacuarea romilor din spațiile ocupate.

➤ În vederea încurajării reîntoarcerii în țară a cetățenilor romi înainte de termenul de trei luni, Franța a condus în paralel o politică susținută de recompensă financiară. Statul francez plătea romii care doreau să părăsească teritoriul francez înainte de termen. Începând cu toamna lui 2010, străinii care beneficiau de un ajutor de reîntoarcere în țara de origine trebuiau amprentați și fotografiați. Franța a plătit până în 2012 bilete de avion pentru reîntoarcerea romilor în România și Bulgaria și a oferit compensații financiare de 300 de euro pentru adulți și 100 de euro pentru fiecare copil care a părăsit teritoriul francez. Numai în 2011 numărul romilor care au beneficiat de acest ajutor a fost de 10.600. Recent, asociații internaționale pentru apărarea drepturilor omului atrag atenția asupra faptului că politica franceză cu privire la expulzări continuă și astăzi: săptămânal, 300 de romi sunt expulzați din Franța. În 2014, numărul celor care au fost mutați din taberele instalate fără autorizație a atins 13.483.

Campaniile de presă recente din Italia, Germania, Franța cu privire la „problema” romilor din România și Bulgaria realimentează imaginarii alterității legate de populația romă atât în cadrul statelor gazdă, cât și în statele de proveniență. Discursurile, programele politice, dar și măsurile guvernamentale concrete (repatrieri individuale sau colective) bazate pe principiul excluziunii au devenit practici des întâlnite, suscitând uneori reacții din partea forurilor supra-naționale. Stereotipurile alterității sunt astfel potențate astăzi la scară europeană.

Ilustrațiile aparțin lui Dan Perjovschi

Eurobarometrul 437 cu privire la discriminare din 2015 arată că, pentru moment, **eforturile Comisiei Europene și ale autorităților naționale au avut un impact limitat în îmbunătățirea percepției publice cu privire la populația romă.** Spre deosebire de alte grupuri defavorizate, nivelul de integrare socială a romilor nu a cunoscut o creștere în ultimii ani. La nivel european, doar 45% dintre respondenți se declară de acord cu ideea ca fiul sau fiica să aibă o relație cu o persoană de etnie romă. Doar 63% dintre europeni spun că n-ar avea nimic împotriva să lucreze cu o persoană de origine romă (mai puțin decât în cazul oricărei alte categorii). 20% dintre persoanele intervievate spun că nu ar dori să lucreze alături de o persoană de etnie romă (comparativ cu doar 6% care declară același lucru deschis cu privire la o persoană afro-americană sau asiatică). Proporția persoanelor care declară că au un prieten sau cunoștință de etnie romă rămâne constantă la 18%.

În ciuda campaniilor de presă și a acutizării discursurilor excluderii în vestul Europei, statele din Est sunt de departe campioane în adoptarea unor poziții intolerante în raport cu etnicii romi. Astfel dacă suedezii (87%), spaniolii (81%) sau britanicii (79%) declară că nu ar avea nimic împotriva unui coleg de muncă rom, procentul este considerabil mai scăzut în Cehia (29%), Italia (37%), Slovacia (41%) sau Bulgaria (43%). Similar, în ceea ce privește includerea romilor în cercul apropiat al respondentului, suedezii (76%), britanicii (65%) și spaniolii (60%) se declară cei mai deschiși acceptării unei relații dintre copiii lor și un etnic rom. Cele mai joase procente le regăsim tot în regiune: Cehia (11%), Bulgaria (13%) și Slovacia (17%). În cazul românesc, procentele arată că deși nivelul de acceptare al populației rome la locul de muncă a crescut în ultimii ani (61% grad de acceptare), în cazul includerii persoanelor de etnie romă în cercul de apropiați cetățenii români continuă să afirme rezistența lor cu privire la această idee (doar 36% dintre respondenți se arată de acord cu o posibilă relație dintre propriul copil și un etnic rom). Între radicalismele, chiar dacă marginale, dezvoltate recent în țările vestice și nivelurile ridicate de excludere din societățile estice, există în prezent un nivel scăzut de europeanizare a atitudinilor cu privire la etnicii romi.

REPREZENTĂRI ARTISTICE ALE ROMILOR ÎN CULTURA ROMÂNĂ ÎN SECOLELE XIX – XXI

Caterina Preda

ÎNTRE DISCRIMINARE ȘI EXOTISM

În Baia Mare, în ultimii ani în mai multe ocazii romii au fost discriminați de către autoritățile publice. În 2012 peste 500 de romi erau evacuați din cartierul Craica din Baia Mare și mai multe familii erau recazate într-un spațiu toxic, în sediul fostului combinat chimic Cuprom. Primarul acestui oraș, Cătălin Cherecheș, este cel care a construit și un zid care a înconjurat un cartier locuit de romi, zidul fiind apoi pictat de studenții de la Facultatea de Arte. Această discriminare ca practică normală apare descrisă în piesa de teatru *Solitaritate* de Geanina Cărbunariu. La fel, la Eforie Sud, după ce în 27 septembrie 2013 locuințele a 100 de cetățeni majoritar romi erau demolate, 80 dintre ei au fost evacuați fără a li se oferi o altă locuință, în ciuda frigului. Fotograful Mugur Vărzariu i-a fotografiat în locuințele lor improvizate după evacuare în frigul iernii lui 2013. Ce explică aceste fenomene recente, adesea minimalizate de mass-media și de opinia publică? Conform sondajelor de opinie 40% din români au sentimente foarte negative la adresa romilor, în timp ce 34% au sentimente nefavorabile și doar 19% au sentimente favorabile. La ultimul recensământ din 2011, populația care s-a declarat romă era de 621.600, ceea ce reprezintă 3,3% din totalul de 20 de milioane, numărul populației României; peste 60% din aceștia locuiesc în zone rurale. Cu toate acestea, populația de origine romă ar fi de fapt de peste 2 milioane. Această diferență între auto-identificare și realitatea distinctă face ca percepția publicului, majoritar întreținută și de mass-media, să fie cea a unei populații mult mai importante numeric.

Marginalitatea romilor a fost asigurată și prin reprezentările lor în poziții inferioare în interiorul societății românești. De asemenea, cel mai adesea, romii sunt în mare parte absenți din istoriile naționale, în România, ca și în alte țări vecine.

Theophile Schuller, *Familie de țigani*, 1863 (gravură)

Deși s-a dovedit că romii au venit în Europa în urmă cu 1500 de ani, în secolul al VI-lea, ei sunt încă cel mai adesea portretizați ca „outsideri”, ca marginali, oameni ai „voiajului”, deși astăzi, în mare parte, sunt sedentarizați și asimilați comunității majoritare. În prezent ei formează cea mai mare minoritate din Europa, de 11 milioane de oameni.

Victime ale rasismului, ale robiei/sclaviei până la jumătatea secolului al XIX-lea, dar și ale politicilor de izolare și exterminare etnică în secolul XX, istoria lor este cel mai adesea necunoscută. Parte a acestei istorii ignorate sau marginalizate sunt și reprezentările culturale și mai ales artistice ale romilor de către ne-romi sau, uneori, chiar de către aceștia.

Constanța reprezentării negative încă din secolul al XIX-lea contribuie la perpetuarea unor stereotipuri negative în raport cu această comunitate. Aceste stereotipuri de reprezentare a romilor nu permit cunoașterea diversității comunității și nici a istoriei acesteia (și în termeni culturali).

Sursa: BAR, 3351, 157320

O privire mai bine documentată asupra reprezentării romilor, cât și a auto-reprezentării lor artistice, ar ajuta la combaterea discriminării acestora.

ROBIE/SCLAVIE. PRECIZĂRI TERMINOLOGICE

Termenii de robie și sclavie sunt folosiți în paralel de istorici și activiști pentru drepturile romilor, precum și de artiștii contemporani. Pentru a reflecta această stare de fapt din societatea actuală am preferat să folosim în acest text ambii termeni. Termenul de sclavie este din ce în ce mai prezent și în discursul public, deși unii istorici preferă în continuare să numească robie această stare de fapt folosind termenii din epoca respectivă.

De asemenea, pentru secolul al XIX-lea, când nu se utiliza termenul de rom, vom folosi

termenul „țigan”. Pentru actualitate vom folosi termenul de „rom”. În limba Rromani, cuvântul „rom” este cel care desemnează etnia, termenul „țigan” neexistând.

Carol Popp de Szathmari, Groupe de tsiganes, sec. XIX

Gh. Ionescu, Fănică Luca la New York, femei cu flori în jurul naistului care cântă
Sursa: BAR, 22900

1. ARTA ROMILOR: AUTO-REPREZENTARE

În ceea ce privește auto-reprezentările romilor, există trei momente importante în secolul XX: perioada interbelică, când începe a se contura o identitate romă în România; anii 1970 când această identitate este instituționalizată prin colaborarea transnațională; și perioada de după 1990 când apar voci române distincte.

În perioada interbelică au apărut organizații care vroiau să impună utilizarea termenului *rom*. Se năștea o nouă elită romă ale cărei publicații au adoptat în această perioadă termenul propus de organizațiile comunității în încercarea de a crea o identitate etnică. În 1933 erau fondate două organizații, în martie *Asociația Generală a Țiganilor din România* sub conducerea lui Calinic I. Popp-Șerboianu și *Uniunea Generală a Romilor din România* fondată de G. A. Lăzăreanu-Lăzurică care s-a separat de prima organizație. Acesta din urmă era înlocuit în 1934 de Gheorghe Niculescu, proprietarul florăriei „La doi trandafiri”, care lansa și ziarul *Glasul Romilor* (1934-1941) (pe lângă ziarul *O Ròm* din Craiova). Organizația lui Niculescu a fost recunoscută în 1934, în timp ce Asociația condusă de Șerboianu și Lăzurică obținea statutul în 1935. Organizația lui Niculescu a dezvoltat o acoperire națională cu 45 de filiale, 454 de birouri la nivel local și 784.793 de membri. Pe lângă aceasta, organizația din Olt a fost printre cele mai importante, aici publicându-se în 1934 de către C.S. Nicolăescu-Plopșor două volume despre folclorul rom, *Cântece țigănești* și *Povești țigănești*. De asemenea, în ziarul *Glasul romilor* găsim și fotografii care surprind viața romilor din acea perioadă în cu totul alt context decât cel evocat de fotografiile din epocă. De exemplu, vedem fotografiile de la ceremonii oficiale ale organizației romilor, dar și de la nunți și petreceri.

Nicolae Ionescu, Țigancă cu mărfuri la Taica Lazăr, 1928

Sursa: BAR, 160499

Nicolae Ionescu, Țigănci florărese aranjându-și coșurile cu flori la marginea pieții, 1929
Sursa: BAR, 160518

Apoi, arta romilor are ca reper primul Congres Romani din 1971 când scriitorii, artiștii și regizorii romi au fost acceptați ca parte a discursului dominant. Prima expoziție mondială de artă romă a avut loc la Paris în 1985, iar primul pavilion de artă romă a fost organizat la Bienala de la Veneția în 2007. În 1971, la primul Congres mondial romani, se propunea o standardizare a limbii rome, prezervarea culturii rome, ameliorarea drepturilor civile și a educației, precum și reparații după cel de-al doilea război mondial. Aici s-a adoptat ca termen preferat de auto-identificare cel de *rom*, drept imn al romilor cântecul *Gelem, gelem* scris de Žarko Jovanović, și ca steag, steagul cu albastru și verde marcat de o roată roșie în mijloc.

*Am călătorit, călătorit, pe drumuri lungi
Și am întâlnit romi fericiți
Oh, romi, de unde veniți voi
Cu corturile voastre pe
drumuri fericite?
Oh, romi, oh frații mei romi
Aveam odinioară o familie mare,
Legiunea neagră mi-a asasinat-o
Acum, toți romii din lume se adună
Pentru că drumurile rome s-au deschis
Acum este momentul, ridicați-vă, romi,
Noi ne vom ridica foarte mult, cu
condiția să acționăm!
Oh, romi, oh, frații
mei romi*

Traducerea imnului romilor *Gelem, gelem* (*Am călătorit, am călătorit*)

LITERATURĂ

Scriitorii romi îi includ pe Anton Pann (1796-1854), autor al volumelor *Culegeri de proverbur* sau *Povestea vorbii: De prin lume adunate și iarăși la lume date*, și Ion Budai Deleanu (1760-1820). În secolul XX autorii romi îi includ pe C. Nicolaescu Plopșor, poetul Ștefan Fuli sau Nicolae Lenghescu Cley, autorul primului imn al romilor, din 1934. În 1955, Mateo Maximoff, un rom căldărar din Franța a scris romanul *Prețul libertății*, care tratează epoca sfârșitului robiei/sclaviei, bunicul autorului fiind născut rob/sclav în România. După 1990, printre autorii romi îi putem enumera pe Constantin Bot, Constantin Gh. Angheluță și Luminița Mihai-Cioabă.

Printre cele mai cunoscute opere semnate de un autor rom se numără *Țiganiada* (1800-1812) de Ion Budai-Deleanu, o epopee care face referire la țigani.

Țiganiada (fragment)

*Păn Vlad Vodă pe țigani armează,
Asupra lor Urgia-întărâtă
Pe Sătana, ce rău le urează,
Întracea luându-ș' de drum pită,
De la Flămânda pleacă voioasa
Țigănimea drept cătră-Inimoasa.*

*Musă ce lui Omir odinioară
Cântași Vatrachiomahia,
Cântă și mie, fii bunișoară,
Toate câte făcu țigănia,
Când Vlad Vodă-îi dede slobozie,
Arme ș-olaturi de moșie,*

*Cum țigani vrură să-și aleagă,
Un vodă-în țară ș-o stăpânie,
Cum, uitându-și de viața dragă,
Arme prinsără cu vitejie,
Ba-în urmă-îndrăzniră ș-a să bate
Cu murgeștile păgâne gloate,*

*Cum apoi, prin o gâlceavă-amară
(Căci nu să nărăvea depreună),
Toți cari-încătrò fuga luară
Lăsându-și țară vodă și corună.
Însă toate-aceste se făcură
Prin dimoneasca amegitură.*

Țigancă
de Ștefan Fuli

*Avea ochii mari, o gură senzuală
Și existența atât de efemeră!
O noapte-n păr, privire ireală,
Genunchi de nard și trup de baiaderă.
Trecuse ca o boare, ca o umbră,
Pe catifeaua ochilor de onix,
Arzând pe rugul propriu; s-o renască
Din cenușa-nchipuitei Phoenix.
Cu piele smeadă, surâsul ca o tihnă
Lăuntrică, atât de efemeră!
Trecu un dor cu zvonu-i de odihnă,
O primăvară-n chip de baiaderă.
Exotice balsamuri, goelanzii,
Planând deasupra mărilor în valuri,
O scânteiere; nebulozitate,
O minte născătoare de-idealuri.
Trecu o fată brună, o țigancă,
Un petec de oază, o himeră
Cu noaptea-n păr, privire-ncendiară,
Genunchi de nard și trup de baiaderă.*

DIVERSITATEA EXPRESIILOR MUZICALE

Printre cei mai faimoși lăutari din secolul al XIX-lea îi putem enumera pe Barbu Lăutaru (1780-1858), Năstase Ochialbi, Nicolae Picu, taraful lui Angheluță, Grigore Vindireu, Cristache Ciolac.

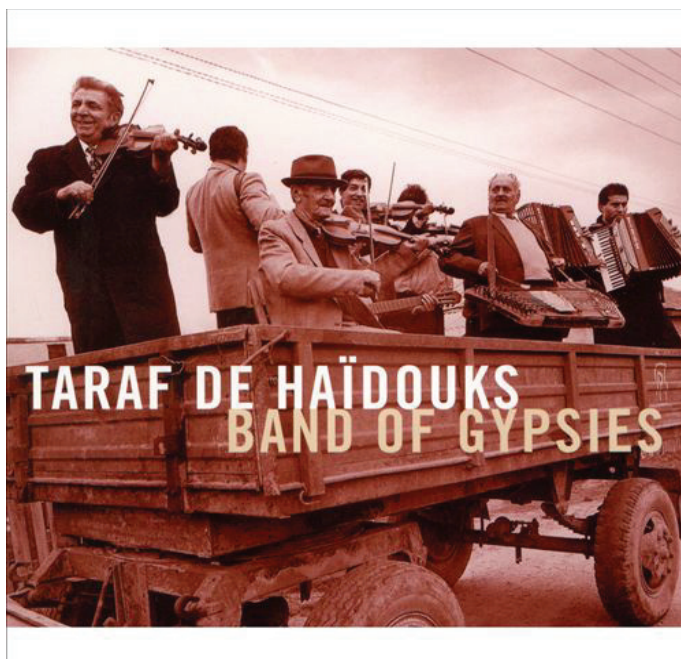

Carol Popp de Szathmari, Taraf Ochialbi, 1860 (acuarelă)

În perioada interbelică apare și societatea *Junimea Muzicală*, condusă de Grigoraș Dinicu (1889-1949) și se remarcă cântăreții Fănică Luca, Zavaidoc (1896-1945) sau Maria Lătărețu. Și de-a lungul regimului comunist, lăutari de origine romă au continuat să cânte melodii consacrate și uneori au fost chiar susținuți de stat, așa cum o arată discul scos de Electrecord în 1966 cu melodiile interpretate de Romica Puceanu și Taraful Fraților Gore, *Cântece lăutărești*. Printre vocile cunoscute s-au regăsit și Fărămiță Lambru, Gabi Luncă, Fănică Luca (naist rom, a condus orchestra *Ciocârlia* din cadrul *Ansamblului Barbu Lăutaru* format la Institutul de Folclor în 1949) sau Grigoraș Dinicu.

Romii sunt în general asociați muzical cu lăutarii și, în perioada recentă, cu manelele. Cu toate acestea, există muzicieni romi importanți și prezența muzicală a romilor este mult mai diversă. Printre cele mai apreciate expresii culturale rome după 1990 au reprezentat-o fanfarele: Taraful Haiducilor (Clejani), Fanfara Ciocârlia (1996) și Fanfara Zece prăjini numită și Shukar (Speranța) (1989). Acestea s-au făcut remarcate mai ales în străinătate. Pe lângă acestea, mai există și Mahal Rai Banda (2004) care cântă un melanj de muzică lăutărească și muzică electronică. Jazzul a fost foarte bine reprezentat de Johnny Răducanu (pe numele său adevărat Răducan Crețu) (1931-2011), iar în perioada recentă s-a remarcat și Damian Drăghici care cântă la nai. De asemenea, trebuie reamintit violonistul Ion Voicu, un desăvârșit interpret.

Taraful Haiducilor

În perioada recentă există și alte tipuri de muzică interpretate de romi, precum *Shukar Collective* (2005), cu Tamango care realizează muzică electronică. De asemenea, filmul documentar *Viva Constanța!* (2006) ni-l prezintă pe Elvis Romano, cântăreț de rock'n roll, sau, cum spune acesta, de *rock și rom*.

Manelele sunt foarte prezente în ultimii ani în România. Interpretate de soliști de origine romă, acestea sunt destul de prost văzute de populația majoritară din cauza unor percepute standarde pe care le impun prin melodii.

ARTE VIZUALE

Arta romă contemporană apare de-abia în anii 1980, până atunci fiind vorba mai degrabă despre o „artă despre țigani”, care înfățișa de exemplu „țigăncușa” în diferite ipostaze. Așa cum remarcă Timea Junghaus și Delaine Le Bas, „actuala subreprezentare culturală a lucrărilor produse de romi, cuplată cu continuarea reprezentării prin stereotipuri a romilor de către non-romi, permite ca represiunea romilor să continue. Nimic despre noi fără noi”.

Există la nivel european în perioada recentă câteva inițiative care vizează cimentarea unei identități rome transnaționale, precum *European Roma Initiative* și *European Roma Institute* susținut de Fundația pentru o Societate Deschisă. Un proiect artistic care urmează această perspectivă este cel coordonat de artista Lucy Orta, *Cartografierea țiganilor invizibili din UE* (*Mapping the Invisible EU Roma gypsies*), care ne înfățișează romii din mai multe țări europene și poveștile lor care se întrepătrund. Albumul de fotografii editat în urma acestui proiect are o introducere care ni-i prezintă pe romi drept veritabili cetățeni europeni prin mobilitatea lor.

În România, artistul George Vasilescu reia reperele comunității rome și chestionează stereotipurile și istoria uitată a acesteia. Într-o lucrare recentă, *Robii lui Dumnezeu. 500 de ani de robie* (2015), care include 5 picturi - *Mega love* (love înseamnă bani în limba Rromani), *Robii lui Dumnezeu 1 & 2*, *România revoluționară* (o reinterpretare cu un personaj rom a celebrului portret al lui Constantin Daniel Rosenthal), *Portret de rob* -, pictorul ne arată istoria uitată a robiei/sclaviei romilor și a rolului jucat de Biserica Ortodoxă, care a fost proprietară de robi/sclavi și nu și-a cerut scuze niciodată, așa cum amintește Ciprian Necula în descrierea lucrării lui Vasilescu expusă la București în noiembrie 2015. George Vasilescu este și autorul unei serii mai controversate, expuse la Muzeul Țăranului Român din București, care portretizează cântăreți de manele. Expoziția *Confluente-Influente în artă* (2014) a inclus 10 portrete ale cântăreților Florin Salam, Adrian Minune, Dan Bursuc, Nicolae Guță, Sorinel Puștiu, Carmen Șerban, Cornelia Catanga, Vali Vijelie, Marian Mexicanu, Goran Bregovic și 5 tablouri despre Taraful Haiducilor și Fanfara Ciocârlia.

Artistul rom Daniel Brici din Timișoara face portretele copiilor care trăiesc pe stradă, un exemplu fiind portretul de grup *Povești de pe stradă*. Artistul îi extrage pe copii din peisaj și îi desenează pe fundal alb, pentru că, așa cum declară, ar vrea să ni-i imaginăm și în alte contexte.

TEATRU DOCUMENTAR – DISCRIMINAREA ȘI RASISMUL

Compania *Giuvlipen* de teatru rom a pus în scenă piese precum *La harneală* (Mihaela Drăgan, Mihai Lukacs), care spune, cu ajutorul femeilor evacuate, povestea evacuărilor din zona Rahova-Uranus în favoarea mafiei imobiliare; *Gadjo Dildo* (Mihai Lukacs), o piesă de teatru cabaret care reprezintă o reacție la celebrul film *Gadjo Dilo* și care reia prin poveștile a trei personaje, Stela, Vanessa și Sidonia, stereotipurile asociate cu femeile rome pentru a le deconstrui; *Del Duma. Vorbește-le despre mine* (Liana Ceterchi, Teatrul pentru puțini) abordează subiectul căsătoriilor timpurii prin poveștile a patru personaje.

Afișul piesei *La Harneală* de Mihaela Drăgan și Mihai Lukacs

EXPRESII CULTURALE TRADIȚIONALE

Romano ButiQ a promovat deschiderea, în 2011, a *Muzeului Culturii Rome* și a *Centrului de Documentare despre Romi* din București, spații dedicate susținerii artei și personalităților rome. Scopul acestora este acela de a promova non-discriminarea prin activități educative și culturale, de a prezenta imagini realiste despre comunitatea romă și de a contribui la înlocuirea stereotipurilor negative sau de victime cu o imagine echilibrată asupra contribuției pe care comunitatea o aduce societății. *Meștешukar Butiq* este un proiect care încearcă să revalorizeze meșteșugurile tradiționale rome cu ajutorul unui meșter, Nevers, și al unui designer, Nadja Zerunian.

Fotografie de la *Meștешukar Butiq*, București, 2015

2. ARTA DESPRE ROMI: EXOTISM ȘI ALTERITATE

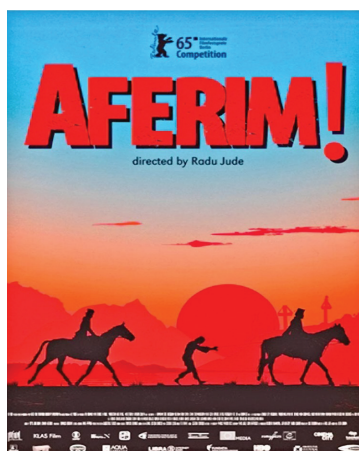
Reprezentarea artistică a romilor aparține în mod majoritar ne-romilor (*gadjé*). Cel mai adesea aceste reprezentări artistice ale romilor (pictură, desen, gravură, filme artistice, muzică), cât și cele documentare (fotografii, filme documentare, teatru documentar) reproduc stereotipuri, în ciuda diversității culturale care există în interiorul acestei comunități. Pe de o parte, se încearcă surprinderea exotismului romilor, a diferenței, iar pe de altă parte se insistă pe imagini care reproduc pe acei membri ai comunității rome care se află în poziții marginale, de excludere, de sărăcie, sau, în epoca contemporană, de infraționalitate sau opulență. În același timp, după 1990, diversitatea perspectivelor asupra romilor a crescut și astfel azi avem acces la reprezentări diferite, realiste, documentare în principal.

Există câteva tipuri de imagini asociate romilor: o imagine romantică, exotică care ne arată romi etern liberi, parcurgând lumea cu caii și caravanele, cu femei în porturi tradiționale; avem apoi o imagine a victimei care este mereu abuzată; și, în fine, avem și o imagine a agresivității rome, romii murdari, infractori. Imaginile create despre romi în literatură, pictură, prin filme au format percepția colectivă despre aceștia timp de secole și repetarea acestor stereotipuri duce la marginalizare și auto-marginalizare. Cultural, romii sunt așezați la marginea expresiilor identificate pe teritoriul românesc, ei fiind cel mai adesea portretizați ca trăind în afara comunităților, incapabili să respecte normele comune, practicând activități infracționale sau, dimpotrivă, reprezentând inadaptarea la normele impuse, trăind liberi, neîncadrați.

Romii apar în producțiile culturale românești și mai ales în cultura vizuală în posturi extrem de constante între secolul al XIX-lea și prezent și reproduc o serie de stereotipuri negative. La jumătatea veacului al XIX-lea acuarelele lui Amedeo Preziosi (1868-1869) au surprins printre personaje din scene cotidiene, de târg, de stradă, și romi, aflați la marginea reproducerilor, nefiind subiecte de sine stătătoare. În fotografiile sau vederile de la începutul secolului XX îi regăsim pe romi reprezentați tot în poziții marginale, săraci, excluși. Tot astfel îi descoperim pe romi și în tablourile, desenele sau gravurile lui Theodor Aman, Nicolae Grigorescu și Ludovic Basarab.

SECOLUL AL XIX-LEA: DE LA ROBIE/SCLAVIE LA DESROBIRE

Romii au fost robi/sclavi în teritoriile românești între secolele XIV și XIX. Această imagine a robilor țigani nu apare în formele artistice din acea perioadă, în reprezentări vizuale, ea fiind evocată doar în forme literare. Un film de ficțiune recent, *Aferim!*, regizat de Radu Jude (2015), prezintă viața țiganilor robi în secolul al XIX-lea și ne arată cazul unui rob/sclav fugar, Carfin, prins și dus la stăpânul său boier, care-l castrează drept pedeapsă pentru că a fugit și pentru că avusese o relație cu soția boierului, Sultana. Printre expresiile literare care menționează robii țigani sunt *Jupân Ion* (1844) de Ion Heliade Rădulescu, *Istoria unui galbân* (1844) de Vasile Alecsandri, precum și piesa *Țiganii* de Gheorghe Asaki (1856), jucată la Iași.

Istoricii care s-au ocupat de chestiunea locului ocupat de romi în istoria României, precum Viorel Achim, ne arată că existau diferite categorii de robi/sclavi: de stat, mânăstirești și ai boierilor. De asemenea, în secolul al XIX-lea, aceștia aveau diferite meserii, printre care: aurari, rudari, cărămidari, lingurari, ursari, zavragii, lăieși, vătrași - din rândul cărora fac parte lăutarii -, etc. Lăutarii au fost printre cei mai vizibili încă din veacul al XIX-lea și rămân și astăzi una dintre cele mai vizibile părți ale comunității rome. Muzica interpretată de lăutari era apreciată și în trecut, astfel că avem destul de multe reprezentări ale acestora, de la Szathmari la portetul lui Barbu Lăutaru fotografiat de Dimitrie Sturdza Șcheianu. Există de asemenea desene anonime cu un lăutar din București datate din 1841, și cu *Muzicanți țigani*.

Sursa: BAR, 8788, 8789, 6666

Acest aspect, al diversității comunității romilor, este cel mai adesea ignorat. Așa cum ne amintește Emanuelle Pons, „romii nu sunt o populație omogenă (...), se împart în circa 40 de grupuri, structurate în funcție de legăturile familiale, de profesii, de dialecte, de modul de viață (sedentar sau nomad). (...) 60% dintre aceștia vorbesc Romani (...) dar pot vorbi și română sau maghiară. Nu au o religie comună și nu și-au înscris cultura sau istoria în cărți”.

Pentru Ciprian Necula, robia/sclavia timp de 500 de ani și separarea romilor în sălașe explică diviziunea acestei comunități în subgrupuri plecând de la diferitele profesii (lăutari, fierari, căldărari etc.). La fel, pentru Necula, economia informală și resursele marginale aflate la dispoziția romilor sunt explicabile tot prin efectele pe termen lung ale robiei/sclaviei și ale felului în care s-a organizat viața acestora în ultimul secol și jumătate de la eliberare.

SFÂRȘITUL ROBIEI/SCLAVIEI ROMILOR: JUMĂTATEA SECOLULUI AL XIX-LEA

Desrobirea romilor s-a realizat pe parcursul a două decenii și jumătate, de la Regulamentele Organice la legile din 1855 (Moldova) și 1856 (Valahia), prin care aproximativ 250.000 de țigani au devenit cetățeni, adică în jur de 7% din totalul populației. La sfârșitul secolului al XIX-lea, țiganii reprezentau 4-5% din populația acestor teritorii, fiind între 250.000 și 300.000.

Artele plastice din veacul al XIX-lea, incluzând picturi, acuarele, desene și gravuri, ne prezintă aceleași portrete ale romilor și aproximativ aceleași ipostaze. Una dintre reprezentările timpurii ale țiganilor este cea care îi aparține lui Auguste Raffet, *Familie de țigani în călătorie în Moldova* (1837). Charles Doussault are câteva acuarele realizate la jumătatea secolului al XIX-lea, precum: *Cobzar/Lăutar* (1844) sau *Țigancă valahă* (1850). La fel, un desen foarte frumos este cel al unui *Vizitiu țigan* realizat de Janet Lange (1815-1872). Theodore Valerio are desene cu țigani, portrete în creion: *Țigan din Arad* (1860-1879), *Țigan din Lipova*, *Țigan lăutar*.

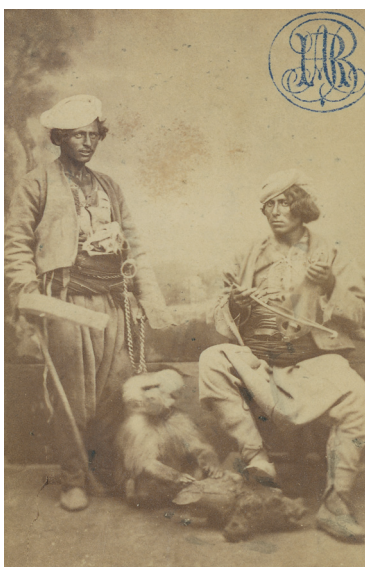
Charles Doussault, *Tsigane valaque*, 1850

Printre pictorii români care au cele mai multe reprezentări, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ale unor romi se regăsește și Theodor Aman (1832-1891). Aman este autorul picturilor: *Țigancă*, *Doi țigani spoitori*, *Țărani petrecând cu lăutari*, *Petrecere cu lăutari*, *Schiță pentru țigani spoitori*, *Portret de țigancă*, *Cobzarul*, care au devenit emblematice pentru reprezentarea țiganilor. De asemenea, unul din cei mai importanți pictori ai veacului al XIX-lea, Nicolae Grigorescu (1838-1907), are mai multe tablouri cu țigănci: *Țigancă de la Ghergani*, *Cap de țigancă*, *Corturi de țigani*, *O laie de țigani* (desen).

Nicolae Grigorescu, Țiganka de la Ghergani, 1872

Fotografia documentară din secolul al XIX-lea, așa cum o vedem în opera lui Carol Popp de Szathmari, Leopold Adler, Franz Duschek, Carl Koller, Kamilla Asboth etc., ne prezintă o imagine mai diversificată a romilor.

Franz Duschek, Țigani turcești (cu maimuță)
Sursa: BAR, 5938

Printre fotografiile lui Szathmari cu țigani găsim *Țigani ursari*, *Bucătar țigan*, *Țigancă cu ghiocei* (1870), *Grup de țigani* (un portret de familie în studio), *Țigancă din România* (într-o serie de costume populare), *Țigancă* (1870, portret în studio cu o fată cu sâni goi), *Paparudă* (fotografie de studio cu grup de copii și o femeie). Szathmari nu are doar fotografii, ci și acuarele intitulate *Țigancă* (cu cel puțin două versiuni), *Grup de țigani lângă bordei* sau *Taraf ochialbi* (1860), și desene: *Țigani*. O fotografie realizată de Anatole Magrin ne prezintă *Țigani musulmani din Dobrogea 1880-1900* (Constanța).

Carol Popp de Szathmari

Legat de secolul al XIX-lea, trebuie să amintim experimentul social de la Scăieni, în județul Prahova de astăzi. Despre Falansterul de la Scăieni (1835-1836) aflăm din filmul de ficțiune *Falansterul* (Savel Stiopul, 1979) și din mai recenta operă de artă *Phalanstere* (2014) a artistei contemporane Irina Botea. Falansterul de la Scăieni (Societate agronomică și manufacturieră) a fost încercarea unui intelectual român, Theodor Diamant (de fapt Tudorache Mehtupciu zis Diamandi) de a aplica, cu ajutorul boierului Emanoil Bălăceanu, ideile socialist-utopice ale lui Charles Fourier prin crearea unei comunități egalitare la Scăieni-Boldești în 1835. Falansterul avea în centrul său o clădire pe care o împărțeau membrii comunității, care munceau și mâncau împreună; aceștia erau foarte puțini în cazul românesc, doar 67. Membrii Falansterului includeau robi țigani care erau liberi aici să muncească. Proiectul nu a durat decât un an, el fiind desființat în 1836. Lucrarea Irinei Botea ne arată profesori de istorie din Scăieni care citesc în casa de cultură din localitate despre Falanster.

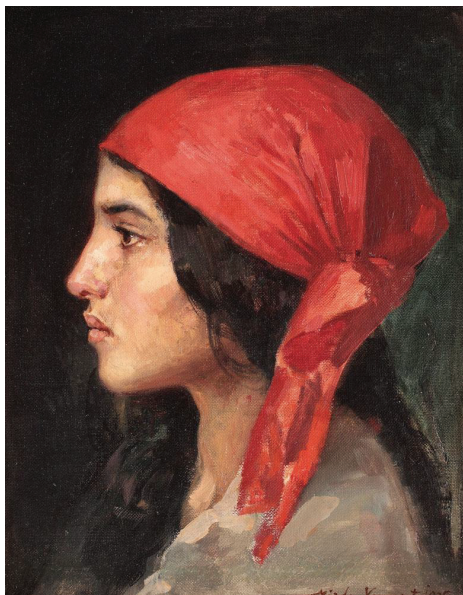
Nicolae Ionescu, Cap de țigan din Făgăraș, 1931
Sursa: BAR, 186880

SECOLUL XX: MAI MULTE DREPTURI ȘI CONTINUAREA ABUZURILOR

La începutul secolului XX, pictorii români abordează tema romilor, pe care îi reprezintă în portrete de obicei și mai puțin în altfel de ipostaze. Apar și peisaje cu șatra sau cu caravane, dar nu și alte scene uzuale. Nicolae Vermont este cel care inovează propunându-ne portrete realiste ale celor pe care îi alege drept subiecte. Cel mai adesea pictorii aleg aceleași ipostaze consacrate: țigăncușa, țigăncușa cu batic (galben sau roșu), spoitori, florărese, șatra (mai rar). Printre reprezentările din această perioadă merită amintite și tablourile lui Rudolf Schweitzer-Cumpăna: *Țigăncușa*, *Violonist*; dar și ale lui Aurel Băeșu (1897-1928), care are o serie de portrete de romi, printre care: *Țigăncușa*, *Căldărarii*, *Cap de țigancă*. La fel se întâmplă și cu lucrările lui Octav Băncilă (1872-1944): *Baticul galben*, *Tânără țigancă*, *Șatra*, *Căruță cu nomazi pe asfințit*, *Țigăncușă*, *Țigăncușă cu basma roșie (1, 2)*, *Țigăncușă cu salbă și pipă*. Ludovic Bassarab (1866-1933) a pictat multe tablouri cu subiecte care includ țiganii: *Spoitor*, *Spoitori*, *Șatra (1, 2)*, *Nomazi*, *portret de țigancă (tristă)*, *Țiganca*, *Florăreasa*. Regăsim și la Ștefan Luchian (1866-1917) câteva lucrări dedicate temei: *Safta Florăreasa (1901)*, *Cobzarul*.

Nicolae Vermont (1866-1932) este un pictor important al începutului de secol XX, care include în opera sa extrem de diversă și multe picturi și desene cu tematică socială. Astfel, pictorul tratează în foarte multe lucrări și portrete ale romilor, dar din perspective diferite, personajele sale sunt pe gânduri, odihnindu-se (semn al muncii grele depuse), sunt mai degrabă triste sau melancolice. Vermont ne scoate deci din stereotipul reprezentării pe care îl păstrează doar în titlul lucrărilor. Printre lucrările sale putem identifica: *Baticul roșu*, *Chivuță* (din profil, tristă, fumând), *Chivuță în pridvor* (tristă, cu o mână în șold), *Chivuțe de vorbă*, *Coșul cu mere*,

La șipot, Pe gânduri (1, 2), Repaus (fumând), Țigăncușa, Țigăncușa cu basma, Țigăncușă cu batic galben (din profil, copilă tristă), Florăreasa (4), Țigancă cu copil, Țigancă (1931), Țigăncușe, Țigănci, Țigancă cu flori.

Nicolae Vermont, Baticul roșu, 1925

Pe lângă picturi și fotografii, la începutul secolului XX apar și vederi cu romi, ca de exemplu *Țigani ursari* sau *Țigancă vânzătoare de flori* (1911), care arată o femeie cu sâni goi. Există și varianta tablourilor cu țigăncușă, dar ca fotografie uneori colorată.

Vedere cu ursari: Salutări din România

PERIOADA INTERBELICĂ (1918-1940): O IDENTITATE ROMĂ

Marea Unire din 1918 a crescut numărul populației rome de pe teritoriul românesc prin încorporarea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei în Regatul României. Tema nu apare în reprezentările artistice și nici nu este documentată de fotografii.

Muzica din secolul XX include printre melodiile cântate de una dintre cele mai populare interprete, Maria Tănase, și *Nuntă țigănească*, și *Un țigan avea o casă*. Perioada interbelică a văzut și apariția unor noi medii de expresie, precum cinematografia. Filme precum *Țigăncușa de la iatac* (1923), după o nuvelă de Radu Rosetti, spune povestea unui boier îndrăgostit de o țigancă.

Nicolae Ionescu, unul dintre fotografi români cei mai activi în perioada interbelică și care a inclus printre subiectele sale și oamenii săraci, neprivilegiați, ne oferă portretul lui Gheorghe Niculescu înconjurat de alți membri ai comunității, de un preot și într-un context complet opus altor imagini despre romi și viața acestora în perioada interbelică. Dintre fotografiile lui Ionescu putem enumera: fotografii de la Piața Bibescu Vodă realizate în 1930 cu florărese și alți vânzători; *Cobzar*; oameni săraci din Valea Plângerii; romii care vând haine vechi la Taica; ursari, dar și o romă din Hunedoara (1910).

Iosif Berman, unul din cei mai celebri fotografi români din perioada interbelică, are o diversitate de ipostaze pentru romi, de la cerșetori (paparude) la ursari sau la diferite evenimente din viața acestora. Printre fotografiile lui Berman putem enumera: *Nunta* (mai multe ipostaze), *Drum* (țigancă cu doi măgăruși pe care se află doi copii mici), dar și seria *Ceialți* care înfățișează romi ghicind, mâncând, spălându-se, dansând, pregătindu-se de nuntă.

Willy Pragher, fotograf de origine germană care a documentat viața în România în perioada interbelică și în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, are și fotografii cu romi. El s-a axat pe fotografierea florăreselor și a lăutarilor: *Țigănci florărese pe Bvd. Brătianu* (1941), *Lăutari din Dobrogea, cântăreți la vioară și țambal mic* (1937).

Nicolae Ionescu, *Țigan cobzar de Sinaia pentru excursioniști*, 1928
Sursa: BAR, 186907

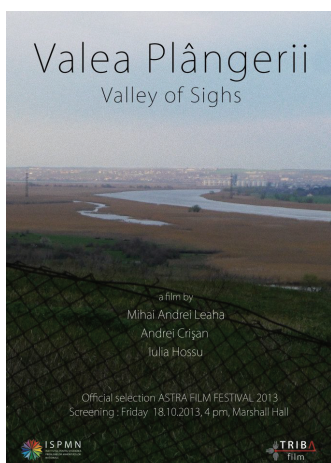
Tot din perioada interbelică datează și fotografia lui Nicolae Th. Ștefănescu, *Cu ghiocul* (Câmpulung), care ne arată un grup de fete îmbrăcate în ii care stau undeva afară la ghicitoare. O altă perspectivă ne oferă o vedere cu o *Țigancă din Banat* datând din 1910. Stereotipul exotismului țigăncilor este perpetuat și la începutul secolului XX printr-o vedere din Urlați, care ne prezintă un bătrân care cântă la flaut alături de o romă pe o căpiță de fân, sub titlul *Cântecul întrerupt*.

PORAJMOS: DEPORTAREA ÎN TRANSNISTRIA (1942-1944) ȘI EVOCĂRILE SALE

Evenimentul cel mai traumatic pentru romi în secolul XX a fost așa-numitul *Porrajmos* - Holocaustul romilor. Autoritățile române, sub conducerea Mareșalului Ion Antonescu, i-au deportat pe romi în Transnistria în perioada 1942-1944. Aproximativ 25.000 de romi (pe lângă români și turci, din greșeală) au fost duși în Transnistria în vara și toamna lui 1942: toți romii nomazi (11.441) și parte din cei sedentarizați. Deși nu se cunoaște numărul exact al celor care nu s-au mai întors din Transnistria (evaluați la o jumătate dintre cei deportați), se estimează că cei mai mulți au murit de foame, frig, boală și sărăcie. Cu toate acestea, romilor nu le-a fost recunoscută calitatea de victime ale Holocaustului până după revoluția din 1989.

Printre evocările cel mai adesea citate se află romanul lui Zaharia Stancu, *Șatra* (1968), care evocă deportarea romilor în Transnistria, dar reproduce stereotipurile despre aceștia. Pe lângă acesta, alte surse interesante sunt romanul lui Stefan Kaner, *Cel de-al optulea păcat* (1978), o evocare a *Porrajmos*, sau filmele documentare recente: *Valea plângerii* (Mihai Andrei Leaha, Iulia Hossu, Andrei Crișan, 2013), *Dureri ascunse* (Michelle Kelso, 2005) și *Adevărul despre Holocaust* (Florin Cioabă, 2012). Filmul *Valea plângerii* este o colecție de mărturii cutremurătoare ale supraviețuitorilor deportărilor în Transnistria, „unde am tras noi iad, iad am tras”, după cum evocă una dintre persoanele care apar în film. *Dureri ascunse* este construit tot din mărturii ale supraviețuitorilor colecționate de o cercetătoare nord-americană; una dintre persoanele intervievate spune că „mii au fost mâncați de câini”. Ne sunt prezentate și eforturile romilor pentru a obține pensiile oferite de statul german și refuzul primit din cauza absenței documentelor de arhivă care să dovedească că au fost deportați. Recent, o expoziție de fotografie, „Holocaustul necunoscut” (2012), incluzând fotografiile ale supraviețuitorilor deportărilor realizate de Luminița Cioabă, a fost expusă în mai multe orașe din România și din străinătate.

Valea plângerii (2013)

Dureri ascunse (2005)

REGIMUL COMUNIST (1948-1989)

Nu există foarte multe studii despre romi în timpul regimului comunist, dar putem, urmărind felul cum au fost portretizați aceștia, în forme documentare (fotografii) și de ficțiune, să descoperim menținerea sau nu a acelorasi stereotipuri negative. Regimurile comuniste din Europa de Est au marcat o perioadă de schimbări pentru romi pentru că la nivel oficial a fost impusă o politică de asimilare culturală și socială, versus diferențierea socială. Integrarea romilor a fost decisă de autoritățile comuniste - toți munceau, toți mergeau la școală -, ceea ce a dus la dispariția lor oficială în calitate de comunitate separată. Cu toate acestea, deși școala devine obligatorie, nu toți romii din România au beneficiat de aceasta.

„Nerecunoașterea culturii și limbii Romani a dus la lenta lor distrugere, în timp ce transformarea în ilegală a economiei Romani a auto-angajării și a liberei întreprinderi i-a făcut pe Romi dependenți de stat pentru auto-suficiență”. Romilor le erau interzise activitățile tradiționale de comerț sau alte ocupații, cei care nu erau „încadrați” devenind „paraziți” în fața legii. « Mulți dintre ei cad sub incidența decretului 153/1970, care pedepsește cu închisoare și muncă forțată „parazitismul social”, „anarhismul” și orice alt „comportament deviant” ».

Ce e specific regimului comunist este „refuzul de a recunoaște comunitatea țiganilor ca specifică în ansamblul societății, dar și favorizarea mobilității sociale prin integrarea aceleiași comunități în modul de viață al societății majoritare. (...) Oficial țiganii nu existau. (...) Era de asemenea interzis să fie fotografiați. Spre deosebire de alte minorități naționale, țiganii nu erau percepuți ca o etnie în adevăratul sens al cuvântului, iar identitatea lor era luată în considerație mai ales din perspectivă socială”.

„Politica culturală dusă de Ceaușescu în anii 1980 era foarte naționalistă. Deși lăutarii și cântăreții romi erau foarte apreciați în România, aceasta nu l-a împiedicat pe Ceaușescu să limiteze procentul de romi admisibili în componența grupurilor folclorice la 60%. Mai mult, le-a interzis să-și interpreteze muzica tradițională sau să cânte în limba lor la radio ori la televiziune.

Asociațiile culturale ale romilor nu erau autorizate. Între 1983 și 1985 poate fi totuși semnalată existența unei asociații culturale țigănești autorizate de guvern. Tot cu acordul oficialităților se organizează la Sibiu un Festival cultural al romilor, dar începând din 1985 orice tentativă de a organiza o a doua ediție este blocată de Secția de Propagandă a CC”.

Timbru, 1961

În anii 1980, când debutează politica de sistematizare, se înregistrează și dispariția cartierelor tipic rome. În Transilvania, regimul Ceaușescu a dus o politică de plasare a acestora în casele confiscate de la sași. Confiscarea aurului de la particulari a fost realizată conform decretelor 210/1960 și 244/1978; cocoșeii confiscați sunt păstrați de Banca Națională a României. În timpul comunismului, romii erau controlați de autorități prin intermediul liderilor tradiționali ai acestora.

„Pentru a-i integra pe romi în sistemul unităților socialiste și pentru a consolida astfel controlul statului asupra acestei minorități, un nou program este pus în aplicare începând cu 1977, fără a fi vreodată făcut public. Respectivă măsură sunt aplicate la nivel local, prin mijloace administrative și polițienești: romii care continuă să-și practice meseriile tradiționale sunt constrânși de miliție să se întoarcă la munca din uzinele și de pe șantierele statului”.

Conform acestui studiu efectuat de autoritățile comuniste în 1977, rezulta că erau 229.986 de romi în România, menționându-se că într-un studiu din 1976 realizat de Comisia de Demografie populația romă era de 541.000, din care 66.000 semi-nomazi și 470 nomazi. Se specificau măsurile luate de autoritățile comuniste, printre care acordarea de locuințe sau sprijin pentru integrarea în sistemul de educație; se remarca faptul că, totuși, 80.000 de romi nu erau încadrați în muncă. Se remarca și că „majoritatea țiganilor locuiesc în condiții insalubre, în corturi și locuințe construite din pământ, fără aerisire și lumină”, au boli pentru că nu au condiții igienice, majoritatea adulților sunt analfabeți și semianalfabeți, iar natalitatea este de 3-4 ori mai

mare. Se prevedea necesitatea interzicerii fenomenului nomad și semi-nomad și interzicerea deplasării grupurilor de romi cu căruțe și animale. Erau, de asemenea, amintite unele măsuri pentru stoparea abandonului școlar, ca de exemplu asigurarea mesei de prânz și cinei de către autoritățile locale, precum și suspendarea alocației pentru mai mult de 8 absențe de la școală. Se evoca necesitatea introducerii unei autorizații temporare pentru romii care se ocupă cu revânzarea unor obiecte, sticle, pene etc.

Deși oficial romii nu mai existau și era interzisă fotografierea lor, mai multe proiecte artistice documentează realitatea persistenței acestei comunități. Începutul regimului comunist este documentat de arhiva impresionantă a fotografului Costică Acsinte, care a documentat viața din Slobozia în perioada 1930-1960. Avem deci șansa de a descoperi viața unei comunități și minimele schimbări produse de instaurarea regimului comunist în ceea ce privește romii. De exemplu, sunt foarte interesante imaginile cu un taraf din Slobozia format din romi, dar și cele care ne prezintă o trupă de jazz.

Taraf de Slobozia, 1943

Sursa: Colecția Costică Acsinte <http://colectiacosticaacsinte.eu/>

Artistul plastic Ion Dumitriu a realizat o serie de fotografii, *Groapa de gunoi. Diapozitive* (1975-1978), atunci când lucra la școala numărul 161 din Giulești-Sârbi, zonă marginală a Bucureștiului. În pozele acestuia vedem romi care reciclează gunoaie. Imaginile sunt vesele, oamenii râd în ciuda muncii neplăcute și a mizeriei care îi înconjoară. Viața așa cum trebuia ea

să fie conform ideologiei nu respectă principiile socialiste, ci dimpotrivă, romii sunt tot excluși, săraci și departe de viața promisă.

Proiectul *Cu un pas mai aproape - Altfel de imagini despre romi din România* prezintă o perspectivă diferită asupra comunității rome. Ne sunt prezentate instantanee recente, dar și albume de familie care conțin fotografii de la nuntă, de la aniversări sau alte evenimente importante, cu băiatul plecat în armată sau cu prima zi de școală. Romii prezentați aici sunt cei asimilați, parte a majorității, cei care nu se mai prezintă drept o comunitate diferită de cea majoritară.

Cu un pas mai aproape, Altfel de imagini despre romi din România
(Gábor Fleck și Péter Szuhay, 2008)

Fotograful Florin Andreescu surprinde printre portretele realizate în anii 1980 și romi: *Țigancă frumoasă* (1983), *Căldărari* (1983), *Șmecher cu ochelari și casetofon* (1983), *Șatră* (1992), *Portret de familie* (1986). Se observă continuitatea în ceea ce privește portretele romilor care sunt mai ales săraci, ocupându-se cu meserii tradiționale. Andrei Pandele are și el câteva fotografii care evocă romii în perioada comunistă: *Căruța coviltir* (1973), *Nuntă țigănească la Mogoșoaia* (1974), *Copil țigan pe străzile murdare ale Bucureștiului* (martie 1980), *Familie de țigani în căruța lor în cartierul Floreasca* (1975). Această ultimă fotografie ne înfățișează mama zâmbitoare care ține în brațe un bebeluș înfofolit, iar lângă ea sunt alte două fetițe, cu basmale pe cap ca și mama, în timp ce în spatele căruței se află tatăl care bagă ceva într-o pungă; prin spatele căruței, pe strada murdară trece în viteză un autobuz. Această imagine a precarității contrazice imaginea propagandei oficiale care nu distingea romii de români, dar nici nu accepta portretizarea realității sărăciei și mizeriei.

Există o serie de documente fotografice despre romi care ne vin de la artiști străini aflați

pentru puțin timp în România. Fotografa de origine austriacă Inge Morath a fotografiat în 1958 România, iar în cadrele surprinse de ea apar și *Lăutari și Țigani călătorind între orașe în căutare de petreceri și nunți*. Fotografii ceh Josef Koudelka a realizat o serie de 109 fotografii intitulate *Țigani* (Gypsies, 1962-1971) în Cehoslovacia, România, Ungaria, Franța și Spania, care surprinde comunitatea romă din Europa. Fotografii maghiar Kása Belá documentează prin fotografiile sale muzicanți, printre care și romi din Transilvania, așa că avem portrete interesante ale diferitelor tipuri de muzicieni, precum: *Muzicanți la Bonțida* (1976), *Trupa de grâu* (1976).

În perioada comunistă, filmele de ficțiune includ personaje rome, dar nu există producții despre ei pentru că aceștia oficial nu erau recunoscuți ca o parte separată a națiunii. Portretele urmând stereotipurile negative au continuat să apară și în aceste producții comuniste. Un astfel de exemplu îl reprezintă filmul de ficțiune *Acțiunea autobuzul* (1978), în care joacă actorul rom Jean Constantin. Acțiunea se petrece într-un autobuz iar acesta, împreună cu actrița Draga Olteanu Matei, întruchipează personaje stereotipice, hoțul și ghicitoarea. Imaginarul despre romi a continuat în aceleași tipare și în timpul regimului comunist, așa cum o arată melodia *Trecea o șatră de nomazi* interpretată de Doina Badea.

PERIOADA DEMOCRATICĂ: 1990-2015

După 1990 romilor le-au fost acordate mai multe drepturi, fiindu-le recunoscut caracterul de minoritate națională și având dreptul la reprezentare politică în Parlamentul României. Din punct de vedere al reprezentării politice, există o schimbare fundamentală pe care o marchează momentul tranziției la democrație.

În același timp, romii au continuat să fie defavorizați de schimbările economice și politice pe care le-a trăit România în ultimii 25 de ani. După revoluția din 1989 și democratizarea României, standardul de viață al romilor a rămas inferior celui al comunității majoritare, cu un nivel de șomaj ridicat, cu o rată de analfabetism de asemenea mai mare din cauza abandonului școlar.

Filmul *Senatorul melcilor* (1995) ne arată efectele negative ale acestei schimbări politice prin prezentarea cazului unui senator post-comunist care este vizitat de o echipă de televiziune din străinătate. În același timp, în sat apare un conflict între romi și români în urma tentativei de viol a unei românce. „Lasă domne’ că-i minorități” spune un polițist care-l înlătură pe primarul care încerca să-i muștruluiască pe tinerii romi aduși la poliție. Acesta se întoarce și îi ia la bătaie strigându-le „Cu voi nu se poate trăi!”, la care aceștia replică „Ești nebun? Ne bați aicea în poliție?” Din cauza prezenței oaspeților străini, senatorul încearcă să minimalizeze conflictul etnic care apare în urma incidentului. Filmul surprinde contextul românesc al anilor 1990, când rasismul împotriva romilor continuă să existe, dar el trebuie mascat în contact cu reprezentanți importanți din străinătate.

Despre romii din România în anii 1990 este și filmul de ficțiune *Gadjo Dilo/Străinul nebun* (1997), realizat de regizorul rom, originar din Algeria, Tony Gatlif. Povestea din *Gadjo*

Dilo este cea a unui francez care vine într-un sat românesc căutând-o pe cântăreața Nora Luca și ajunge să se integreze în comunitatea locală și să fie martor la evenimentele care urmează, de la participarea la cântările romilor, la uciderea lui Adriani, fiul gazdei care, de abia întors din închisoare, este victima unei linșări de către români (romii au fost într-adevăr victimele unor linșări în anii 1990). În 2006, același Tony Gatlif, în *Transilvania*, spune povestea unei italience, Zingarina (Țiganca), care vine în România pentru a-și regăsi iubitul expulzat din Franța. Redescoperim România aproape 10 ani mai târziu într-un film marcat de muzica romilor.

Așa cum remarcă Dina Iordanova, care scrie despre perpetuarea portretelor stereotipice în filmele de după 1990, „Țigani sunt primiți ca prezențe metaforice în film, dar *sosirea* reală a romilor în Europa ca urmare a integrării europene este temută și este considerată o invazie”.

Politicile care vizează integrarea copiilor romi în sistemul de educație și sfârșitul politicii de izolare a lor nu au reușit din cauza rasismului instituționalizat. Filmul documentar *Școala noastră* realizat de Mona Nicoară și Miruna Coca-Cozma (2011) ne arată acest lucru printr-un caz, cel al copiilor romi din Târgu Lăpuș, județul Maramureș, pe care regizoarea i-a filmat timp de patru ani. Descoperim diferite fațete ale rasismului instituționalizat, inclusiv de la învățătoarele care îi reped pe copii și se scuză spunând că așa sunt ei, „altfel”. Vedem și „ajutorul” acordat unei fete rome de către preot și soția acestuia, care povestesc cu mândrie cum o exploatează pe tânără, care le face curățenie iar în schimb ei îi dau haine și o ajută să-și facă lecțiile, în garaj. Vedem de asemenea și cum, treptat, copiii romi renunță la entuziasmul de la început, când erau duși la școala din centru și nu la cea apropiată de casele lor dărăpănate. Încet-încet, autoritățile găsesc alte căi pentru a le bloca progresul în educație. Dacă la început primarul încearcă și reușește, folosind bani din programe Phare, să renoveze școala din cartierul în care locuiesc copiii romi, și deci să stopeze accesul lor la școala din centru, unde învățau împreună cu ceilalți copii din localitate, la sfârșit vedem cum, cu complicitatea directorului școlii, copiii romi sunt duși la o școală specială pentru copii cu anumite deficiențe. Filmul ne arată cel mai bine cum politicile europene sunt implementate, dar efectele lor sunt absente pentru că cei care le implementează o fac într-un context de rasism instituționalizat. Așa cum spune primarul, „eu nu am nimic cu nimeni, nici cu copiii romi, nici cu alții”, dar în practică le limitează acestora

accesul la educația gratuită oferită de stat.

Perioada de tranziție la democrație și democratizarea care a urmat au reprezentat și ocazia pentru îmbogățirea, uneori și prin forme ilicite, a unor romi. Acești romi bogați sunt foarte adesea aleși, împreună cu cei care sunt ori foarte săraci, ori infractori, drept reprezentativi pentru întreaga comunitate, și sunt promovați de mass media ca atare. Ostentația „palatelor” romilor a fost notată adesea. Arhitectura și opulența palatelor romi au fost surprinse în fotografiile artistului contemporan Carlo Gianferro, *Arhitectură țigănească* (2007) și *Interioare țigănești* (2009).

Mai mulți fotografi străini au surprins romii în perioada de după 1990. În lucrările acestora vedem mai degrabă romii săraci, care continuă să trăiască în condiții demne de secole trecute. Fotografii de Bruno Barbey are o serie de fotografii despre *România* realizate în 1992, multe dintre acestea fiind cu romi. Romii aleși de Barbey sunt cei care trăiesc în șatră și sunt căldărari, dar și romi care trăiesc în case la sat. Fotografiile lui Barbey surprind frumusețea acestor persoane și bucuria lor în familie, în ciuda evidentei sărăcii. Tot din anii 1990 datează și câteva fotografii realizate de Klaus Reimer la Clejani, una din localitățile în care trăiesc mulți muzicanți romi. Vedem, de exemplu, un portret de familie undeva afară, membrii familiei fiind surprinși în alb și negru, ținându-se de gât, într-o atitudine de așteptare curioasă.

DEMOCRAȚIE: INTEGRARE ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

Migrația economică spre Europa de Vest i-a inclus și pe romi, care au căutat o viață mai bună în Occident, devenind și acolo adesea victime ale rasismului, fiind asociați doar cu cerșetorii. Mai mulți fotografi străini au dedicat proiecte artistice acestei teme. Fotografii daneze Joakim Eskildsen a realizat o serie de fotografii cu romi, intitulată *Călătorii rome* (2000-2006) în 7 țări, 6 din Europa (România, Finlanda, Franța, Rusia, Grecia, Ungaria) și India. Proiectul acestuia surprinde scene de familie, scene din viața normală a unei comunități transnaționale. Yves Leresche a realizat de-a lungul anilor mai multe fotografii cu romi din România (între 1994 și 2007) și alte țări din Europa de Est și Balcani. Leresche încearcă să surprindă atât condițiile foarte proaste în care romii trăiesc în țările de origine, cât și migrația economică a acestora în Occident. Eric Roset a fotografiat romi în diferite ipostaze atât în România, cât și în Franța și Elveția. Fotografiile din România au fost realizate între 1999 și 2005 și surprind viața foarte săracă a acestora. Aceste imagini sunt acompaniate de alte serii de fotografii realizate în Europa Occidentală. Alăturarea celor două lumi ar trebui să explice de ce romii aleg să emigreze. Proiectul fotografic al Virginiei Nguyen Hoang, *Romii în ciuda stigmatizării*, prezintă cazul familiei Rostas din Cluj, care a emigrat la Bruxelles. Fotografiile alătură imagini cu copiii care merg la școală în Bruxelles, în timp ce acasă continuă să trăiască conform tradițiilor romi. Fotografiile ne arată în principal viața fetei, Sibianna, și experiența ei sub imperiul acestei diviziuni. Filmul documentar *Călătorie dus-întors* (2010) tratează expulzarea romilor din Franța și întoarcerea lor în România. Ni se spune că în fiecare an 10.000 de romi sunt expulzați din

Franța și ni se prezintă povestea familiei Duduveica din satul Bărbulești, prezentat ca sat complet rom, și călătoria lor către sudul Franței, unde sunt ajutați de un localnic, astfel încât copiii sunt înscriși la școală și viața lor devine mai bună. Filmul documentar nu iese din stereotipuri, ci le întărește. În aceeași perspectivă se situează și piesa de teatru *Romo Sapiens* (Kincses Réka și Alina Nelega, Teatrul din Târgu Mureș), bazată pe o selecție de cazuri de discriminare care, puse împreună și jucate și de actori romi, ne arată viața actuală a romilor prinși în firele rasismului instituționalizat. În selecția tablourilor care compun piesa apar și scene din Germania, unde romii sunt primiți cu brațele deschise, dar se lovesc de diferitele tipuri de blocaje birocratice și de diferențele culturale care le complică și prelungesc problemele legate de adaptarea la o nouă societate.

Fotograful Tamas Dezso are o serie de imagini despre România intitulată *Note pentru un epilog*, în care încearcă să înregistreze felul în care anumite tradiții sunt continuate într-un peisaj în schimbare, într-o decădere anunțată. Din această serie face parte și fotografia *Vânzătorii de covoare* (Pojorâta, 2012), care reprezintă portretul unui cuplu în vârstă de romi în haine tradiționale; cei doi se țin de mână și fiecare duce pe umeri covoare, astfel că sunt vag aplecați către celălalt. În aceeași serie Dezso a inclus și fotografia *Ciprian dansatorul cu urs* (Sălătruc, 2013), care înfățișează un băiat îmbrăcat într-un costum de urs privind fix spre camera de fotografiat, fiind surprins într-un hambar în care mai sunt atârinate și alte costume de urs cu ciucuri imenși roșii. Fotograful social Mugur Vărzariu are mai multe serii de fotografii cu romi, ca de exemplu fotografiile care documentează evacuarea acestora din Craica, Baia Mare sau din Eforie Sud. Vărzariu insistă destul de mult asupra imaginilor care îi arată pe romi în situații de precaritate extremă.

Filmele documentare prezintă o diversitate de teme. Având ca subiect marginalitatea romilor, câteva documentare merită amintite: *Blestemul ariciului* (Dumitru Budrala, 2004), *Mămăliga te așteaptă* (Laurențiu Calciu, 2004), *Auf der Kippe/Groapa de gunoi* (Andrei Schwartz, 1997) - despre o tabără de romi de lângă o groapă de gunoi din Cluj -, sau *Te aven baxtale* (Gheorghe Șfaițer) - un film documentar despre căldărarii din Hârlău, Moldova, care povestesc despre viața lor și despre cum au supraviețuit deportării în Transnistria.

Filmul *Mămăliga te așteaptă* este un portret detaliat al unei familii sărace de romi care muncesc la câmp, au o vacă și o găscă, taie lemne, și printre picături își mai fac și teme. La un moment dat Mihai, băiatul cel mare, evocă marginalizarea la școală într-un dialog cu regizorul: „Marginalizați am fost toți din cioată. De ce? Țigani, că ei vin din sat, sunt obișnuiți cei de la oraș, se cunosc, toți profesorii îi știu deja, toți albi, frumoși, inteligenți. Mai deștepți suntem, învățăm și noi, dar nu-i mai bagă în seamă, îs mai timizi, trebuie încurajați, trebuie stimulați. Îi lasă așa, ajung cum am terminat eu, am terminat gimnaziul ultimul din clasă deși într-a întâia am luat premiul întâi, după au schimbat învățătorul... îmi băgau în cap că sunt prost, că sunt dobitoc, până la urmă am crezut. Mai bine acasă, nu mă face nimeni țigan, nu mă face nimeni dobitoc”. Filmul se încheie cu Mihai care intră la universitate, al cincilea din 26 de candidați.

Despre sărăcie și nesfârșitele feluri în care aceasta blochează schimbarea din viețile unei mici familii ne vorbește filmul documentar *Toto și surorile lui* (Alexander Nanău, 2014). Toto și

surorile lui, Andreea și Ana, cresc singuri într-o cameră din Ferentari, în timp ce mama lor este la închisoare pentru consum și trafic de droguri. Viața lui Toto nu este ușoară, mai ales că la ei în cameră dorm și se droghează în fiecare zi consumatori de heroină, iar pe parcursul filmului și Ana devine consumatoare. Toto merge la *Centrul de Educație Alternativă* organizat de *Policy Center for Roma and Minorities* și învață să danseze, câștigând un concurs de street-dancing. Cercul vicios al sărăciei din care este atât de greu să ieși este subiectul principal al filmului, dar și legătura dintre cei doi frați, Toto și Andreea, este înduioșătoare.

Și după 1990 continuă portretele stereotipice ale romilor în diferite medii. Astfel de portrete regăsim în filmele „noului val”, ca de exemplu personajul interpretat de Jean Constantin în *Cum mi-am petrecut sfârșitul lumii* (Cătălin Mitulescu, 2006). Serialele televizate ne oferă alte exemple, destul de populare conform audienței acestora. Romii sunt prezenți în ultimii ani în seriile produse de postul de televiziune Acasă TV, *Inimă de țigan* (2007), *Regina* (2008), dar și serialul de comedie difuzat de Pro Tv *State de România* (2009). În aceste trei seriale romii apar ca trăind conform unor tradiții diferite de cele ale românilor, parte a unor structuri de infractori, călătorind și în Occident. Unele dintre personaje se află între cele două lumi, între lumea tradițională și integrarea în comunitatea majoritară. În fine, și în pictura actuală se perpetuează stereotipurile; Paul Hitter este un pictor român care folosește în picturile sale extrem de viu colorate un imaginar rom, care reia însă imagini conform unor tipare negative.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Achim, Viorel, Constantin Iordachi, (coord.), *România și Transnistria: Problema Holocaustului*, Editura Curtea Veche, București, 2004.

Achim, Viorel, *Țigani în istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1998.

Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă, vol. V, Ed. Academiei Române, București, 2009.

Chelcea, Ion, *Țigani din România. Monografie etnografică*, Institutului Central de Statistică, București, 1944.

Durić, Rajko, *Istoria literaturii rome*, Univesitatea din București, Credis, 2002.

Fleck, Gábor, Péter Szuhay, *Cu un pas mai aproape. Altfel de imagini despre romii din România*, Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2008.

Fraser, Angus, *Țigani: originile, migrația și prezența lor în Europa*, traducere de Dan Șerban Sava, Editura Humanitas, București, 2008.

Friling, Tuvia, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, *Raport Final. Comisia internațională pentru studierea Holocaustului în România*, Editura Polirom, Iași, 2005.

Glajar, Valentina, Domnica Radulescu (ed.), *"Gypsies" in European Literature and Culture*, Palgrave MacMillan, 2008.

Grigore, Delia, „Rromii – o identitate stigmatizată”, în *Groapa de gunoi O colecție de texte în jurul seriei de fotografii făcute de Ion Dumitriu cândva între 1975 și 1978*, București, Galeria Posibilă, 2007, p. 133-140.

Grigore, Delia, Adrian Neacșu, Adrian-Nicolae Furtună, *Rromii... în căutarea stimei de sine*, Editura Vanemode, București, 2007.

Gusti, Dimitrie, Virgiliu Leonte, Constantin Orghidan, Mircea Vulcănescu, (coord.), *Enciclopedia României*, Vol. I., Imprimeria Națională, 1938.

Horvath, Istvan, Lucian Nastasă (ed.), *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Cluj-Napoca, 2012.

Kenrick, Donald, *Historical Dictionary of the Gypsies*, The Scarecrow Press, 2007.

Kogălniceanu, Mihail, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens, suivi d'un recueil de sept cents mots cigains*, Berlin, 1837 (traducerea în limba română de Gheorghe Ghibănescu, *Schiță despre țigani*, Iași, 1900).

Matei, Petre, „Adunările țiganilor din Transilvania din anul 1919 (I)”, în *Revista Istorică*, Nr. 5-6 (septembrie – decembrie 2010), p. 467-487.

Nastasă, Lucian, Andrea Varga (ed.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2001.

Nicolae, Grigoraș, „Robia în Moldova, de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea (I)”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, A.D. Xenopol*, tom IV, Iași, 1967.

Petcuț, Petre, Delia Grigore, Mariana Sandu, *Istoria și tradițiile romilor*, Editura Ro Media, București, 2003.

Pons, Emmanuelle, *Țigani din România, o minoritate în tranziție*, traducere de Gabriela Ciubuc, Editura Compania, București, 1999.

Potra, George, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939.

Sandu, Mariana, *Romii din România – Repere prin istorie*, Editura Vanemonde, 2006.

Scurtulencu, Boris Th., *Situația juridico-economică a țiganilor în Principatele Române*, Iași, 1938.

Toma, Ștefania, László Fosztó (ed.), *Spectrum. Cercetări sociale despre romi*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2011.

Weyrauch, Walter O. (ed.), *Gypsy Law. Romani Legal Traditions and Culture*, University of California Press, 2001.

Proiectul **Romii din România: identitate și alteritate** este finanțat printr-un Grant oferit de Norvegia, Islanda, Liechtenstein și Guvernul României în cadrul Programului PA17/RO13 *Promovarea diversității în cultură și artă în cadrul patrimoniului cultural european.*